

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen Danske Slægtsforskere:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Drejer det sig om værker, som er omfattet af ophavsret, skal du være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig brug.

HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

ÅRBOG 1984

Barkskibet »J. J. Lotz« af Skælskør.

ÅRBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

1984

ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

BIND 71

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT
1984

Bestyrelsen:

Skolebestyrer Mogens Haar, Dyrhaugesvej 11, Korsør.
Viceinspektør R. Herneke, Kristinelundsvej 39, Slagelse, kasserer.
Gårdejer Carl Jensen, Hanehøjgård, Sneslev, Ringsted.
Landsretssagfører Carl Jonsén, Tinggade 1, Ringsted.
Bibliotekar Villy Bundgaard Knudsen, Haslev.
Overbibliotekar Ellen Marie Lebahn, Klostersvænget 8, Ringsted.
Borgmester Johs. Lyshjelm, Stignæs, Skælskør, formand.
Viceinspektør Erik Nielsen, Dyrehavevej 24, Skælskør, næstformand.
Lærer Ole G. Nielsen, Lundforlund.
Erling Petersen, Fredensvej 8, Fuglebjerg.
Museumsinspektør Helge Torm, Sorø.

Revisorer:

Skoleinspektør C. Ph. Carstensen, Slagelse, og
overlærer Bent Heegaard Petersen, Sørbymagle.

Årbogens redaktion:

Bibliotekar Villy Bundgaard Knudsen, lærer Ole G. Nielsen og Erling Petersen med sidstnævnte som ansvarshavende redaktør. Bidrag til næste årbog må være redaktøren i hænde senest 31. marts 1985, men helst i god tid inden. I tilfælde af rigeligt stof må de sidst indkomne manuskripter udskydes til det følgende år.

Indhold

En livegen og hans efterkommere	7
<i>Af Erik Nielsen, Skælskør</i>	
Fra Lille Vallensved til Minnesota	24
<i>Af Erling Petersen, Fuglebjerg</i>	
Joachim Schmiegelow, Fuirendal, og Danmarks første sygekasse . . .	38
<i>Af Aage Lambert-Jensen, Skælskør</i>	
Erindringer om Teknisk skole, dens lærere og elever.	42
<i>Af Frede Henriksen, Slagelse</i>	
17 sydvestsjællandske kirker – deres gods- og ejerhistorie.	48
<i>Af Ulrich Holstein-Holsteinborg</i>	
Borgbjergs terrasser	63
<i>Af Henning Nielsen</i>	
Litteratur om Sorø amt 1983	95
<i>Ved A. Strange Nielsen, Næstved</i>	
Præsten N. M. Harboes breve	99
<i>Ved redaktøren</i>	
Historisk Samfund for Sorø Amt 1983	100
<i>Ved formanden</i>	
Driftsregnskab fra 1/10 1982 til 30/9 1983	101
<i>Ved kassereren</i>	
Nye medlemmer pr. 1/4 1984	102
Sognerepræsentanter	103
Ældre årbøger	104
Sorø Amts Museum	106
Lokalhistoriske arkiver i det gamle Sorø amt.	107

En livegen og hans efterkommere

Af Erik Nielsen

Juledag 1772 fødtes i eller ved byen Wolgast i Svensk Pommern, nu DDR drengen Martin Lockewitz (også skrevet Loikowitz). Navnet ændrede han senere for nemheds skyld til Lotz, somme tider blev det skrevet Lootz.

Faderen kendes ikke. Moderen derimod kendes fra breve, som er sendt til Danmark senere. Heraf fremgår det, at hun på den tid er gift med en bonde ved navn Emanuel Bartels. De boede da på den lille ø Oie sydøst for Rügen.

Martin Lockewitz var fra sin fødsel bundet ved livegenskab til byen Greifswald. Da han voksede op, besluttede han sig til, at han ville være håndværker, og fra øen Oie, som hørte under Greifswald, sendte hans stedfader Emanuel Bartels en ansøgning til rådet i Greifswald om, at hans stedsøn, som søgte uddannelse som håndværker, måtte blive løst fra livegenskabet, som bandt ham til byen Greifswald.

»Et højædelt råd« imødekom ansøgningen 18. maj 1803 mod en løsesum på 10 rigsdaler. - 23. maj samme år blev der udstedt et dokument, som fritog Martin Lockewitz fra livegenskab og alle fordringer, som kunne komme deraf.

Før frigivelsen må han være taget hjemmefra, og han må også have lært som murer. Et nu forsvundet brev omtaler, at han i en isvinter i 1790'erne spadserede over Østersøens is til Langeland, hvor en venlig præstefamilie tog sig af ham.

Herfra kom han til København. - 4. november 1802 modtog han et fornemt brev fra murer- og stenhuggerlauget i »den kongelige residensstad København«.

Brevet er på tysk. Det bevidner, at han er svend, og at han har arbejdet der i 4½ år. Han skildres som tro, flittig, fredelig og ærlig.

18. april 1805 fik han af politimesteren i København tilladelse til at rejse til »Laurwigen« til søs. Han er nu 31 år gammel, taler tysk, er middel af vækst og bygning, har lyst hår, blå øjne, er rund af ansigt, har almindelig pande, spids næse, almindelig mund, rund hage og lyst skæg.

Tilladelsen gjaldt kun denne rejse. Om han har benyttet sig af den, foreligger der ikke noget, men 1807 fik han borgerskab i Skælskør.

25. maj blev Skælskør bys rådstueret sat. Martin Lotz mødte for retten og

Brevet fra Københavns Murer og Stenhuggerlaug. Det måler 52×45 cm.

begærede at vinde borgerskab som muremester og tillige ernære sig ved småhandel. Han forelagde bevis for at have lært murerprofession i Wolgast og attest fra borgerkaptajn Bech, Skælskør, på, at han havde anskaffet det befalede armatur.

Retten fandt ham berettiget til borgerskab, og han aflagde underdanigst »Borger-ed om troskab mod Hans Majestæt Kongen, lydighed imod loven og enighed med sine medborgere«. Herefter var han en af byens borgere.

Skælskør var da en lille by med ca. 600 indbyggere. Han kom i gang med sin virksomhed. Juli 1808 solgte han en ejendom ved Øster Port til skibstømrer og havnefoged Christen Bonnesen, og han købte selv et par ejendomme.

25. november 1809 blev han forlovet med jomfru Mette Kirstine Jørgens Datter, født i Skælskør 1779. Forloftningsmænd ved forlovelsen var sadelmager Sr. Rasmus Rutkier og værtshusholder Anders Andersen.

Vielsen fandt sted 26. januar 1810. Tirsdag aften kl. 8 den 6. november samme år fik de en søn, som fik navnet Martin Frederik Wilhelm Lotz. Barnet blev hjemmedøbt. Ved fremstillingen i kirken 14. december fulgte to håndværkeres hustruer og to håndværksmestre.

8. juni 1811 blev drengen »indpodet med Koekopper«, og en uge senere blev der udstedt vaccinationsattest.

Familiens bolig var en ejendom i den tids Algade, nu er det Vestergade 15.

Ved vurdering 1818 kan man se, at den hører til byens gode ejendomme. Mod gaden var der 15 fag i bindingsværk med mur, taget var teglhængt. Man boede mod gaden, og her var også butik. I gården var der i vest en bygning på 16 fag, og i øst en på 15. Her var bryggers, stald, lo, lade m.m. Desuden var der et par tilbygninger.

Martin Lotz opretholdt forbindelsen med sin familie. Hans moder og ene halvbroder boede stadig på øen Oie, den anden halvbroder boede i Wolgast. Desuden var der en søster. De vidste, at han var kommet til Skælskør og var ved at etablere sig der.

Forbindelsen blev imidlertid afbrudt, og i 1811 skrev hans moder et brev til sognepræsten i Skælskør. Hun var meget ulykkelig. Hun var blevet enke, og hun havde ikke fået svar på sine breve i 4 år, så hun vidste ikke, om hendes søn, Mester Martin Lotz, var død eller i live. Han havde skrevet, at han foruden at drive sit håndværk ville søge tilladelse til at anlægge en forretning. Så havde hun ikke hørt mere. Hun bad så mindeligt præsten om hjælp til at få oplysning.

Korrespondancen kom i gang igen, og der foreligger flere breve, især fra halvbroderen på Oie, Emanuel Bartels.

P O L I T I E M E S T E R E N
 I DEN KONGELIGE RESIDENTS-STAD KJØBENHAVN

31 Aar gammel, fød i *Wolgast*, taler *Tysk*, er *hvid* af Vext, og *der* af Bygning, har *lyse* Haar, *blaa* Øine, og *lyse* Øinebryne, er *rigtig* af Anfigt, har en *slank* Hænde, *lyse* Næse, *slank* Mund, *slank* Hage, og *lyse* Skiege, agter nu at reise herfra Staden til *Edinwigen* *de* *der*

Min tjenstlige Begiering er til alle og enhver, som bemeldte maatte forekomme, at de *der* paa denne Reise ubehindret vilde lade passere

Dette Pas er stemplet her og forsynet med min Underfscrift.

Kjøbenhavns Politieckammer den *18 Jun* 1805, Klok. *7 1/2* Midd.

Martin Lotz

NB. Dette Pas gielder alene for oeromvælte Reise, og ikke til flere eller andre Reiser, samt her i Staden blot 3 Gange.

Vind und zu wider sein hievil .

Daunig den den Staat Gmüßwines am 1800
 Liebenjungst. verbundenen Ueinen Emanuel
 Bartels auf der Gmüßwines Oe, die
 Ue in der Gmüßwines anzugewand hat, wie sein
 Gmüßwines Parteien Lochwitz für zu foler.
 nung nung Gmüßwines anzugewand haben,
 fragen aber die Gmüßwines von der Ue
 Gmüßwines Gmüßwines anzugewand sein, und
 an dieser Gmüßwines haben wollen, diesen für
 nun Gmüßwines Gmüßwines, und der die bei
 Gmüßwines einmüßwines zu anzugewand, und
 diesen für Gmüßwines Gmüßwines Gmüßwines
 für den den d. M. Gmüßwines anzugewand
 den für, daß dieser Parteien Lochwitz,
 Gmüßwines an der Gmüßwines von 10 Gmüßwines
 Gmüßwines, oder die Gmüßwines, für gegeben von
 den Gmüßwines:

Solichnung haben M. Gmüßwines, diesen für von
 ordnung Gmüßwines, Kammern und in Gmüßwines
 Gmüßwines Gmüßwines Gmüßwines und Gmüßwines
 für, diesen Parteien Lochwitz, anzugewand
 nicht allein den der Gmüßwines von 10 Gmüßwines
 Gmüßwines

sondern auf die Opaßung bairisch bairisch und
 nichtig in 2 Gassen bezogen sind, von der Un-
 erfahrung her, er wird für besser den Stand
 Opaßung mehr unvollständig gemacht, in beiden
 und für von aller Opa und Gassen, und
 für der Anbaugebiet selbst selber irgend von
 für gemacht werden können, für und hat
 können werden

für Unkenntnis, in, das selbst für die
 von Opaßung nicht ungenügend unvollständig
 und das können Gänge bilden können hat
 von

Da gesagten Preisgeld 225 Preis
 1900

J. J. Löffler
 als Cammerarius

J. J. Löffler
 als Cammerarius

Koefopper-Indpodnings-Attest.

Martin Friedrich Wilhelm Lotz

den 15. Junij 1811 og vorens ... af ... indpodet

med Koefopper. Ved noigtigt Eftersyn imellem den 7de og 9de

Dag efter Indpodningen har jeg fundet alle de Tegne, som vise

dem at være de ægte Koefopper: de vare nemlig hele og ube-

skadigede, opfyldte med en Klar-Vædske, i Midten nedtrykkede,

og omgivne med en rød Zirkel;

har da ordentlig gienstemt de ægte Koefopper, som betrygge

Jeres for Vorens Kopper i Gremtiden; hvortil hermed, paa Vre og

Sambittighed, bevidnes

af

den 15. Junij 1811.

Handwritten signatures and dates including 'Martin 1811' and 'Kjøbenhavn'.

Alle breve er meget kærelige og ærbødige. Familien vidste, at han var købmand og en rig mand. De fortalte om forholdene dernede og bad ham gentagne gange om at komme og besøge sig.

Det blev tilsyneladende aldrig til noget. 1813 døde den ene halvbroder, og 1819 døde deres moder. Søsteren var død samme år. Emanuel Bartels skrev igen og bad Martin Lotz komme, så han kunne få sin arv, eller de kunne få en aftale om, hvad de skulle gøre.

De kom til at vente forgæves, og 11. juni 1824 døde Martin Lotz. Han blev begravet på Skælskør gamle kirkegård i det nordøstlige hjørne. Gravstedet eksisterer endnu.

Broderen på Oie skrev straks til sin svigerinde og udtrykte sin medfølelse. 2 år efter skrev han igen, denne gang til Martin Lotz' ældste søn. Han glæder sig til at få besøg af ham næste sommer, og han glæder sig over, at de har det så godt i Skælskør.

Så er der ikke flere breve. De er alle på tysk og er skrevet meget smukt.

Fra 1824 sad Mette Kirstine Lotz som enke i den store ejendom med 3 børn på henholdsvis 14, 7 og 5 år.

Hun fik tilladelse til at sidde i uskiftet bo og førte forretningen videre. Den ældste søn Martin Frederik Wilhelm Lotz kom i købmandslære i Korsør. Han var udlært o. 1830. Så kom han hjem og blev handelsbetjent hos moderen.

1839 fik han borgerskab, og næste år overtog han forretningen. Moderen var dog stadig med, og hendes navn forekommer på nogle skøder. Den anden søn, Jørgen Johan Lotz, kom i lære i forretningen. 1841 fik han sit lærebrev og fortsatte som handelsbetjent.

De boede alle hjemme, det gjorde datteren Regine også. Hun hjalp til i huset. Desuden var der en lærling, 2 karle og 3 piger i huset i 1850.

1853 ser det ud til, at den gamle fru Lotz vil lettes for ansvaret. I juni lejede hun ejendommen i Algade (nu Vestergade 15) med butik, pakhuse m.m. til sønnen J. J. Lotz, og i august solgte hun og den ældste søn deres ejendom til J. J. Lotz. Handelen gjaldt både købmandsgården og adskillige andre ejendomme eller grunde.

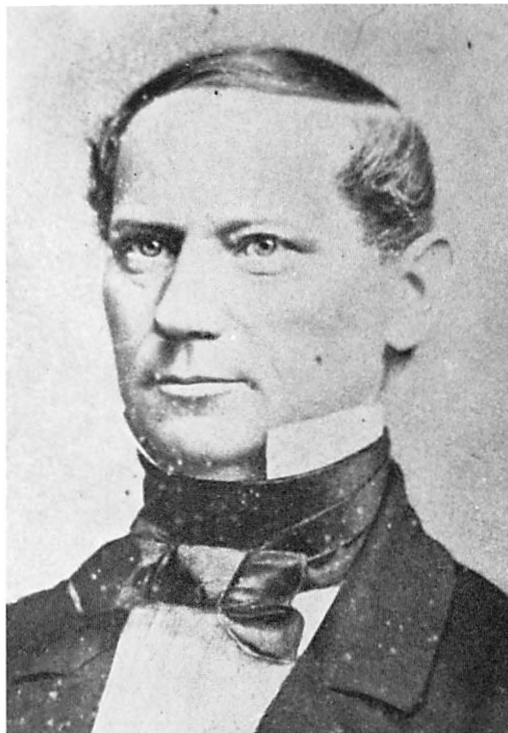
Enkefru Lotz forbeholdt sig sin bolig i købmandsgården, men døde i november 1853. Hun blev begravet ved siden af sin mand. Indskriften på gravstenen er snart forsvundet. Der har stået:

HER HVILER STØVET
AF DET HÆDERLIGE OG CHRISTELIGE ÆGTEPAR
MUURMESTER OG HANDELSMAND
MARTIN LOTZ
FØDT DEN 25 DECEMBER 1772
DØD DEN 11 JUNI 1824
OG HANS HUSTRUE
METTE KIRSTINE FØDT JØRGENSEN
FØDT DEN 7 MARTS 1779*
DØD DEN 20 NOVEMBER 1853

JOH. 14.19
JEG LEVER OG I SKULLE LEVE

* Kirkebogen siger 20. februar.

J. J. Lotz (1817-86) – Investerede i skibsfart sammen med medlemmer af familien Harboe og bragte dermed Skælskør sejskibsflåde frem blandt landets betydeligste.

M. F. W. Lotz forlod Skælskør. Fra hans tid i byen foreligger der en ansøgning om fritagelse for borgerlig militærtjeneste mod at erlægge 50 rbd. til Borgervæbningsfonden. Ansøgningen blev imødekommet, men han måtte erlægge 100 rbd.

Han var gift med Caroline Amalie Rønne af den kendte præsteslægt. De flyttede til gården Johannesdal mellem Skælskør og Slagelse. Lotz havde købt gården, men beholdt den kun i 2 år.

1854 købte han herregården Ussinggård ved Horsens for 176.000 rbd. Det var 52 år efter, at hans fader var løskøbt fra livegenskab.

Han købte mere jord til og opførte den stadig eksisterende hovedbygning 1859.

1872 solgte han gården til Adolf Frederik Holten Castenschiold for 251.000 rbd. Der var da 720 tdr. land til gården, heraf 500 tdr. land ager. I kraft af forbedringer udført af Lotz regnedes den for en af Jyllands bedste avlsgårde.

Herefter boede han med sin familie i Horsens, men flyttede snart til København, hvor han købte flere ejendomme.

Han døde 1885, hans kone var død 1868, de ligger begge begravet på Skælskør gamle kirkegård ved siden af hans forældre. Gravstedet er bevaret.

Broderen Jørgen Johan Lotz drev forretningen i Skælskør videre. Han havde forud været handelsbetjent i forretningen. Han var ugift, og hans ligeledes ugifte søster Regine førte hus.

I 1860 var der foruden de to søskende 2 handelsbetjente, 1 lærling, 1 husjomfru, 2 tjenestepiger, 2 tjenestekarle og 1 tjenestedreng.

En dreng fra et fattigt hjem (A. Kidholm) var bydreng hos Lotz o. 1870. Han skriver, det var et velsitueret hjem, men levemåden ikke flot.

Foruden den store handelsvirksomhed drev J. J. Lotz også rederivirksomhed. Fra 1870'erne var han sammen med medlemmer af familien Harboe med til at finansiere en sejlskibsflåde, som blev så stor, at den o. 1890 overgik de fleste andre byers. (Årbog 1980, side 85-100).

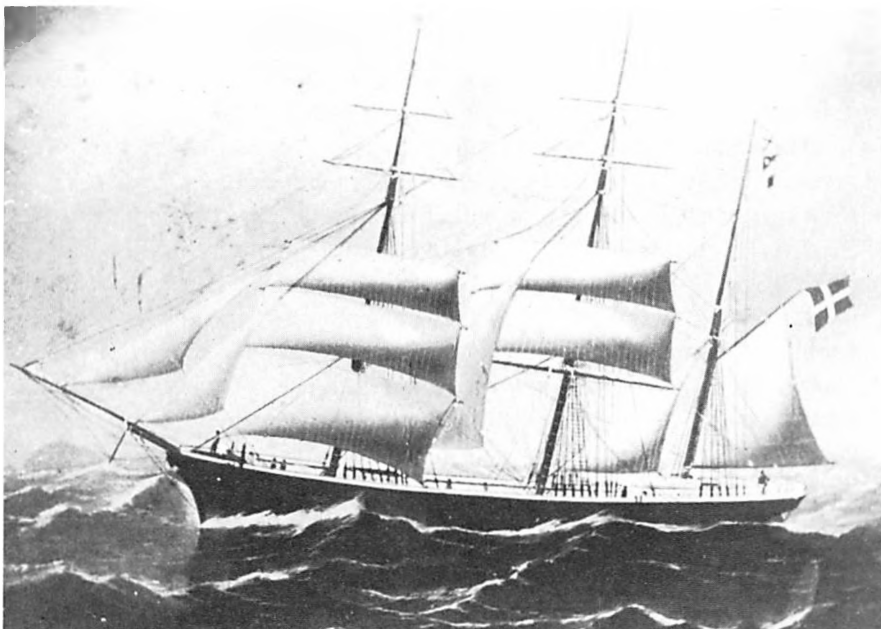
Der var flere ejere af hvert skib. J. J. Lotz står gerne som ejer med 1/4 eller 1/6. Blandt de skibe, som han var medejer af, kan nævnes barkerne »Helgesen«, »Concordia«, »Johanne Marie«, »J. J. Lotz«, skonnerten »Herman«, skonnertbriggen »C. C. Hornung« og briggen »Regine«.

Mange af disse skibe var så store, at de ikke kunne gå ind i Skælskør havn. De var i høj grad med til at præge byens næringsliv i disse år.

J. J. Lotz døde 1886 og blev begravet på Skælskør nye kirkegård.

Gravstenen har forneden ordene:

Arbejd som skulle du evigt leve.
Lev som skulle du dø hver stund.

Barkskibet »J. J. Lotz«, 567 tons.

Vestergade 15 o. 1910. Erik Lotz foran.

J. J. Lotz havde ingen børn. Det blev hans brodersøn Jørgen Johan Rønne Lotz (1862-1956), som førte firmaet videre.

Han er født på Ussinggård som søn af M. F. W. Lotz. Han flyttede med familien til København og gik i skole her. Efter konfirmationen kom han i lære hos konsul Rasmusen i Korsør.

1880 blev han kommis hos sin onkel i Skælskør. 1885 overtog han forretningen, og ved onkelens død året efter også ejendommen.

1888 blev han gift med Marie Vilhelmine Frederikke Søndergård (1869-1952), hvis fader drev købmandsgård i Skælskør i den nu fredede bygning på hjørnet af Algade og Strandgade.

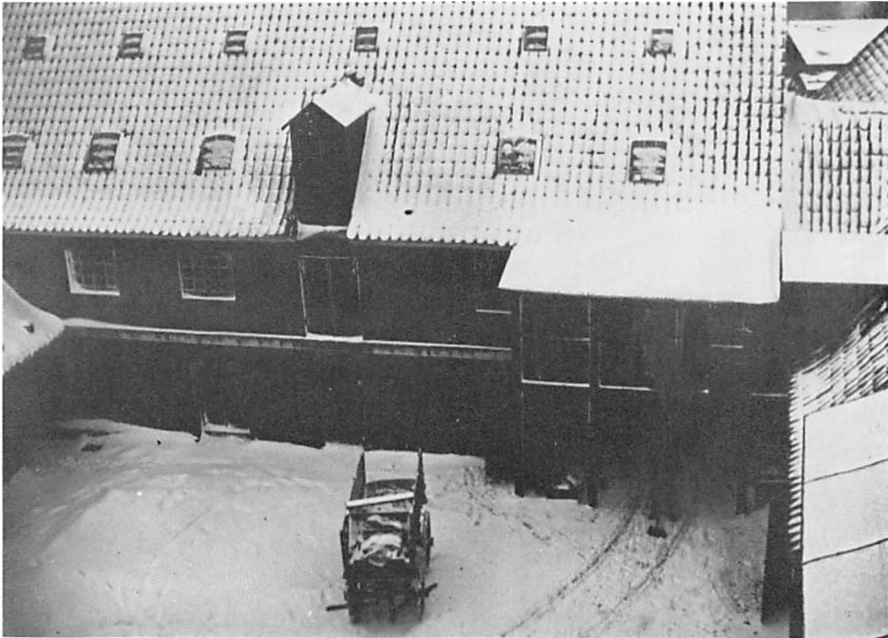
Ejendommen i Vestergade blev deres bolig. Bindingsværket var blevet erstattet af grundmur. I 1887 lod Lotz bygningen mod gaden bygge om. Den fik 2 etager med bolig ovenpå og butik nedenunder.

Gårdspladsen var omgivet af bygninger til magasiner, stald, lade m.m.

Den østlige fløj havde heste- og kostald samt oplagsrum. Hestestalden var dels for forretningens heste, dels for heste tilhørende kunder, der kom til købmandsgården og staldede op her. Kostalden var til kun 1 ko. Den leverede mælk til familien.

På sydsiden lå det røde pakhuis, som ligger der endnu. Øverste etage var kornlager. Mod vest var der også lagerbygninger, og bag dem var haven.

Bag det røde pakhuis var baggård ned mod havnen. Her var oplagsplads.

Gårdspladsen set mod syd.

Firmaet voksede. 1890 havde det bogholder. Det omtales som det største i Sydvestsjælland i korn og kolonial.

Man havde et meget alsidigt vareudvalg: tømmer, jern, støbegods, kul, korn, foderstoffer, isenkram, porcelæn, manufaktur, krydderier m.m.

Man havde stor handel med hvedeklid, som kom hjem i hele skibsladninger fra England. Man fik rapskager fra Frankrig og solsikkekager fra Rusland.

Krydderierne kom hjem i hel tilstand. De blev stødt i en stor morter, som stod i en kælder. Når man stødte peber, var det nødvendigt at have bind for næsen.

Man handlede meget med Lübeck. Hvert forår og efterår kom der agenter og optog ordrer. Man købte mandler, rosiner, svesker, salt (fra Lüneburg) og kommen på denne måde. Importen af kommen gik til Skælskørs store brændevinsproduktion.

Jernbanen kom først 1892, så transporten med skib var umådelig vigtig. I 1860 var havnen uddybet til 12 fod, men det var ikke nok for alle skibe, så mange varer måtte prammes ind.

1906 overtog Lotz dampmøllen ved havnen og drev den sammen med sin øvrige store virksomhed.

Folk fra landet købte tit hele deres forbrug hos Lotz, og til gengæld købte han korn og fjerkræ af dem.

*Ølkande fra Lotz' købmandsgård,
brugt af kunder i butikken.
(Bunden 27½ cm i diameter,
højde udvendig 30 cm).*

*Brændevinsbimpe
(24 cm lang, 15 cm i diameter).*

Husmoderen havde personalet på kost, og der var meget at se til. Nok var der 3 tjenestepiger, men hele personalet var på kost foruden familien.

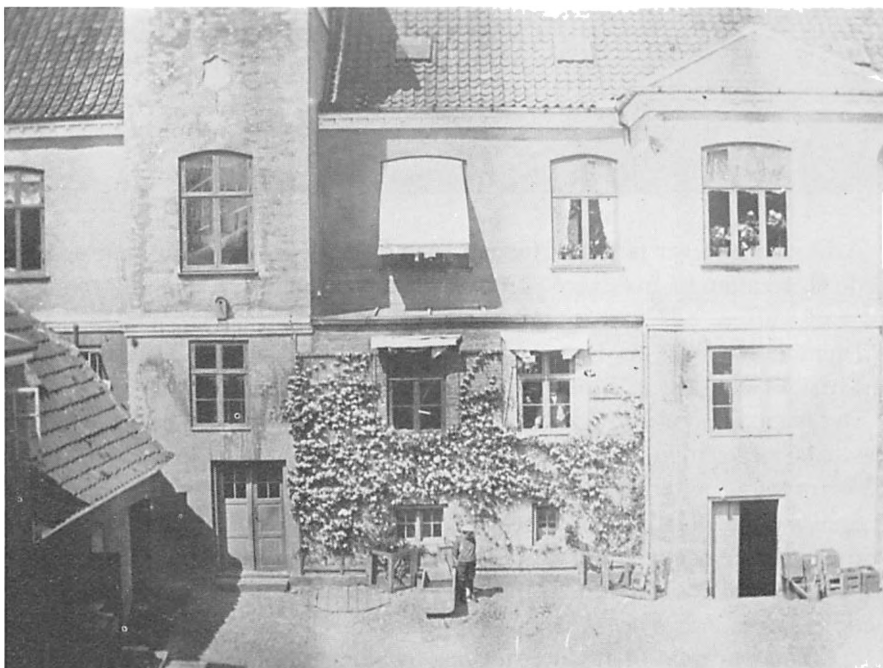
Det var en selvfølge, at kaffen stod parat, når bønderne kom. Desuden trakterede man med cigaretter og en tår af ølkanden.

Ølkandens tud var forsynet med metal, så den ikke blev bidt itu, når den gik på omgang. Den har kunnet holde til mange års brug.

Var konerne med, vankede der en sød snaps.

Butikken o. 1910.

Bagsiden af forhuset efter ombygningen. 1887.

Arbejdsdagen var lang i butikken. Man lukkede op kl. 6 morgen og lukkede kl. 10 aften på hverdage. Om søndagen var der åbent kl. 8 til 10 og igen kl. 4 til 8 aften.

Der var liv i købmandsgården. Folk kom og gik dagen igennem, mange landmænd staldede ind her, folk fra havnen færdedes.

Det vakte megen opmærksomhed, at en kaptajn på et af skibene engang havde en neger med. En anden havde en abe med, som fik lov at løbe rundt på kornmagasinets loft. Når den kom over i kostalden, kravlede den rundt på ryggen af koen. Når der så pludselig var noget, der plaskede, kiggede aben. En kornmagasin havde engang held til at få bundet en ballon i halen på aben, men da snoren kom til at sidde fast i trappegelænderet under abens bevægelser, revnede ballonen, og man så ikke aben i flere dage.

J. J. Lotz var med til at sætte sit præg på byen som formand for Handelsstandsforeningen i 25 år, medlem af bestyrelsen for Skælskør Bank, Borger-

Fra hjemmet i Vestergade.

Yngste søn, Erik Lotz, på vej til børnefugleskydning o. 1910. Røde pakhus i baggrunden.

Det gamle skibsanker i E. Lotz' have.

og Håndværkerstiftelsen, Sønderjysk Forening, konservative dagblade, fugleskydningsselskabet og A/S Rutedamperen »Skjelskør«, desuden var han en tid medlem af ligningskommissionen.

1916 byggede han en meget smuk herskabelig bolig i en have på 2 tdr. land i den vestlige ende af byen ved siden af kirkegården.

Samme år solgte han købmandshandel og dampmølle til købmand H. C. Hansen, som drev virksomhederne videre til sin død. De blev ført videre af H. C. Hansens datter og mand, til virksomheden ophørte 1975. Købmandsgårdens historie var så forbi. Så var der kun én købmandsgård tilbage i Skælskør. Den var ejet af Kirkeskov-Hansen. Han hævdede forretningen 1981.

Efter salget flyttede Lotz ud i sin nye bolig, som han beholdt til 1952, da amtet købte den til rekonvalescenthjem.

Han fortsatte med at drive frøhandel og frørenseri sammen med sin søn Erik Lotz. De havde »Magasinet« i Strandgade 14 med tilhørende bygninger. Her var rensmaskiner og lager, kontoret var på den anden side af gaden. Desuden havde de lager i Vestergade bag den fredede bygning ved siden af Sparekassen og andre steder i byen.

1930 flyttede frørenseriet ud på Heilmannsvej. Lotz var virksom endnu, da han var i 80'erne. På hans 80 års fødselsdag skrev »Sorø Amtstidende«, at hele den travle mands livsfærd havde været een hædersfuld arbejdsdag, og »Navnet Lotz har en god klang i Skælskør«.

Da han havde solgt den store villa, havde han beholdt et hjørne af haven. Her lod han et hus opføre, hvor han tilbragte de sidste 4 år. Han døde 1956. Hans kone var død 1952.

Sønnen Erik Lotz førte frøenseriet videre til 1974. I hans hjem på Rådmandsvej har man bevaret mange minder fra familiens historie: de gamle dokumenter, breve, billeder, en model af »C. C. Hornung«, en gammel salutkanon fra et af skibene (den er 1 m lang), et stort anker ligeledes fra et af skibene samt den store morter, krydderierne blev knust i (38 cm høj).

I Rekonvalescenthjemmets mur sidder ud mod vejen to møllesten fra dampmøllen.

I Skælskør kirke hænger en afstøbning af Thorvaldsens »Den hellige nadvers indstiftelse«. Den har på understen kant en indskrift, som snart dårligt kan læses. Der står: »Givet af Godseier M. F. W. Lotz Anno 1855«.

På kirkens nordvæg hænger også et krucifix. Det blev givet af J. J. R. Lotz og hans hustru Marie Lotz, født Søndergård, på deres sølvbryllupsdag 14. juni 1913.

Martin Lockewitz har talrige efterkommere. Flere har været beskæftiget med handel og større landbrug. En af M. F. W. Lotz' døtre blev gift med brygger Gunner Harboe, Skælskør, en anden blev gift med ingeniør Poul Larsen, som var med til at stifte firmaet F. L. Smidth. Blandt deres børn er Gunnar Larsen, som var minister for offentlige arbejder 1940-43.

KILDER:

Breve, attester, dokumenter, billeder beroende hos E. Lotz, Skælskør. Sammen med de gamle breve ligger oversættelser.

Borgerbrev, tilladelse til at sidde i uskiftet bo, købekontrakter, skøder, obligationer beroende hos Magda Hansen, f. Thuesen Bruun, Skælskør.

Folketællinger.

Brandtaxationer.

Danske slotte og herregårde, under redaktion af Åge Roussel 1967.

»Tre danske arbejdere« ved Oluf Bertolt 1925.

Skælskør Kirkeblad 1954.

Sorø Amtstidende 30/12 1936 og 27/2 1944.

Samtlige fotografier stammer fra E. Lotz.

Fra Lille Vallensved til Minnesota

Af Erling Petersen

Før 1864 hørte det til sjældenhederne, at danske statsborgere udvandrede til Amerika. Det bør dog nok nævnes, at den kendte skolelærer og forsamlingsprædikant fra Venslev, Rasmus Sørensen, efter 1852 udvandrede til Wisconsin og senere udsendte en del småskrifter, hvori han kraftigt opfordrede sine landsmænd til at udvandre til en ny og bedre fremtid på den anden side af Atlanterhavet, men først efter den ulykkelige krig i 1864 kom der for alvor gang i udvandringen, og det var hovedsagelig Nordamerikas Forenede Stater, der blev udvandrernes foretrukne mål.

I tiden fra 1865 til 1870 udvandrede årligt 2000 danskere, men dette tal blev i det følgende tiår fordoblet, og fra 1880 til 1914 steg antallet af udvandrere fra Danmark til 7000 om året. De fleste af dem var småkårsfolk, der i udvandringen øjnede en mulighed for at få menneskeværdige kår at leve under. Daglønnen var i de tider meget lav i Danmark. Endnu i 1850-60 kunne en arbejdsmand kun tjene én mark om dagen. Det kom ganske vist efter 1864 op på det dobbelte, men selv om man tog den øgede købekraft i betragtning, så var arbejdsfolk med en daglig fortjeneste på to mark (=66 øre) under alle omstændigheder henvist til at leve fra hånden og i munden.

Blandt dem, der i halvfjerdsenerne udvandrede til Amerika, var der også en mand ved navn Jens Christian Hansen, som kort før sin udvandring var bosat i Lille Vallensved og inden da havde været underkastet adskillige omskiftelser. Han hørte egentlig hjemme i Ørslev nord for Slagelse, hvor han den 9. august 1829 var kommet til verden. Hans forældre, Hans Christensen og Karen Nielsdatter, nævnes som indsiddere, havde altså ikke eget hus, men boede til leje og fik føden ved at arbejde for andre. Efter alt at dømme har de ikke haft meget at slå til side med, så der er næppe tvivl om, at sønnen meget tidligt er blevet sendt ud at tjene, måske allerede inden sin konfirmation søndag efter påske i 1844, hvor han iøvrigt fik et meget smukt skudsmål af sognepræsten, hr. Honum.

Det har ikke været muligt at efterspore, hvor han tilbragte sine ungdomsår, men da han var omkring 25 år gammel, opholdt han sig i Fuirendal sogn, hvor han sandsynligvis tjente som karl på herregården Fuirendal. Under sit

ophold her, blev han kendt med en pige, Anne Margrethe Christiansdatter, der var født den 8. marts 1834 i Skafterup som datter af indsidder Christian Andersen og hustru Ane Nielsdatter, der nogle år senere nævnes som husmandsfolk i Kvislemark, og de blev så gode venner, at det i sommeren 1855 blev nødvendigt for dem at gifte sig. De blev viet i Kvislemark kirke den sidste dag i juni måned, og forlovere ved den lejlighed var hendes fader og Jens Christian Hansens medtjener på Fuirendal, Peder Nielsen.

Til at begynde med boede de nygifte hos hendes forældre, og her blev deres ældste søn, Niels, født knap tre måneder efter brylluppet. Opholdet hos Ane Margrethes forældre blev dog af kortere varighed, for den 24. april 1856 forlod den lille familie Kvislemark og flyttede til Harrested huse i Hyllinge sogn, hvor Jens Christian Hansen havde fået arbejde hos forpagter Jensen på Harrestedgård, og hvor han blev i adskillige år, mens børneflokket stød øgedes – uden nogen sinde at blive særlig stor. Ved folketællingen i 1870 var der fire børn ialt: Niels, som nu var 14 år, Hans Peter, født i maj 1859, Karen Marie, født i november 1862, og den mindste, Christian, der var født i august 1865. En lille søster, Ane Sofie, født i februar 1868, døde den 28. januar 1870, få dage før folketællingen.

Inden året 1870 var rundet ud, havde nye sorger imidlertid ramt den lille familie. Den 8. december døde konen Anne Margrethe Christiansdatter, og Jens Christian Hansen sad alene tilbage med børnene. Der blev samme dag indgivet dødsanmeldelse til Øster Flakkebjerg herreds skifteret, og skifteprotokollen oplyser, at enkemanden foreløbig hensidder i uskiftet bo.

Hustruens død var selvsagt et hårdt slag for Jens Christian Hansen, men det skulle ikke blive derved. Ikke så forfærdelig lang tid efter skete der det, at han mistede sit arbejde og dermed også huset, som han og børnene boede i. Forpagter Jensen havde ellers ofte nok givet udtryk for, at Jens Christian Hansen var den bedste arbejder, han havde på gården, men på et eller andet tidspunkt må der være kommet dem noget imellem, som de ikke har kunnet komme til rette om. Kort sagt: han blev sagt op og måtte nødtvungent forlade det lille hus ved Harrestedgård. Mange år senere mindedes han med stor bitterhed, at forpagteren ved øvrighedens hjælp havde kastet hans ejendele ud af huset og ud i vejgrøften, skønt han indtil da havde tjent ham trofast i henvend 18 år. Det fremgår ikke af Øster Flakkebjerg herreds retsprotokoller, at han blev sat ud af huset ved en fogedforretning, men det udelukker ikke, at der kan have været noget om snakken. Der er iøvrigt visse ting, der tyder på, at Jens Christian Hansen fra naturens hånd var både hård og barsk, og det ser ud til, at der har været en sammenhæng mellem hans afskedigelse og hans uvenskab med skovfogeden Hans Iversen, som han vistnok ved en bestemt lejlighed havde behandlet temmelig hårdhændet.

Det har ikke været muligt at påvise, hvornår denne udsættelse har fundet sted, men det skete muligvis ved forårstide 1873, og Jens Christian Hansen

stod derefter helt uden tag over hovedet. Det lykkedes ham imidlertid at få børnene anbragt hos bekendte, den yngste dog ved sognerådets mellemkomst, og han var selv så heldig at finde en tom indsidderstue hos husmand Hans Rasmussen på Kyse overdrev, og her fandt han så husly for en tid.

Det varede ikke ret længe, før Jens Christian Hansen fik sind til at forandre sig. Han blev bekendt med enken efter husmand Peder Kiersgaard i Vallensved, Maren Kirstine Pedersdatter, der sad ene tilbage med sønnerne Hans og Rasmus og datteren Christine, og de blev efter nogen tids overvejelse enige om at gifte sig. Det medførte imidlertid, at han ikke længere kunne få lov til at hensidde i uskiftet bo, og den 2. februar 1874 om formiddagen kl. 9 blev Øster Flakkebjerg herreds skifteret sat på herredskontoret i Førslev for at få ordnet skiftet efter indsidder på Kyse overdrev Jens Christian Hansens hustru, Anne Margrethe Christiansdatter, som nu i mere end tre år havde ligget under mulde. Som formynder for den attenårige søn Niels, som selv var til stede, og som værge for de umyndige børn var beskikket sognefogeden i Lund, Store Jens Pedersen, der selvsagt også var mødt.

Enkemanden oplyste, at boets samtlige ejendele ikke havde større værdi end 75 rdl. Det fremgik af en i retten fremlagt skrivelse fra dagen før, at boet skyldte Marvede-Hyllinge sogneråd 24 rdl. for den yngste søn Christians anbringelse i tiden indtil 1. januar 1874, men ud over det havde han ingen gæld. Derimod krævede han af boet 20 rdl., som hustruens begravelse havde kostet, og det havde værgen intet at indvende imod.

Ved den endelige opgørelse af boet opførtes som indtægt de anslåede 75 rdl., og som udgift førtes de 24 rdl. til marvede-Hyllinge kommune, de 20 rdl. til begravelsen, hvortil kom 4 rdl. 21 sk. i skifteomkostninger, ialt 48 rdl. 21 sk. Til rest blev så en beholdning på 26 rdl. 75 sk., hvoraf Jens Christian Hansen fik halvdelen, nemlig 13 rdl. 37 sk. Fra den anden halvdel, 13 rdl. 38 sk., blev der først trukket 12 sk. i stempeludgift, og af resten fik enkemanden først en broderlod på 2 rdl. 91 sk., hvorefter der blev 2 rdl. 56 sk. til hvert af de fire børn. Til sidst blev skiftet underskrevet af samtlige tilstedeværende, af enkemanden mærkeligt nok med ført pen.

Der var nu ikke længere noget til hinder for, at Jens Christian Hansen igen kunne indtræde i ægtestanden, og den 21. marts 1874 blev han og Maren Kirstine Pedersdatter viet i Vallensved kirke af den aldrende præst Conrad Gottfred Buchholtz, der døde få måneder senere. De fik så deres hjem ude i Lille Vallensved. Men da de var småkårsfolk og derfor uden mulighed for at skaffe sig bedre levevilkår, blev de efter et par års forløb enige om at udvandre til Amerika. *Han* tog sine tre sønner med og *hun* sine to, men de to pigebørn skulle indtil videre blive hjemme, så de blev anbragt hos fremmede. Jens Christian Hansens datter kom i huset hos væveren i Lerbæk, Lars Pedersen og hans kone Karen, og her blev hun indtil sin konfirmation i april 1877. Hun kom derefter ud at tjene, først hos gårdmand Jens Madsen i Jenstrup, hvor

hun var i fire år. Den 1. maj 1881 blev hun så for en halvårlig løn af 30 kr. fæstet som stuepige på Saltø hos forpagter J. P. Jensen, der iøvrigt var søn af forpagteren på Harrested, som i sin tid havde ladet hendes fader sætte ud. Her havde hun det godt, og her blev hun i hele ni år.

— — —
I årene efter 1880 fik Karen Marie, der til daglig kun kaldtes Marie, en række breve fra familien i Amerika. Det er breve, som fortæller noget om de kår, udvandrerne dengang måtte friste, men som også fortæller en hel del om udvandrerne selv. Det var i de første år Maries stedmoder, der skrev hjem. I et brev, dateret Aldal, Minnesota, den 10. september 1881, skrev hun, at hun savnede sine to piger meget, og at hendes mand ofte ønskede, at de havde været med, for så kunne de have tjent en god løn, og der kunne måske også med tiden blive et stykke jord til dem at bo på. En pige kunne dèrovre tjene 3-4 dollars om ugen og skulle hverken binde sig for et halvt eller helt år, »thi her er ingen tvang som derhjemme. Her er der frihed for enhver«.

Hun følte sig dog meget ensom, for da hun skrev brevet, arbejdede både hendes mand og hendes egne to sønner 30 miles borte, mens Maries brødre var bosat 500 miles længere mod sydøst. Hun regnede dog med, at de ville komme op til dem, inden vinterkulden satte ind.

I et brev, skrevet den 11. december samme år, kunne Maren Kirstine fortælle, at hun den 28. november var kommet op til sin mand efter en meget besværlig rejse, hvor kulden havde været så hård, at de havde måttet gå hele vejen. Jens Christian Hansen havde nemlig bygget et nyt hus, som hun havde glædet sig umådeligt til at flytte ind i, og da hun så det, erklærede hun, at hun ikke for nogen pris ville rejse hjem til Danmark igen.

Grunden til, at de boede så langt fra Maries brødre, var, at jorden kostede så meget det første sted, de kom til i Minnesota. 4-500 miles længere mod nordvest kunne de få jord for næsten ingenting, og de havde nu 320 acres land, men endnu var kun 5 acres under plov, fordi de havde haft det uheld, at deres ene hest var død. De tænkte nu på i stedet at købe et par okser til pløjningen, men de var meget dyre og kunne ikke købes for mindre end 150 dollars. Også Maren Kirstines egen søn, Rasmus Kiersgaard, havde taget land, 160 acres, og heraf var de 30 allerede under plov. Om Christian, Maries yngste broder, kunne hun fortælle, at han i sommeren 1881 havde tjent 56 dollars og givet hende de 30, så hun var blevet i stand til at rejse op til sin mand, og han var dog kun en dreng på 16 år.

I brevene søgte Maren Kirstine stadig at overbevise steddatteren og hendes plejeforældre om, at de i Amerika levede under lysere og bedre kår end hjemme i Danmark. Hun lagde ikke skjul på, at der skulle arbejdes meget i det nye land, men til gengæld var mulighederne for at komme frem bedre end i Danmark, hvor man knap kunne tjene til føden, om man så sled og

slæbte både ved dag og ved nat. Desuden var Amerika et frit land, hvor der ingen forskel var på arbejdsmanden og farmeren.

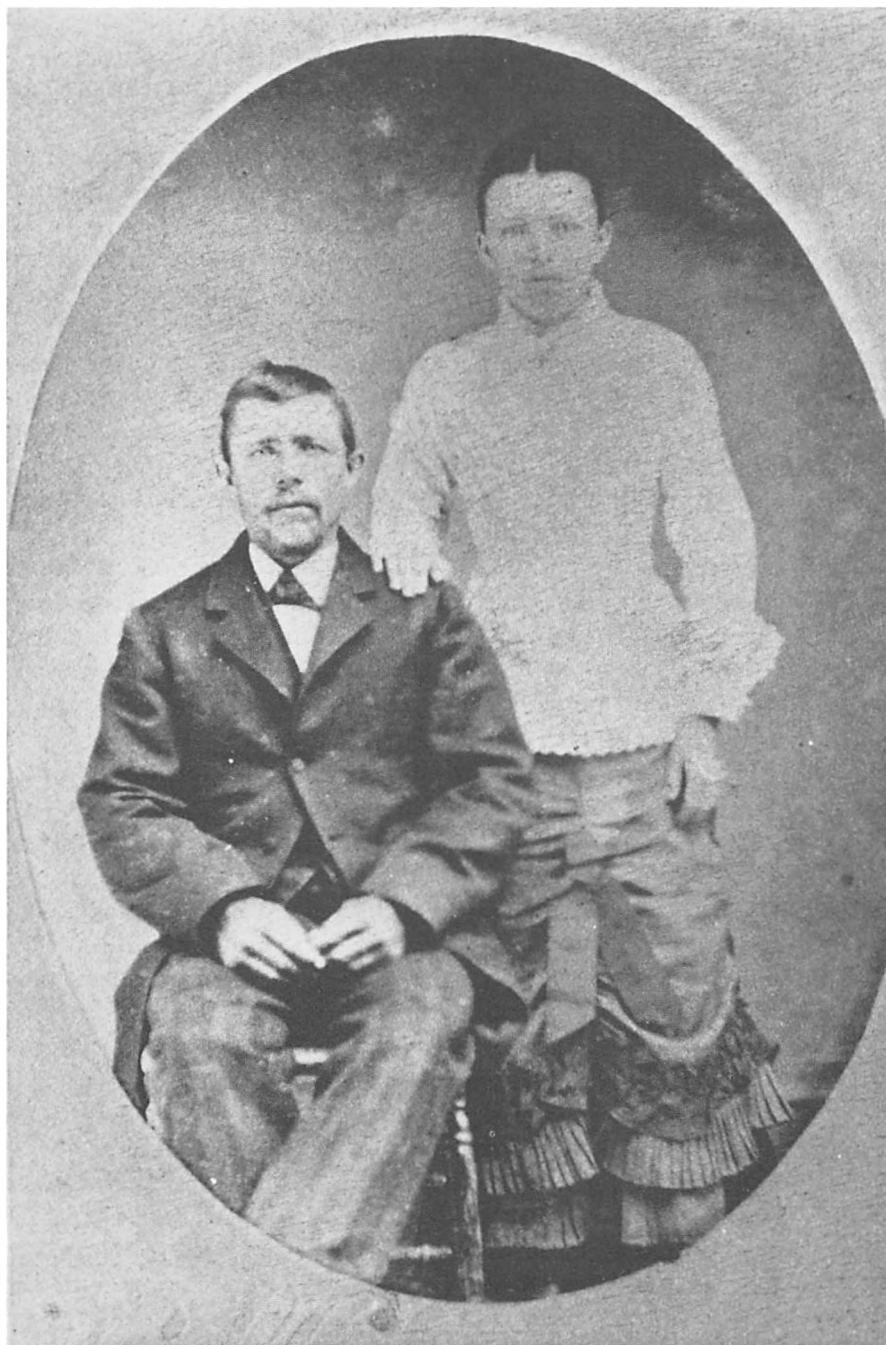
Det blev dog ikke Maries stedmoder forundt at se ret meget af den fremtid, hun så fortrøstningsfuldt ventede på. I løbet af året 1882 blev hun syg, men holdt sig på benene, indtil hun i november måtte gå til sengs. Først i januar 1883 sendte Jens Christian Hansen et brev til Maries plejefar, Lars Pedersen, og fortalte heri om sin kones sygdom og død: »Hun lå syg i seks uger, og i tre uger var hun aldeles fra forstanden, så vi måtte passe hende både nat og dag, og når vi ville snakke med hende, så spyttede hun os i øjnene, så det var et tungt syn at se på for os, som skulle passe hende, men hun har holdt sig meget til bogen (dvs. bibelen) i sommer, så jeg håber, at hun er gået salig hjem alligevel.«

I samme brev beklagede Jens Christian Hansen sig meget over, at han ikke havde hørt noget fra sine sønner, der jo var blevet der, hvor de fra først af havde boet. De to af dem undskyldte han, for de kunne ikke skrive. Det kunne derimod Niels, men han var blevet gift i årets løb og havde vel så andet at tænke på. Han ville meget gerne have sin eneste datter over til sig nu, da han var ene. Det var lidt hårdt for ham, fordi han jo havde både ko, okser og jord at passe.

Den 31. januar 1883 skrev han så for første gang selv til Marie og fortalte hende, at hendes stedmoder var død den 23. december og begravet seks dage senere. Han havde kort tid i forvejen fået brev fra datteren, der bad om hans og Maren Kirstines portræt, men det var han ikke i stand til at sende hende, da de ikke var »taget af«. Han ville gerne have, om hun ville komme over til ham. Det havde også været hans kones ønske, for hun havde altid så godt kunnet lide sin steddatter.

Marie var dog ikke særlig opsat på at rejse til Amerika. Hun rådførte sig først og fremmest med sin plejefar og skrev også derom til sin ældste broder, Niels, der boede i Brownsdale, Minnesota, og som i flere henseender syntes at være kommet bedre i vej end faderen. Han havde godt nok kun 80 acres imod faderens 320, men til gengæld havde han maskiner, både til at meje sæden med, til at slå græs og og rive hø med samt en såmaskine. Af husdyr havde han tre heste og et føl, to køer og to kvier, som skulle kælle i foråret 1883, samt fire årskvier og en kalv. Desuden havde han 11 svin og ventede at få flere, 50 høns, to kalkuner, to katte, en hund og et får. Samtidig skrev faderen hjem og fortalte med stolthed, at han havde to gode trækokser, en god ko, to oksekalve, en gris, en hund, en kat, seks høns og en hane.

Forholdet mellem Jens Christian Hansen og hans ældste søn var undertiden temmelig køligt. I et brev, som Niels skrev til Marie den 23. februar 1883, fortalte han således om faderen: »Han fik da skrevet til mig, da Stine (Maren Kirstine) var syg, men han kunne da ikke smudske sine fingre, han måtte have Rasmus til det«. Han fortalte også, at faderen havde skrevet efter

Niels Jensen, f. i Kvislemark 1855, og hustru Anne Christine, bosat i Brownsdale, Minnesota.

Christian for at få ham op til sig, men det brev måtte Marie ikke få at se. Niels mente ikke, det var godt for hende at se det.

Det blev dog ikke Christian, der først kom op til faderen, men Hans Peter, der var hos ham to gange i foråret 1883, første gang i tre-fire uger, så rejste han bort for at søge arbejde, var væk i seks uger og vendte atter hjem, men forlod faderen fire dage senere for at finde nyt arbejde. Han regnede med i sommerens løb at kunne tjene 250 dollars.

Efter sønnens bortrejse gik Jens Christian Hansen igen ene rundt på sin farm. Da han den 15. juni skrev til Marie og fortalte om Hans Peter, trådte hans bitterhed igen stærkt frem. Ensomheden, det meget arbejde både ude og inde, savnet af Maren Kirstine og det stadig uopfyldte ønske om at få et af sine egne børn i huset fik ham nu atter til at mindes den dag, da forpagteren lod ham sætte ud af huset ved Harrested. Det var dog kun for en kort stund, at de mørke tanker fik tag i ham, for i næste øjeblik trøstede han sig med, at Gud i Amerika havde givet ham hus og land, som hverken forpagter Jensen eller nogen anden kunne jage ham fra.

Også det næste brev, Jens Christian Hansen skrev til Marie – det var dateret den 27. juli 1884 – var fuldt af beklagelser over ensomheden: »Det gør mig mange gange ondt«, skrev han, »at jeg har fire voksne børn, og ingen af dem vil komme til mig, da jeg lever imellem bare fremmede, alle norske og svenske, og sjældent nogen kommer til mig.« – Han havde da også solgt sit træhus, men beholdt jorden, skønt flere havde sagt, at han skulle sælge den og leve af pengene, når hans børn alligevel ikke ville komme over til ham. Endnu en gang prøvede han at få Marie overtalt til at rejse til Minnesota, idet han henvisede til hendes sidste brev, hvori hun havde skrevet nogle ord om, hvor skønt der var i gamle Danmark:

»Men tænk, hvor mange fattige, der er og ikke ved, hvor de skal få opholdet fra. Jeg har selv været af den klasse, og dem gavner det ikke stort, at landet er nok så skønt, – endnu engang vil jeg spørge dig, om du ikke kunne få lyst til at rejse over til mig og lade det gamle Danmark være med alle dets perler og glans, for du får kuns få af dem?« – Han ville dog ikke råde hende til at rejse, men sluttede brevet af med hilsener til Niels Nielsens og Lars Pedersens og et »Lev vel, og Herren være med dig på din vandring alle dine dage. Det ønskedes af mig, din langtfra værende fader, Jens Christian Hansen.«

Også broderen Niels prøvede at drage Marie til Amerika. I hvert fald sluttede han et brev i februar 1885 med ordene: »Lev well, til vi sees på amerikansk jord«. I samme brev spurgte han iøvrigt sin søster, om hun ikke kendte en ungkarl, som ville arbejde hos ham i den følgende sommer mod at få rejsen til Amerika betalt, og han lagde ikke skjul på, at han gerne ville trække så mange fra Danmark til Amerika som muligt. Han havde da også held til at få flere af hjemegnens unge til at rejse over Atlanterhavet, deriblandt ovennævnte Niels Nielsens tre sønner, Konrad, Hans og Christian.

Hans Peder Jensen, f. 1859 i Harrested Huse, Hyllinge sogn, bosat i Bristol, South Dakota.

Christian Jensen, f. 1865 i Harrested Huse, Hyllinge sogn, bosat i Fertile, Minnesota.

Marie har nok undertiden haft sine tvivl om, hvad hun skulle gøre, men når det kom til stykket, havde hun slet ikke mod på at rejse. Omsider opgav faderen da også at få hende over til sig, men til gengæld havde han så den glæde, at Christian i foråret 1885 kom over til ham. Han vidste ganske vist ikke, hvor længe han ville blive, men han håbede, at de sammen snart kunne begynde »at brække mere land«, dvs. tage mere jord under plov. Det havde en langvarig regnvejrperiode hidtil forhindret ham i.

Christian blev så hos faderen et års tid, men befandt sig ikke alt for godt hos ham. Det lagde Christian i hvert fald ikke skjul på, da han i december 1885 skrev til sin søster. Han fortalte, at deres ældste broder, Niels, havde været syg hele sommeren. Christian havde flere gange skrevet til ham, fordi han havde penge til gode hos ham, og først da han havde skrevet et »lidt ondt« brev til ham, fik han svar. – I samme brev kom Christian ind på sine personlige forhold. Han havde slået op med kæresten, men fortrudt det, for »hun var en flink giri«. Også Hans Peter havde kærestesorger, fortalte Christian, der indstændigt rådede søsteren til at rejse til Amerika med sin kæreste, som netop var blevet indkaldt til militærtjeneste, for »når et par skal rejse fra hverandre, så får det for det meste en dårlig ende«. Marie var på det tidspunkt forlovet med bødkerkarlen på Saltø, Rasmus Mejer, og hun skrev til broderen, at det var en dårlig trøst, han gav hende. Christian skrev så til hende igen i februar 1886 og undskyldte, hvad han havde skrevet. Han fortalte samtidig, at

Hans Peter havde besluttet at gifte sig med en amerikansk pige, Jessie Michael, der var hovedet højere end han, og de blev da også gift den 7. april samme år. Christian derimod var ikke kommet videre med sit.

I samme brev gav Christian også udtryk for sin dybe bekymring for Niels, der nu var syg til stadighed. Han døde da også hen på sommeren, og hans kone, Anne Christine, skrev den 14. september 1886 et langt brev til sin svigerinde og fortalte udførligt om Niels' sygdom og død. Niels havde under sin sygdom søgt flere læger og var blevet opereret et par gange, men der var intet der hjalp. Han sygnede hen og var til sidst kun skind og ben. Christian mente, at det var en slags tæring, han døde af. Han savnede Niels meget, havde altid godt kunnet lide ham, og de havde haft »ikke så lidt ondt og godt tilsammen«, men de havde hjulpet hinanden, og derfor var det gået alligevel.

Det var imidlertid ikke bare Hans Peter, som blev gift i foråret 1886. Også hans gamle fader, som nu var sidst i halvtredserne, havde givet efter for trangen til at komme ud af sin ensomhed og giftet sig med en ikke helt ung norsk pige, hvis navn ikke kendes. At dette giftermål langtfra passede i Christians kram, fremgik særdeles tydeligt af et brev, han den 5. september sendte til sin søster:

»Jeg kan da også hilse fra vor gamle fader og vor tredie moder. Han blev gift den 15. maj 1886, og det gik lidt underligt til. Der var ingen, som vidste af det før længe efter. Her i Amerika er det godt med det. De kan rejse til byen og blive gift, og de skal bare have to vidner med sig på det, og det koster bare 4 dollars. Men det værste er, at de byfolk sætter det i aviserne, så det kom ud alligevel. Hun arbejdede hos ham, og han holdt på at fri til hende, medens jeg var der. Men da jeg mærkede det, så var jeg snart færdig. Jeg rejste hjemmefra den 10. marts. Han ville have mig som dreng til at gøre hans arbejde og skænde på, og det var alt, hvad jeg skulle have, og den vej gik det et års tid, men så var det forbi.«

Anden juledag 1887 skrev Christian igen til Marie og gav hende en undskyldning for nogle uligevægtige breve, han havde skrevet til hende. Han havde på det tidspunkt selv taget land i Fertile, Minnesota, ikke langt fra faderen, og han boede alene på sin jord med to heste, en ko og en kat. Han var dog tit borte – til vogns, til hest eller til fods, som han nu fandt for godt, og somme tider måtte han køre for pigerne. Tredie juledag skulle han til juletræ i kirken i Fertile, hvor der først skulle tales på engelsk og så på dansk, og senere var der så underholdning med sang og musik.

I et andet brev, skrevet sidst i januar 1889, betroede Christian sig til søsteren angående sine hjertesorger. Han følte sig meget ensom, men håbede, det snart ville blive bedre for ham, for nu var hans gamle kæreste kommet hjem igen, så nu ville han prøve sin lykke på ny. De havde været forlovet et helt år, uden at hendes fader anede det, men da han havde fået det at vide, havde han

Jens Christian Hansen, iført den bøffelskindspels, han var så stolt af, fotograferet sammen med sin tredje, norskfødte hustru, hvis navn ikke kendes.

erklæret, at det skulle aldrig ske. Nu var hun imidlertid over 18 år, og så kunne hun gifte sig uden at spørge forældrene.

Det gik dog ikke så glat. I et brev af samme måned, skrevet af Mariæ fader, havde hendes nye stedmoder tilføjet nogle linier, hvori hun betroede sin steddatter, at Christian havde været forlovet flere gange, sidste gang med en svensk pige, men hun var pludselig rejst til Dakota og havde der giftet sig med en anden. Maren Kirstines søn, Rasmus Kiersgaard, havde derimod haft bedre held med sig. Han var blevet gift med en nittenårig norsk pige, som forøvrigt var hendes broderdatter, og de ventede nu en arving.

Ovennævnte brev, som Jens Christian Hansen sendte til sin datter hjemme i Danmark, synes at være det sidste, han skrev, eller i hvert fald det sidste, der blev bevaret. Det er dateret den 14. januar 1889, og Marie fik gennem dette brev et længe næret ønske opfyldt. Hun havde tit og ofte bedt faderen sende sit portræt, og Christian, der kønt havde støttet hendes anmodning, fik omsider sin fader til at lade sig fotografere. Jens Christian Hansen syntes ikke selv, at billedet var blevet godt, men beredtede dog med nogen stolthed, at han var i sin vinterdragt, en næsten fodlang bøffelskindspels. Hans kone havde til lejligheden iført sig sin fineste kjole.

I brevet gav Jens Christian Hansen iøvrigt udtryk for større tilfredshed end nogen sinde tidligere, og Marie havde da også i flere breve ytret glæde over at vide sin gamle fader rask og rørig og godt fornøjet, men på foranledning af nogle ytringer i hendes sidste brev vendte han endnu engang tilbage til den gamle historie: »Jeg ser al dit brev, at du ofte tænker på det gamle Vallensved, og du syntes, at du mere le dig så godt, når du kom derud til os, og det var jo også morsomt for mig dengang, da jeg atter havde fået mig et hjem, og mine børn kunne komme frit og se til mig igen. Dengang syntes vi godt om det lille Vallensved, men hvis du nu ville komme og se mit hjem, så skulle du få at se, at jeg har fundet en plet på jorden, som er langt bedre end Lille Vallensved. – Well, jeg har nok ikke selv fundet det stykke land, jeg har nok den alvidende Gud at takke derfor. Han ved nok også, hvorledes stormændene lønnede mig, dengang din moder døde. Der havde jeg arbejdet på Harrestedgaard i samfulde 18 år for hvad slagløn, som herren ville give, og uagtet at jeg havde beviser for, at jeg var en af hans dygtigste arbejdere, så kastede han endda alt mit indbo ud i vejgrøften«.

Den bitre tone, der trådte så stærkt frem i hans første breve, var dog helt forsvundet i dette sidste brev, der sluttede med en kærlig hilsen til Marie og hendes kæreste med ordene: »Lev dermed begge to vel – det ønskes af mig, din langfraværende fader, Jens Christian Hansen.«

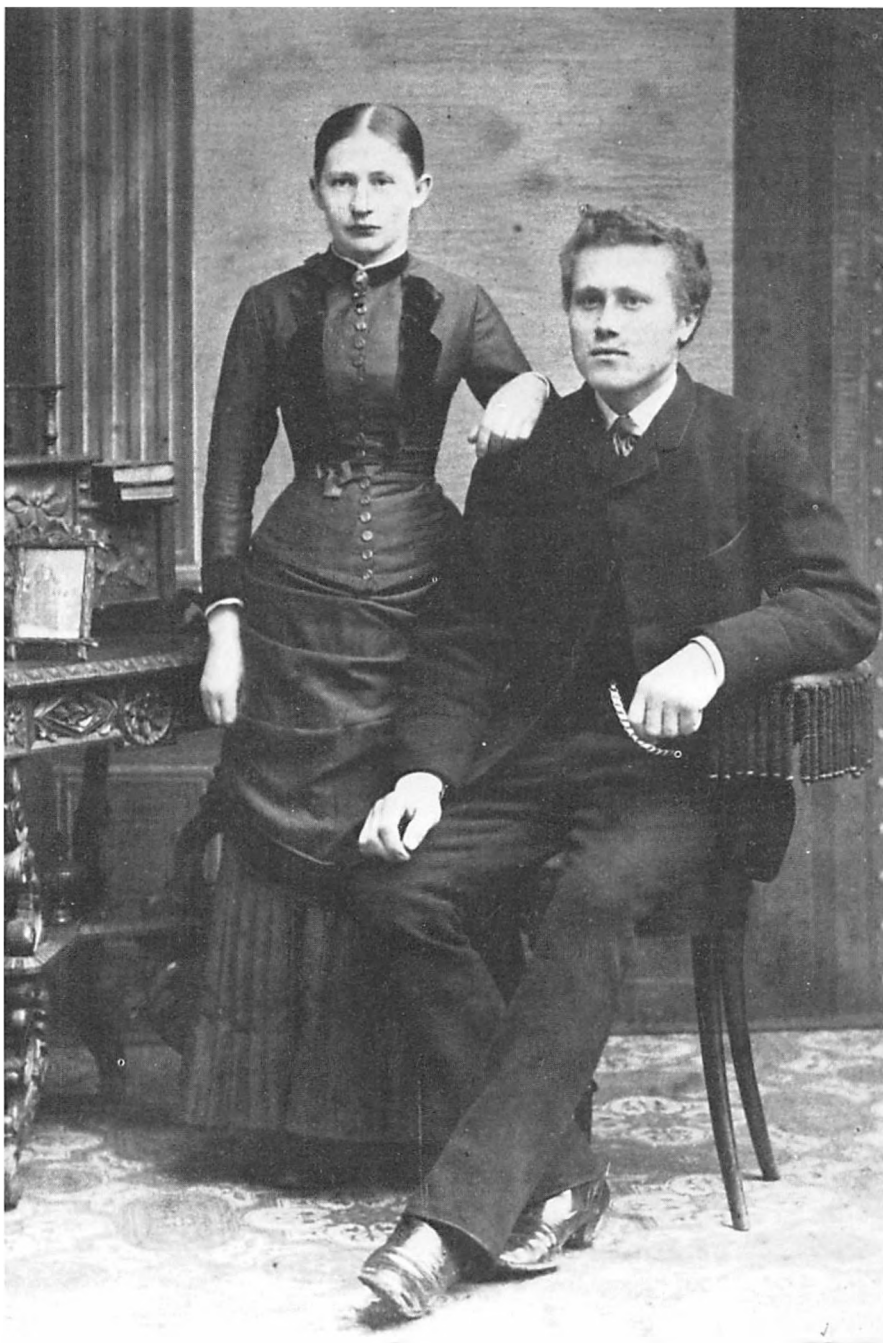
I de sidste breve, der er besvaret, fortælles der næsten udelukkende om den yngste broder Christians skæbne. Det gik ham, som det var gået Niels: En hård sygdom havde fået tag i ham og gjort ham så mat, at benene ikke mere kunne bære ham. Det ses af et brev af 12. juni 1897, at han havde solgt sin jord

og var kommet »på sognet«, som det kaldtes hjemme i Danmark. Sygdommen gjorde ham efterhånden ude af stand til at sørge for sig selv, og fattigforstanderen ville have ham på hospitalet. Lægen mente da også, at han var stærk nok til at tåle det, men det blev stadig ringere, og den 21. september skrev han til søsteren, at han nu måtte holde sengen for bestandig, og at han for fremtiden skulle have sit ophold hos Hans Christiansen, der boede i Strand, Minnesota, mod ugentlig at betale ham 4½ dollars. Han havde skrevet derom til Hans Peter, og han var da også rejst fra South Dakota for at se til ham.

Hans Peter klarede sig særdeles godt. Han havde mange heste og køer, og han og Jessie havde sammen fire børn, to drenge og to piger. Christian kunne også hilse fra faderen og hans kone, der begge havde været henne for at se til ham, og det glædede ham meget, at de havde lovet at komme snart igen.

Det kan undre, at Jens Christian Hansen ikke tog sin syge søn med sig hjem, men Christian selv udtalte sig ikke herom i sine breve. Derimod glædede han sig meget over, at menighedens norske præst, pastor Abel Lien, var så flink at bringe ham trøst, og han gjorde, hvad han kunne, for at bære sine lidelser med tålmod. I sine sidste meget dårligt skrevne breve udtrykte han håbet om, at Gud ikke ville lægge tungere kors på ham, end han gav ham styrke til at bære. I et brev af 27. april 1898 fortalte han sin søster, at han var blevet konfirmeret den 1. februar og bagefter taget til alters. Han var på det tidspunkt 32 år gammel. Han var jo under konfirmationsalderen, da han udvandrede sammen med faderen, og da familien i flere år havde levet langt fra andre mennesker og uden tilknytning til noget kirkesamfund, havde man forsømt at få ham konfirmeret. Hans Christiansen, som han boede hos, skrev samtidig til Marie og fortalte om broderens elendige tilstand og tilføjede, at Jens Christian Hansen igen havde været hos dem for at se til sønnen.

Christian døde den 3. juli 1898 og blev begravet dagen efter, men mærkeligt nok ser det ikke ud til, at Jens Christian Hansen har skrevet derom til sin datter. Det fremgik i hvert fald af et brev, som Hans Christiansens kone den 13. januar 1903, næsten fem år efter Christians død, skrev til Marie, og hvori hun fortalte, at Christian forlængst var død og »stedt til hvile i troen på sin frelser«. Hun fortalte også, at Maries sidste brev til Christian var kommet til posthuset just den dag, da han blev begravet, og at de havde givet det til hendes fader og bedt ham skrive og fortælle, hvad der var sket, men det havde han altså ikke gjort. »Vi havde ikke ladet din fader få dit brev, når han ikke gjorde mere af det«, skrev Marie Christiansen, og hun fortsatte: »Ja, han er gammel og hård. Han ville ikke have Christian, da han blev syg, og da han ikke havde penge længere, og siden måtte Christian flytte fra den ene til den anden, og så kom han til os, og her blev han til sin død«. De havde også måttet sørge for hans begravelse, men alle udgifter var betalt af det offendige, eftersom »han var på countryen eller staden, siden hans fader og broder ikke ville have ham«. De var heller ikke nået frem til hans begravelse, men kom først

Marie og Rasmus Mejer, fotograferet hos Eduard Langhoff i Vinhusgade i Næstved umiddelbart før eller efter brylluppet i 1890.

senere og delte hans få efterladenskaber. Hans Peter fik Christians konfirmationsminde, mens faderen som sin del tog en fin stol på hjul, som ungdommen i menigheden havde givet Christian, så at han lettere kunne komme rundt i stuen. Marie Christiansen havde fået hans bibel, inden han døde, og i den fandt hun et bogmærke, som hun sendte hjem til hans søster. På bogmærket var broderet ordene: »Honor thy Father and thy Mother«, og Christian havde vistnok fået det af en pige, han havde været forlovet med, men Marie Christiansen kendte ikke hendes navn.

- - -

Der findes som nævnt ingen breve fra Jens Christian Hansen, skrevet efter 1889, og den eneste af sønnerne, som endnu levede, Hans Peter, skrev aldrig til sin søster hjemme i Danmark, skønt han med jævne mellemrum bad om at få hendes adresse. Hans farm lå i Bristol i South Dakota. Det sidste, der hørtes til dem, fremgik af et brev, som Marie Christiansen den 28. marts 1903 skrev til Marie. Hun fortalte, at hendes mand var blevet postmester i Casperson, Minnesota, men derved var de kommet til at bo meget langt fra hans broder Rasmus, der var nabo til hendes fader. Hun havde dog truffet sin svoger og talt med ham, men uden egentlig at få rede på, om Jens Christian Hansen havde svaret på datterens brev i Christian i sommeren 1889.

Jens Christian Hansen syntes altså at have været i live endnu i 1903, men uden at han lod høre fra sig, og fra Hans Peter kom der heller intet livstegn. De var opslugt af det store land og dets slidsomme hverdag, – de havde endegyldigt brudt med ethvert bånd, der knyttede dem til det gamle land.

Men om Marie, der ikke kunne tænke sig at forlade det lille Danmark, må til sidst berettes, at hun fik sin Rasmus Mejer trods militærtjeneste og tanker om Amerika. Han var iøvrigt også fra egnen, var født i Rappenborg, Karrebæk sogn, den 15. april 1865 og havde efter sin konfirmation lært bødkerhåndværket og fået arbejde på Saltø. De blev gift 1890 i Vallensved kirke og fik deres første hjem i Saltøby, hvor han tre år senere fik eget værksted, men ti år derefter opgav han helt sit håndværk og blev brugsuddeler i Vallensved, hvor der året før var indrettet brugsforening i en tidligere høkerbutik. Han tog ivrigt del i sognets liv og var i to perioder medlem af Vallensved sogneråd. Forøvrigt havde også han nær familie i Amerika, og det vedblev han at have, for umiddelbart før krigsudbruddet i 1914 rejste den ene af hans og Maries to sønner også derover. Men det er en helt anden historie.

KILDER: Kirkebøgerne for Ørslev, Fuirendal, Kvislemark, Hyllinge, Vallensved og Karrebæk sogne, skifteprotokol for Øster Flakkebjerg herred 1866-74 samt en samling breve fra Amerika, udlånt af Anna Mejer, Vallensved.

Joachim Schmiegelow, Fuirendal - lægen der oprettede Danmarks første sygekasse

Af Aage Lambert-Jensen

Det første tiår af forrige århundrede betegner begyndelsen til et tidehverv i Sydvestsjællands historie. Da tiltrådte den unge greve og cand. jur. F. A. Holstein 1) ledelsen af grevskabet Holsteinborg, som han havde arvet.

Han hørte til århundredets reformivrige og gavnelystne godsherrer. Og det viste han med det samme han tiltrådte ved at indføre forandringer til gavn for befolkningen, både i økonomisk og i human henseende.

Til de humane hører, at han forsøgte at oprette et hjem for nødstedte dvs. gamle, syge og hjælpeløse. Det blev oprettet på herresædet Fuirendal, der stod tomt – og det er det første forsøg i Danmark på at realisere ideen om plejehjem.

Hans idé var, at der skulle oprettes en »fabrikørvirksomhed« på det. Og her skulle de arbejdsføre arbejde i den udstrækning de formåede; og de syge og de, der på anden måde ikke kunne, skulle plejes.

Hjemmet blev startet i 1811. Og samme år ansatte han læge ved det. De fleste af patienterne var så svage, at de tit havde lægehjælp behov.

Holstein ansatte derfor straks læge.

Det blev den unge Joachim Friedrich Schmiegelow. Han var født i Gnoien, en lille by i Mecklenborg. Hans forældre var kirurg Herman Schmiegelow og hustru Elisabeth Marie Carls.

Han besluttede at blive læge, kirurg, ligesom faderen, men for en ung læge den gang lå fremtiden i Danmark. Her var der brug for kirurger. Derfor indvandrede han som helt ung til Danmark og tog hele sin lægeuddannelse her. Det var der andre af slægten, der gjorde.

Vi kan nævne hans bror, Ludvig Schmiegelow. Han kom til København og lod sig uddanne til læge. Han praktiserede i Vordingborg, hvor han døde 1830.

Om Joachim Schmiegelow oplyser Carøe, »Den danske lægestand«, at han var eskadronkirurg, exam. kirurg. I 1811 søgte han stillingen som læge ved det Fuirendalske Institut og godslæge – og fik stillingen.

Og her fik han hele sin – korte – livsgerning. Han døde i 1830 af tyfus, kun 44 år gammel. Hans grav er fredet på Fuirendal kirkegård.

Egentlig var det vist greve F. A. Holsteins tanke, at han slet og ret skulle være læge for hospitalet – som man kaldte den nyoprettede institution – og ikke for omegnen. Faktisk havde man ringe mulighed for at få lægehjælp på landet. Lægen skulle hentes i Næstved eller Slagelse, en snes kilometer ad slette veje, og det tog en halv dag.

Således var forholdene, da Joachim Schmiegelow blev ansat. Men to ting bevirkede, at greven og lægen i forening udarbejdede en ny plan, den, at han skulle være læge for hele grevskabet. Den ene er, at F. A. Holstein ikke fik det store antal nødlidende fra omliggende sogne – man fik først ca. 30 år senere kommunerne, som han havde regnet med. Dog skal tallet på et tidspunkt have været oppe på halvtreds, men så tog det af. Og fra omkring 1820 har der næppe været mere end halvdelen. Det kan man skønne af det antal jordfæstelser, der er optegnet i kirkebogen for Fuirendal fra disse år.

Der var ikke arbejde nok for en læge.

Det andet var, at egnens befolkning hyppigere søgte læge nu end før, fordi han boede midt i grevskabet. Man kom og konsulterede læge Schmiegelow, gratis. Greven betalte.

Så meddelte grev F. A. Holstein i en annonce i et af Københavns blade, at han nu oprettede en sygekasse på grevskabet. Danmarks første sygekasse! Medlem blev enhver gårdmand, der betalte en tønne byg årlig. Hans husstand kunne få ubegrænset lægehjælp. Arbejdere og andre småfolk skulle yde 1 rigsdaler eller mindre, efter evne. Og de helt ubemidlede fik hjælp uden vederlag. Det var en såre human ordning, og den fungerede godt!

Vi ved fra en tradition, optegnet i Lindbergs tidsskrift fra 1830'erne, at lægen tog ud på sygebesøg. Meddelelsen fortæller, at der blev holdt »gudelig forsamling« hos en syg mand i Bisserup. Under mødet kom en sortklædt herre ind og satte sig og lyttede til den, der førte ordet. Han syntes vel, at det varede lidt længe, afbrød venligt og præsenterede sig som læge Joachim Schmiegelow. Han ville gerne tilse patienten. Det gjorde han, talte et par venlige ord med de tilstedeværende – og sagde så farvel.

Men en sådan forsamling omkring biblen var ikke lovlig. Ifølge Plakat af 13. Jan. 1741 skulle den anmeldes til øvrigheden. Og det var denne ikke blevet. Lægen, der næppe havde noget imod forsamlinger, følte sig forpligtet til at anmelde den. Det meddelte greve Holstein siden til gårdmand Rasmus Ottesen²⁾ i Venslev. Men da han stod på de opvæktes side, kom der ikke noget ud af det. De fik lov at holde deres møder i fred.

Læge Schmiegelow fik lægebolig tæt ved Fuirendal, i et hus, der står endnu. Måske er det et af de sidste fra den forlængst nedlagte landsby, Vindinge. Det er solidt med tykke kasse-mure. Og efter forholdene for snart et par hundrede år siden var det en god bolig.

Fra den udøvede Joachim Schmiegelow en dygtig lægegerning fra 1811 til sin død i 1830. Og her på egnen fandt han sin hustru, Anne Mathea Böttcher,

datter af sognepræst Henrich Pontoppidan Böttcher og hustru Anna Møller i Kvislemark.

Læge Joachim Friedrich Schmiegelow var en dygtig læge og flittig. Det var helt usædvanligt for en landbefolkning at have en praktiserende læge midt iblandt sig. Lægen var en stor mand. Han skulle hentes i vogn, hvortil blev fastspændt en »doktorstol«. Sådan var det helt op imod vort århundrede. Men sådan var dr. Schmiegelow ikke. Han kom ofte til fods, gik stilfærdigt ind, spurgte til patienten og hjalp ham eller hende til rette så godt man kunne efter datidens forhold.

Han var meget samfundsmæssigt interesseret og hjalp til med at få anbragt svage på Fuirendal, så de kunne komme under hans kyndige tilsyn.

Det lønnede befolkningen med dens tillid. Men det lønnede hans kolleger, de andre læger i omegnen, ikke.

Da det rygtedes, at han og greven havde oprettet en sygekasse sammen, blev han udsat for stærk kritik fra dem, ja, fra hele den danske lægestand (det kan man formodentlig finde stof om i et samtidigt tidsskrift). Han fik prøvet, hvad det var at være forud for sin tid. Men det kan en sen tid ikke tage fra ham: Det var ham, der kom med ideen til at oprette Danmarks første sygekasse – og førte den ud i livet. Og han var vistnok også landets første egentlige landlæge.

Derfor var det sørgeligt – ja, dobbelt sørgeligt, at han blev bortrevet pludseligt af tyfus i foråret 1830, kun 44 år gammel. Det var sørgeligt, fordi han var så ung, og det var det, fordi han stod overfor en stor opgave: at oprette og fastlægge en lægegerning på landet. Hvis han havde levet længe nok, havde hans idé om praktiserende læger for landbefolkningen nok fænget, og befolkningen havde et par slægtled tidligere fået en mere forsvarlig lægebehandling, end tilfældet nu blev.

I Sydvestsjælland opstod et tomrum. Han fik ingen efterfølger før en menneskealder senere, det blev dr. Nix³⁾, og da flyttedes lægepraksis til Rude, hvor den stadig er.

Dr. Schmiegelow efterlod sig 38 årig hustru og 6 uforsørgede børn. Han blev begravet på Fuirendal kirkegård, hvor hans grav stadig er at finde.

Han og hans hustrus slægt og efterkommere tæller i dag flere af landets betydeligste mænd. En af hans børnebørn, den kendte læge, professor dr. med. Ernst Carl Schmiegelow besøgte 3. august 1926 gravstedet på Fuirendal (nu Fyrendal) kirkegård, og fra den dag vedligeholdte han det til sin død i 1939. I midten af 1940'erne vedtog Fuirendal menighedsråd, at det ville vedligeholde Joachim Schmiegelow gravsted på grund af dets store historiske betydning. På mindestenen over graven står ganske enkelt hans navn og stilling, fødsels- og dødsår.

Nu og da standser en turist ved det, men få aner, at under den hviler en indvandret tysker, der startede Danmarks første sygekasse – og blev landets første praktiserende landlæge.

NOTER:

- 1) Frederik Adolph Holstein, lensgreve, godsejer og politiker, 1734-1830, - se J. A. L. Holm: F. A. greve af Holstein, 1844.
Rasmus Sørensen: Mit Levnetsløb, 1847.
Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, 1920.
- 2) Rasmus Ottesen, lægprædikant og politiker, se J. P. Jensen i Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, 1923.
- 3) Dr. Nix = Frederik August Nix, 1882 navneforandring til Berlème-Nix, godslæge på Holsteinborg, boede senere i Lille Næstved, professor dr. med., død i København 1.3.1919.

DE VIGTIGSTE KILDER:

Den nordiske Kirketidense. 1832-1840.
Professor E. Schmiegelows optegnelser om sin farfar.
Carøe: Den danske Lægestand.
Fuirendal Kirkebog 1830.

Erindringer om Teknisk Skole, dens lærere og dens elever

Af Frede Henriksen, lærer ved skolen 1942-82

Malerlaugets oldermand, malermester L. G. Andersen døde 1942, og jeg blev af malerlauget forespurgt, om jeg ville overtage hans undervisning på Teknisk Skole her i Slagelse.

I de tider var det ikke stillinger, man søgte, men noget, man blev opfordret til.

L. G. Andersen underviste malerlærlinge i faglig regning og materialelære.

Nu skete der samtidig dette, at den anden malerlærer, skiltemaler Henry Hansen, der underviste malere i tegning og maling, var blevet ked af at undervise, og forøvrigt måske slet ikke havde tid, sagde sin stilling op.

På den måde kom jeg til at overtage Henry Hansens undervisningsområde, og malermester Kjeld Lindberg overtog L. G. Andersens fag.

For de fleste håndværksfags vedkommende foregik al undervisning som aftenskole. Undtaget var malere, der foruden aftenskole også havde en halvvejs obligatorisk dagskoleundervisning i nogle af vintermånederne. Denne dagskoleundervisning overtog jeg på et noget senere tidspunkt efter maler Hans Jensen, for senere ved den nye lærlingelovs ikrafttræden helt at hellige mig undervisning på Teknisk Skole.

Men tilbage til den gamle aftenskole . . .

Der var almindelig indskrivning af nyantagne lærlinge på et eller andet tidspunkt inden skoleårets start. Man blev ført ind i skolens store protokol i den rækkefølge, man mødte op til indskrivning, og klasserne blev fordelt i samme rækkefølge. Ældre elever blev skrevet ind en anden aften til deres respektive fagklasser. Denne form for indskrivning af nye elever medførte, at førsteklasserne blev af et meget blandet indhold.

Der gik murere, tømrere, maskinarbejdere, formere, malere, slagtere, gartnere m.m.m. i samme klasse. Klassekvotienten var ofte meget stor. Jeg har haft 32 elever i en sådan blandet klasse til frihåndstegning. Der skulle helst være 6-8 elever, der forsømte, for at der kunne blive siddeplads til alle på de lange, smalle bænke uden ryglæn. Ellers måtte de overskydende stå henne og tegne på vinduespladen.

Man kan sikkert forestille sig en efterårsaften med rusk og regn - hvilken

luft der efterhånden var i et sådant klasselokale med sved, vådt tøj, og dertil trøtte af kakkelovnsvarmen og senere centralvarmen – halvdøsende elever. Samtidig var belysningen heller ikke den bedste. Af disse årsager kunne undervisningen hverken for eleverne eller lærerne være tilfredsstillende. I så store klasser kunne man ikke nå hver enkelt elev på en aften.

På samme tid, altså 1942, fik skolen også en ny forstander. Bestyrelsen havde ansat arkitekt J. Brejl, som kom fra Grenå, hvor han som forstander havde været med til at bygge en ny teknisk skole.

Han var til en vis grad modtagelig for nye ideer, og jeg foreslog ham en mere faglig fordeling af nyindskrevne elever, således at beslægtede fag kom i samme klasse til den forberedende undervisning, hvorved undervisningen kunne få et mere fagligt præg.

På den måde fik jeg så delt malerne ud fra de øvrige fag. Vi fik således 2 malerklasser: 1. og 2. års elever gik sammen, 3. og 4. års elever gik sammen; det gav en mere rolig arbejdsrytme. Malerklasserne var som på de fleste af datidens tekniske skoler i tagetagen.

Lærerkollegiet var selvfølgelig efter sagens natur sammensat af mange forskellige fagfolk, og derudover var nogle militærpersoner og enkelte folkeskolelærere ansat til varetagelse af almene fag – dansk, regning, sprog m.m.

Denne sammensætning medførte også en speciel form for samvær. Inden undervisningen samlede man i det såkaldte lærerværelse, der på den tid var en forgang mellem 2 klasseværelser, så vi havde et rend gennem rummet efterhånden som eleverne mødte frem. Det medførte jo, at man ikke kunne tillade sig at holde længere debatter. Tømmermester Andreasen råbte hele tiden: »LUK SÅ DEN DØR EFTER JER!«.

Denne form for undervisning medførte ligeledes, at man trods det ret lille antal lærere aldrig var samlede. (Men det er der jo også en del af i dagens skole).

Den eneste gang i skoleåret, som almindeligvis gik fra 1. oktober til 31. marts (senere ændret til start 1. september), hvor man samlede alle lærerne, var til skolens »fødselsdag«. Det var altid den sidste lørdag i januar. En sådan lørdag aften mødtes lærerne sammen med skolens bestyrelse til torskespisning. Denne spisning gik på omgang mellem »TURISTEN« - »POSTGÅRDEN« og »CASINO«. Man spiste kogt torsk med alt tilhørende, derefter saltmand-bord og til slut ostanretning. Dertil selvfølgelig øl og snaps. Efter kaffen blev der spillet kort; »sommerseksogtres« var obligatorisk ved flere borde, og det var vist for fleres vedkommende det eneste spil kort på hele året. Ved disse sammenkomster blev der selvfølgelig også talt og fortalt historier, og her øste gasværksbestyrer Kragh ud af sit rige forråd.

Ved runde fødselsdage og deslige havde man den skik at sende en blomsterkost, hvortil hver lærer bidrog med 50 øre eller 1 krone, alt efter lejligheden. Jeg blev på et tidligt tidspunkt af gasværksbestyrer Kragh, der

gerne var »primus motor« i slige anledninger, pålagt at kræve op hos 2 lærere, der var ansat på »Postgården«, og 2 lærere, der var ansat på den private real-skole. »Disse mennesker kommer jo ikke her på skolen, og jeg kender dem ikke«, sagde jeg til Kragh. – »Nej, men det gør jeg sandelig«, svarede Kragh, »og derfor skal De også kræve disse beløb op«.

Jeg tror nok, at jeg selv betalte de få kroner, for når jeg kom på »Postgården«, så havde d'herrer altid så travlt, men når Kragh kom, så havde de tid til en gang l'hombre, og så kom gasværksbestyreren ikke hjem den dag. De 2 andre havde aldrig penge førend den 1.?

Lærerforeningen

En aften, da vi var samlede på »lærerværelset«, kom jeg så, efter min mening, med den »geniale idé«, at vi kunne finde en anden form for denne gavegivning med påfølgende indsamling. Vi kunne lave en slags kasse, hvortil vi hver måned indbetalte et beløb, og fik vi for meget i kassen, kunne vi sikkert finde anvendelse for dette overskud. Det var man da med på, og hvorfor så ikke lave en »lærerforening«? Man havde da hørt om lignende fra andre skoler. Det kunne måske føre til lidt mere samvær udover torskegildet!

På den måde startedes i 1945 lærerforeningen. Der blev indkaldt til stiftende generalforsamling. Det blev vedtaget, at kontingentet skulle opkræves af forstanderen sammen med lønudbetalingen. Jeg var i en periode kasserer, og kun én gang stemte opkrævningen ikke. Forstander Brejl, der jo foretog opkrævningen, blev meget ophidset, men det var hans egen krone, der manglede. Siden sin start har lærerforeningen formidlet opmærksomheder ved forskellige lejligheder og stået som indbyder og vært ved adskillige arrangementer.

Rent fagpolitisk har lærerforeningen også i flere tilfælde spillet en ikke uvæsentlig rolle.

Den var på et ret tidligt tidspunkt indblandet i en sag mellem undervisningsdirektoratet og frisørskolen.

Her var fagets konsulent ikke blevet modtaget af skolens ledende lærer, frisørmester Wagner, på en tilstrækkelig »urban og høflig måde«. Denne sag blev dog bilagt til alles tilfredshed.

Kontingentet i lærerforeningen var ved starten 1 krone pr. måned i skoleperioden. Efter nogle års forløb blev der på en generalforsamling foreslået at hæve det til 2 kroner.

»To kroner! Det er uhørt!«, sagde Kjeld Lindberg, »Jeg har aldrig hørt noget lignende – at forhøje kontingentet med 100%. Så melder jeg mig i hvert fald ud!«.

Nå, det blev vedtaget, og ingen meldte sig ud.

Da al undervisning efterhånden gik over til ren dagskole og skolerne centraliseredes, blev der flere medlemmer af lærerforeningen, og den er på det

sidste blevet omdannet til en personaleforening, hvor alle ansatte ved skolen kan blive medlem. Der er dog stadig en sektion til varetagelse af det rent lærerpolitiske.

Aftenskolen

Vi fik ny forstander på samme tid, som Kjeld Lingberg og jeg overtog undervisningen på aftenskolen.

Ved første mådens slutning ville den nye forstander, J. Brejl, gerne hilse på samtlige lærere.

Dette fik selskabsmanden, gasværksbestyrer Kragh ordnet, så dette skulle foregå på »TURISTCAFEEN«. For selve arrangementet stod henholdsvis køkkenchefen og overtjeneren fra »POSTGÅRDEN«. De var lærere ved restaurationsindustriens fagskole. De havde forstand på slige sager, og da det var midt i krigens tid, var det mærkelige ting, man kunne købe for sine penge, men dyrt blev det i alle tilfælde.

Kort og godt – Kjeld Lindberg ville da sige sin stilling op efter den første måned, hvis lønudbetalingen skulle foregå på den måde hver måned. Vi fik ca. 2,00 kroner pr. time, og han havde 3 timer om ugen. Regningen for traktementet på dette præsentations- og lønudbetalingsmøde lød på 37,00 kr. pr. kuvert.

Ja, man gik hjemme fra kone og børn i krigens mulm og mørke for at undervise de unge mennesker for en ret så lille timeløn efter almindelig arbejdstid. Men der kom lønforhøjelser.

Nu var det sådan her ved vores skole, at man var ret så large – man gav 25 øre oven i tariffen, men da lønnen steg med 20 øre pr. time – ja, så faldt vores tillæg væk, og vi fik faktisk en lønnedgang på 5 øre.

Vi havde ind imellem besøg af direktøren for undervisningen på de tekniske skoler, F. V. Haugsted. Han inspicerede undervisningen i de forskellige klasser.

I en af maskinarbejderklasserne havde vi en lærer, der ikke var ret meget over halvanden meter høj, og direktøren var nærmere de to meter. Dette var et stort held for vedkommende lærer, for hans ånde var den pågældende aften ret så alkoholberiget. Samme lærer kunne ofte i slige situationer møde med en lysebrun sko på den ene fod og en sort på den anden.

Stiftsmøderne

En ting, som jeg mener også må omtales i aftenskolernes tid, er de årlige møder, der gik under navnet: »De sjællandske Stiftsmøder«. Det skulle være en slags orientering om de pædagogiske tanker, der rørte sig på den tid. Det var en sammenslutning af de tekniske skoler på Sjælland, der mødte med deres bestyrelser og lærere til dette årlige møde. Jeg husker ikke, om det har haft nogen relation til Teknisk Skoleforening. Mødet startede med den ordinære

dagsorden for sådanne møder, og når valg m.m. var overstået, blev der holdt et pædagogisk foredrag af en eller anden person, der ofte havde nogle mærkelige ideer og meninger, som jeg tror gik hen over hovedet på de fleste af tilhørerne.

Her fra skolen arrangerede vi det fra lærernes side som en sommerudflugt med vore koner. Jeg husker et, hvor vi mødtes i en af de »små haver i Pileallé«. Det var en søndag formiddag og en familieudflugt med den medbragte madkurv. Derefter tog vi til stiftsmøde i »Studerforeningen«, og for damerne var der arrangeret modeopvisning på »Søpavillonen«. Om aftenen var der fællesspisning i »Studerforeningen«s festsal.

En anden sommer blev mødet holdt på »Jernbanehotellet« i Kalundborg. Vi tog fra Slagelse med lejet bus om formiddagen og spiste den medbragte frokost på »Gisseløre Strandpavillon«. En af lærernes fruer havde medbragt en stor krukke hjemmelavet stikkelsbærkompot. Den blev skyllet godt ned hele bordet rundt.

Mødet erindrer jeg ikke meget af, men det efterfølgende foredrag var meget pædagogisk videnskabeligt, om vores anbringelse i cirkler, og om ham, der sad i den øverste cirkel. Foredraget blev holdt af en mærkelig herre, og indholdet var ikke nemt at fordøje oven på en så rigelig frokost. I hvert fald blev det mere og mere hedt i salen, det var jo højsommer, og Harald Haupt og jeg listede ud for at skylle efter, og med os efterhånden mange flere. Dagen og turen sluttede for lærerne fra Slagelse på »Bro Mølle Kro« med spisning og dans.

Disse ture til Stiftsmøderne er forløbere for de senere årlige sommerudflugter for samtlige ansatte ved Teknisk Skole.

Eleverne

Som tidligere nævnt var det ikke under de bedste vilkår, at de unge mennesker modtog deres undervisning. Alene det, at de først skulle hjem fra deres arbejde og gøres rene, have noget at spise og derefter måske langt på cykel for at nå Teknisk Skole, bevirkede ofte, at det kunne være svært at holde sig vågen og oplagt til undervisningen efter en kold arbejdsdag på et murerstillads i efterårsrusk. Dog havde vi elever, der gennem hele deres læretid mødte til undervisningen uden en eneste times forsømmelse.

Meget mærkeligt foregik der i de mørkelagte vintermåneder under krigen. Mange gange kom elever til mig ved undervisningens start og spurgte, om de måtte gemme en pakke, en taske eller lignende ude under taget. Vi malere havde jo lokaler i tagetagen. Hvad de skulle gemme, spurgte jeg ikke om, men jeg havde jo mine anelser, og eleverne må jo have haft tillid til mig. Vi undgik da også fremmed indblanding i vores afdeling.

Flere gange fik vi jo på skolen nys om, at vore tyske »gæster« ville foretage razzia, men hver gang mødte de op til en mørk skole uden elever. Af en eller

anden grund var der sket en uforklarlig kortslutning. Man havde måttet sende eleverne hjem, de kunne jo ikke undervises i mørke.

Undertiden blev man også overrasket af luftalarm midt i skoletiden, så vi måtte beholde eleverne til der kom afblæsning.

Den gamle skole

Skolen på Sorøvej var en smuk gammel bygning fra 1892. Der var gode store lokaler til tegneundervisning. I tagetagen var der malerskole og i kælderetagen frisørskole.

Opvarmningen foregik tidligere i store kakkelovne, men inden krigen blev der installeret centralvarme. Under krigen kneb det med brændsel. En vinter fik man tørv hjem, men da de havde ligget natten over i kælderen, var de optøet, og det viste sig, at det var frossen jord, man havde købt. Hele kælderen sejlede. Denne brændselsknaphed medførte, at man sidst på krigen, ved at forlænge undervisningen om aftenen, kunne gøre undervisningen færdig inden jul. Dette viste sig senere at have én fordel til. Skolen blev nemlig sidst på vinteren beslaglagt til flygtningelejr.

Skolen led herunder stor skade og kunne først efter stor rengøring og reparation igen tages i brug til undervisning.

Ved overgangen til dagskole blev der indrettet kantine i kælderen og et lærerværelse i stueetagen.

Bygningen viste sig snart at være for lille. De nye undervisningsplaner krævede praktikværksteder, og der blev gjort mange tanker om udvidelse. Skolen blev solgt, købt tilbage – og solgt igen.

17 sydvestsjællandske kirker – deres gods- og ejerhistorie

Af Ulrich Holstein-Holsteinborg

I den hidtil skrevne kirkes historie blev der mest behandlet personalhistorie, bygnings- og inventarhistorien. Kirkernes egentlige godshistorie er sjældent uddybet; derfor kendes eksempelvis ejerforholdet til patronatsretten og tierderne kun i ringe grad. Når ydermere disse var knyttede til større godskomplekser, var en sådan viden overskygget af disses tit langt mangfoldigere anden historie.

En kirkes ejerforhold bør først ses udefra, hvem der har Jus Patronatus (Patronatsretten), samt oppebærer kirke- og kongetienden.

Væsentlig var herudover størrelsen af det eventuelle kirkegods, der var tilknyttet de enkelte kirker. Dette kunne bestå af reelle præstegårds- og (i mangel af en præst i nabosognet) anneksgårdsavlinger. Hvis evt. sidstnævnte var inddraget af kirkeejeren selv eller andre godsejere, bestod dens værdi stadig i form af en afløsningsydelse.

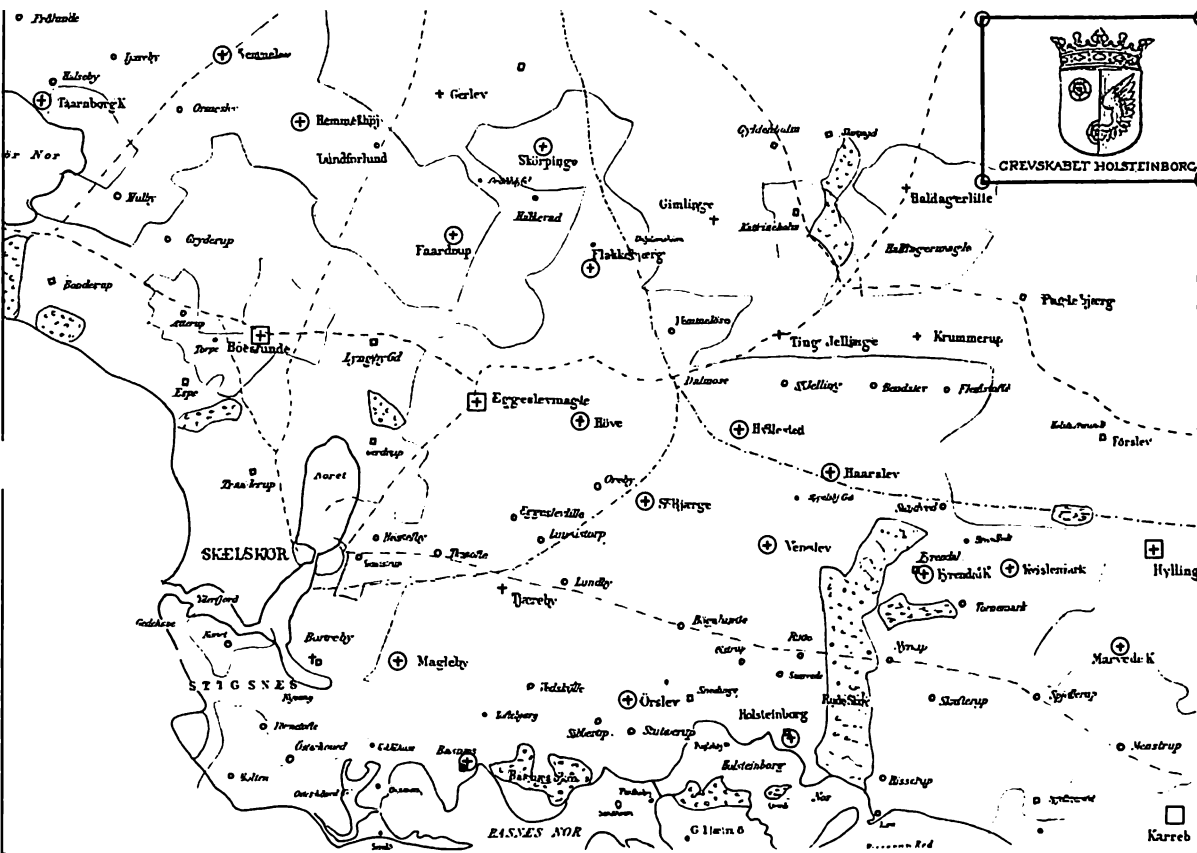
Den efterfølgende gennemgang begrænser sig til de kirker, der har været ejet af Grevskabet Holsteinborg siden dets samling 1707. Dette kirkeantal var på samme tid 15 kirker, men omfattede ialt i hele perioden i hvert fald 17 forskellige kirker. – Indledningsvis vil disse kirkers forudgående ejerhistorie blive omtalt, da rokeringen heraf peger lige frem på den kirkegodsmæssige samling af Grevskabet.

Ejerhistorie

Meget tyder på, at den danske sognestruktur har sine rødder flere århundreder tilbage i oldtiden. En del forskere mener, at sognenes grænser var fastlagte omkring år 800. Den nære bygds centrale funktioner samlet et sted, den religiøse udøvelse, nærdemokratiets samlingssted og det i almindelighed altid opståede behov for fællesmøder fandt normalt sit naturlige sted i sognets hovedby.

Måden og det nøjagtige sted for oldtidens religiøse samlinger er næsten ukendt i dag, men de har utvivlsomt været forløberer for stedet, hvor kristendommens første kirker opførtes.

Af de i dag eksisterende ældste naturstenskirker er der næppe nogen, der er opført før år 1100. Man må formode, at langt de fleste landsbykirker er bygget

af den lokale bygds egne beboere og tiendeydere. Den kapitalopsparing, der vil kunne støtte et sådant byggeri, er først startet efter tiendesystemets indførelse, nogle anser dette for sket omkring 1100. – Man har ikke mange positive oplysninger om enkeltmænd som kirkebyggere, men hvor dette er tilfældet, regner man ikke med, at de nødvendigvis påtog sig mere end den dem tilkomne andel i kirkebyggeriet. Nogle få kirker har et kalkmalet billede af kirkebyggeren, der med en model af bygningen i hænderne overrækker den til herren. Indenfor den her behandlede lille gruppe kirker findes dette i Ørslev. Bygherren må altså her have været en stormand udenfor de almindelige sognebørns kreds, og flere andre kirker kan formodes at have haft en tilsvarende bygherre, men de er stadig meget løse.

I gamle Sorø amt havde kongen store ejendomme. I det her behandlede område kan man i Kong Valdemars Jordebog se, at Tårnbor og Karrebæk i midten af 1200-tallet hørte til det sjællandske kongeleve (krongods), og yderligere har der tilsyneladende ligget en kongsgård i Eggeslevmagle. – Imidler-

tid var den mest dominerende kirkegods-herre Roskilde-bispeembedet selv. Omkring 1330 ejede dette mere end 1/6 af al opdyrket jord på Sjælland.

Det ses derfor, at fra alle de her omhandlede kirker svaredes der til enten Roskilde-bispens domkapitel eller andre dele af bispeembedet en takst, der blev endeligt fastlagt i den såkaldte Roskilde-bispens Jordebog fra omkring 1370. Denne angav hele en kirkes tiendegrundlag.

I det følgende nævnes derfor kirkernes størrelse og ydelse iflg. denne jordebog:

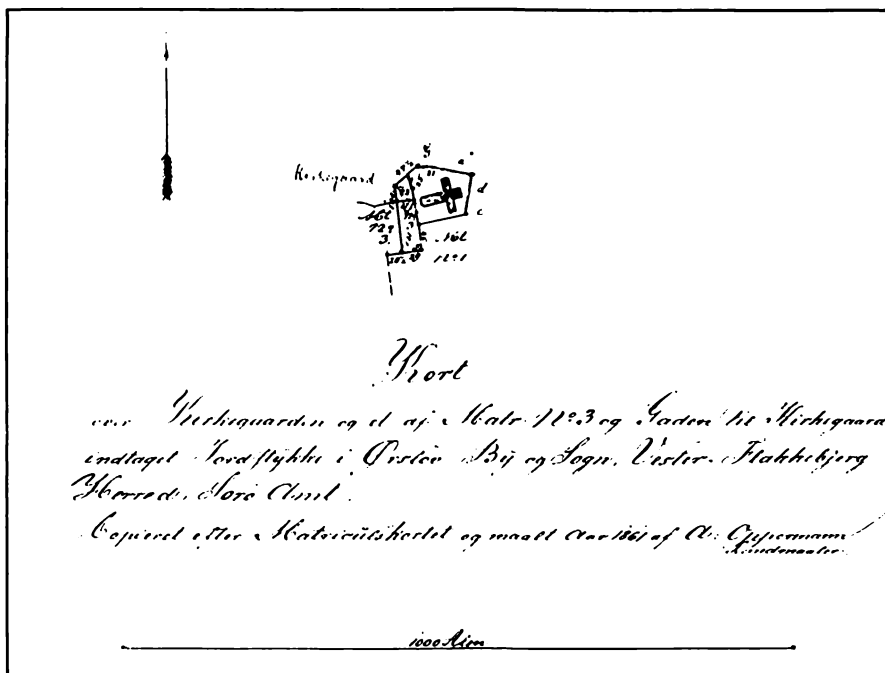
Vemmelev kirke med	½ plovs land	svarede	2 mark
Tårnborgh kirke med	3 agere land	svarede	2 mark
Høve kirke med	3 boel land	svarede	2 mark
Flakkebjerg kirke med	½ plovs land	svarede	2 mark
Skørpinge kirke med	½ mark land	svarede	2 mark
Fårdrup kirke med	½ plovs land	svarede	½ mark
Hårslev kirke med	2 ploves land	svarede	2 mark
Hyllested kirke med næsten	1 plovs land	svarede	10 øre
Venslev kirke med	½ plovs land	svarede	2 mark
Ørslev kirke med	kun lidt land	svarede	10 øre
Sdr. Bjerger kirke med	1 plovs land	svarede	10 øre
Tjæreby kirke med	11 ploves land	svarede	2 mark
Magleby kirke med	intet land	svarede	2 mark
Kvislemark kirke med	¼ plovs land	svarede	12 øre
Fuirendal kirke med	1 plovs land	svarede	10 øre
Hyllinge kirke med	½ plovs land	svarede	1 mark
Karrebæk kirke med	intet land	svarede	12 øre
Marvede kirke med	½ plovs land	svarede	1 mark

I de fleste tilfælde må Roskilde-bispen eller Domkapitlet selv formodes at have ejet kirkerne frem til reformationen. – Dette bekræftes specifikt for Kvislemark kirkes vedkommende, idet bispen i 1460 havde Jus patronatus, en ret, der senere overgik til Ærkedegnedømmet i Roskilde Domkapitel. Fra dette fraskødedes patronatsretten i 1650 af kongen, der handlede på dets vegne. Også Fuirendal kirke (opr. Vindinge) var med Jus patronatus ejet af Ærkedegnedømmet i Roskilde Domkapitel, hvorfra det mageskiftedes 1634.

Et ældgammelt andet ejerforhold fandtes ved Tjæreby kirke, der allerede 1135 omtales tilhørende Næstved Klosters gods. Denne kirkes byggefond betænkte med godsgaver op gennem middelalderen.

I tiden efter reformationen overtoges en stor del af kirkerne og deres gods af Kronen eller Københavns Universitet. Bortset fra ovennævnte tilfælde må alle de til private ejere tilskødede rettigheder være givet direkte af Kronen.

De ældste overdragelser fra Kronen til private ejere repræsenteres i Tjæreby kirke, hvor Christian IV 1629 overdrog Jus patronatus, samt kongetienden fra Slagelse Hospital til A. Arenfeldt på Basnæs. Niels Trolle til Trolholm fik 1630 Venslev kirkes Jus patronatus og i 1656 af Frederik III Ørslev kirkes Jus patro-

MATRIKELKORT 1861 AF ØRSLEV KIRKE

Det kirkegårdsareal, der siden middelalderen havde dækket sognets behov fuldtud, rakte efterhånden ikke mere. Udvidelser var nødvendige. Ørslev kirkegård er folgelig blevet til over flere tempi, hvad også kirkegårds-murene vidner om. 1861 tillægges et stykke fra den vestlige nabo.

natus og kirketiende; sidstnævnte sted forblev kongetienden til Slagelse Hospital.

Skørpinge, Flakkebjerg og Høve kirker har været ejet af Christian IV, og de købtes alle tre omkring 1685 af admiral Christian Bjelke til Basnæs. Hans enke, Vibeke Juel supplerede for deres vedkommende op med af Christian V i 1694 at købe Jus patronatus til Høve kirke og samme år mageskifte sig Jus patronatus til Flakkebjerg kirke, samt i 1699 at få overdraget Skørpinge kirkes tiende.

Gennem nyere tid, op imod nutiden, var det overvejende normalt at stifts-øvrigheden eller Kronen som det første beholdt patronsretten, men iøvrigt også i udstrakt omfang tienderettighederne og kirkegodserne. Blandt rigets øverste embedsmænd og fortjente personer gaves der op gennem 1600-tallet mulighed for at erhverve sig nogle af disse rettigheder.

Før holsteinborgske ejergruppe

For at betragte udviklingen ejerhistorisk af de kirker, der endte med at høre under Grevskabet Holsteinborg, behandles kirkerne nu i grupper, opdelt efter de herregårde, der opgik i Grevskabet.

Korteligt opridset samledes dette på grundlag af Baroniet Fuirendal, oprettet år 1700. I 1707 tilkøbtes Snedinge og Trolholm (nu Holsteinborg), og her ud af dannedes Grevskabet 1. januar 1708.

I årene herefter opsuppleredes det kirkegodsmæssigt. I 1736 tilkom Basnæs Gods, og ved dets frasalg forblev fem kirker i Grevskabet. – Et kapel og nogle få andre kirker var for kortere tid inde i og igen ude af enten Grevskabet eller ejet af lensbesidderen udenfor.

Vindinge Gårds (Fuirendal) kirker

Vindinge kirke

Indtil 1634 ejedes Vindinge Kirke af Ærkedegnedømmet Roskilde Domkapitel. På prædikestolen ses udskårne våben og navnebogstaverne for Niels Krag, der 1607 forlennedes med Ærkedegnedømmet. – Den 13. juni 1634 mageskiftede Hans Ulrich Gyldenløve på Vindinge sig til Jus patronus til kirken fra Ærkedegnedømmet i Roskilde Domkapitel. Frederik Parsberg afstod 26.6. 1632 kirkens tiende til samme.

Kvislemark kirke

Kvislemark kirkes patronatsret tilskødedes af kongen på vegne af Ærkedegnedømmet i Roskilde Domkapitel 2. april 1650 til Gunde Rosenkrantz til Vindinge. Til denne gård hørte retten indtil indlemmelsen i Grevskabet.

Hårslev kirke

2. april 1664 tilskødedes patronsretten og kirketienden fra kronen til Margrethe Fincke, salig doktor Jørgen Fuirens til Vindinge; hertil hørte den indtil overgangen til Grevskabet.

Marvede kirke

Kirken med tiende og patronatsret hørte til Fuirendal, hvormed den fulgte til Grevskabets oprettelse.

Trolholms kirker

Venslev kirke

20. december 1630 tilskødedes Niels Trolle Jus patronus, kongetiende og kirketienden til kirken, og siden har kirken hørt til gården. Da Holsteinborg kirke oprettedes 1728, etableredes et til den hørende sogn ved udskillelse af Venslev sogns sydlige del.

Hyllested kirke

1605 ejede Corfit Ulfeldt kirken, og fra 1696 Hugo Lyzov, der var lensmand på Korsør slot. 31. maj 1679 fik Jens Juel til Juellinge kongeligt skøde på Jus patronatus. Ved Grevskabet Holsteinborgs oprettelse 1708 hørte kirken til

Hyllested kirke havde vidt forskellige tilhørsforhold. Den tilhørte fra 1707 grevskabet Holsteinborg, Antvorskov, Lystagergård, Nørager og fra 1833 igen Holsteinborg.

Holsteinborg. Senere var kirken ejermæssigt midlertidigt borte fra Grevskabet.

Sdr. Bjerge kirke

26. maj 1476 solgtes Kirkeskoven af kirkens værger til ridder Jørien Laurendss. – 2. marts 1689 mageskiftedes Jus patronatus med tiende og landgilde ved kongeligt skøde til Christian Lindenov til Restrup og hans søster Anna Elisabeth Lindenov til Bækkeskov. Herfra er der imidlertid to teorier: a) 1706 købtes kirken af admiral Christian Bielke til Basnæs, hvor sammen med den overgik til Grevskabet. b) dette harmonerer imidlertid ikke med, at Herluf Trolle til Eriksholm 18. juli 1708 solgte Jus patronatus og kirketienden samt bøndergods til Holsteinborg.

Trolholms kirker indtil 1707

Til Trolholm hørte ydermere efterfølgende kirker, der imidlertid ved Trolholms Gods' salg ikke fulgte med. Dette skyldes nok, at den sidste ejer af slægten Trolle på Trolholm, Anders, var gift med Charlotte Amalie Vind fra Harrestedgård; hun efterlevede sin mand i to år, og de nedennævnte to kirker er formentlig beholdt efter salget af Trolholm 1707 og således vandret til Harrested, og med denne til familien von Plessen.

Hyllinge kirke

Verner Parsberg til Harrestedgård fik ved kongebrev af 30. august 1560 Jus

patronatus. – 28. januar 1649 tilskødede Niels Trolle til Trolholm denne patronatsret. – Senere gik denne atter til ejeren af Harrestedgård og fulgte den, til kirken blev selvejende 1. september 1921.

Karrebæk kirke

1628 tilbyttede Aksel Arenfeldt til Basnæs sig fra kronen Roskilde Domkapitels ø, Glænø, der imidlertid igen må have forladt gården. 29. maj 1686 tilskødedes admiral Bielke til Thorstedlund og Basnæs patronatsretten over Karrebæk kirke, men denne samt Jus patronatus overdroges igen til oberst Anders Trolle til Trolholm i bytte for øen, Glænø. Det kan formodes, at kirken ad samme vej som Hyllinge over Harrested kom under Saltø, som den fulgte indtil selvejet 1. september 1921.

Snedinges kirker

Ørslev kirke

Niels Trolle til Trolholm fik 18. august 1656 kongeligt skøde på patronatsretten, der senere overgik til Snedinge. Ved oprettelsen 1708 af Grevskabet Holsteinborg fulgte kirken med gården ind i dette, hvortil den siden har hørt.

Slaglille kirke

Denne kirke har tilsyneladende hørt under eller haft relation til Snedinge, men var atter bortgået fra gården ved dennes indlemmelse i Grevskabet Holsteinborg. Muligheden er, at der før 1687 har været private ejere af kirken, efter at den på et tidspunkt kan være frakøbt Sorø Kloster. På kirkens dåbsfad fra ca. 1550 er indgraveret årstallet 1611, samt våbenet initialerne henvisende til Herluf Daa til Snedinge og Hildeborg Skinkel, der var i nærmeste familie med slægten Vind på Harrested.

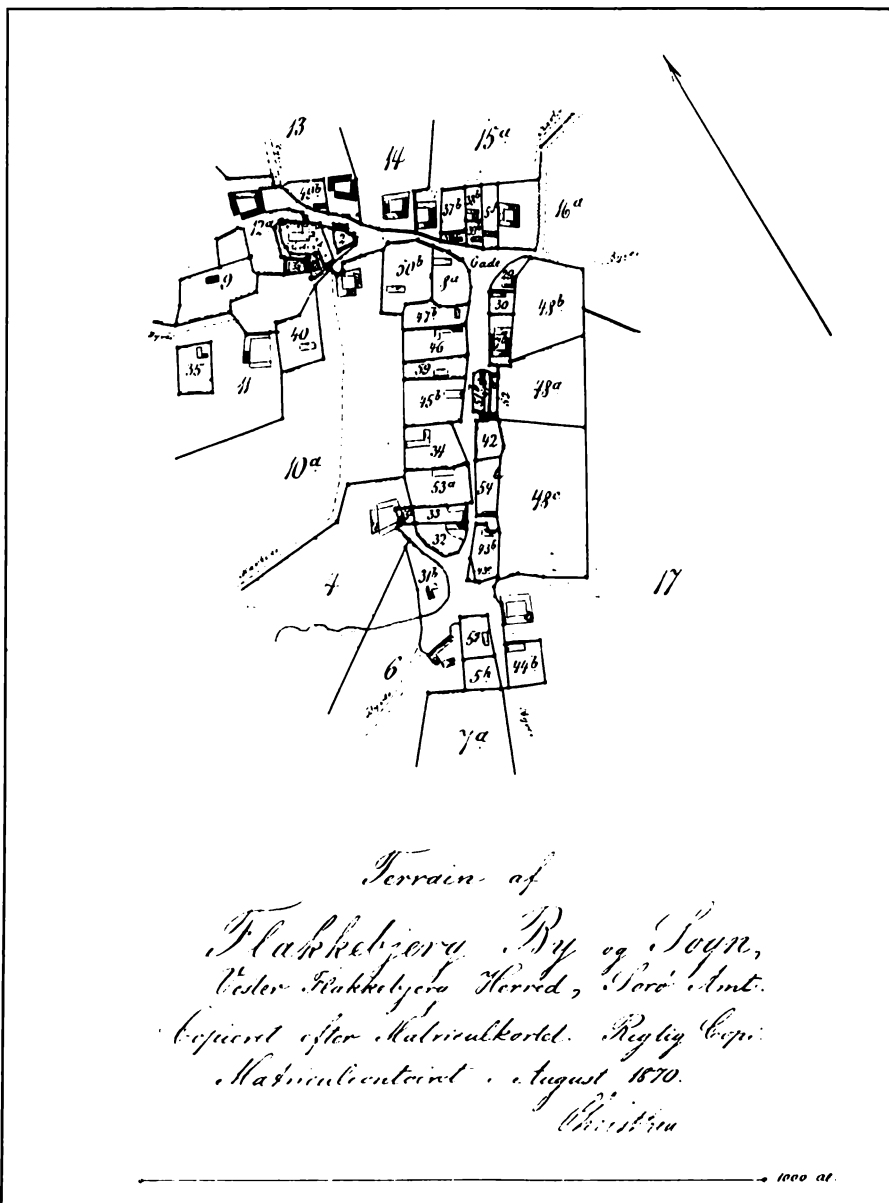
Basnæs' kirker

I 1736 købtes Basnæs gods af Grevskabet Holsteinborg, hvorved det blev liggende indtil 1751. En kirke og et kapel hørte i denne periode til Holsteinborg, men fortsatte videre med Basnæs; fem kirker derimod forblev efter dette tidspunkt ved Grevskabet Holsteinborg.

Christian IV gav 15. februar 1629 Aksel Arenfeldt til Basnæs Tjæreby kirkes kongetiende (fra Slagelse Hospital) og Jus patronatus. Siden da hørte kirken til dette gods, og derfor også under Holsteinborg i perioden 1736–51. Den overgik til selveje 1. januar 1911.

Basnæs kapel

Den nuværende hovedbygning byggedes i 1846 på fundamentene af Aksel Arenfeldts fra 1629–33. Han indrettede her et kapel, der ved godsets overgang til Holsteinborg i perioden 1736–51 fulgte med. Det siges herom i 1746, at værelserne på hovedbygningen var meget øde, og ingen af dem var holdt vedlige undtagen kapellet, der var »meget net og nydeligt«; dets vægge

Lignelsen

MATRIKELKORT 1870 FLAKKEBJERG

Med mageskiftet med kirkens vestlige nabo tillagdes naboarealet mod øst, matrikel nr. 2, hvor engang Flakkebjerg skole lå. Dette areal opgik i kirkegården.

var smukt gipsede med bibelske historier. Siden 1736 blev der ikke holdt »ordentlig og bestandig gudstjeneste i kapellet«, da Basnæs i denne periode ikke anvendtes af herskabet. Ved den store brand 5. august 1758 afbrændte kapellet sammen med hovedbygningen.

Karrebæk kirke

Øen Glænø og denne kirke er som ovenfor nævnt ved en af historiens mærkværdigheder knyttet nært sammen.

Magleby kirke

I juni 1681 fik ejeren af Basnæs en halv Jus patronatus til Magleby kirke; senere hørte den til Borreby og overgik til selveje 21. juli 1910.

Boeslunde kirke

Den tidligere ejerhistorie er ret indviklet, men i 1669 solgtes halvdelen af kirkens Jus patronatus til Gerdrup, den anden halvdel lå til Borreby. I juni 1681 tilkøbtes den halve Jus patronatus fra Gerdrup til Basnæs. Kirken endte efter adskillige ejermæssige omskiftelser med at høre til Lyngbygård, indtil den gik over til selveje 1. december 1909.

Følgende fem kirker købtes efter 1685 af admiral Christian Bielke til Basnæs. Ydermere tilkøbte hans enke, Vibeke Juel yderligere rettigheder af Christian V, det var for Høve Jus patronatus 26. maj 1694, til Vemmelev kirke tienden i 1699, til Flakkebjerg kirke Jus patronatus 26. maj 1694, til Skørpinge

Skørpinge kirke.

kirke kirketienden ved kongeligt skøde af 15. august 1699, og til Fårdrup kirke tienden ved kongeligt skøde af 15. august 1699. – Kirkerne fulgte herefter Basnæs indtil dette opkøbtes 1736 af Holsteinborg, hvorefter de alle indlemmedes herunder.

Vemmelev kirke

1688 fik Niels Christoffersen, blymester, præst i Næstved ved kongebrev bevilling til at måtte nyde kirkens indtægter, »indtil der sker nogen Forandring med Præstekaldene i Næstved«. 1699 tilskødedes tienden Basnæs.

Høve kirke

Formentlig er denne kirke ved reformationen overgået til Kronen, der igen solgte den til Basnæs.

Flakkebjerg kirke

Formentlig ved reformationen overgik kirken til Kronen, der solgte den til Basnæs.

Skørpinge kirke

Formentlig overgik kirken ved reformationen til Kronen, hvoraf bl.a. Christian IV har ejet den.

Fårdrup kirke

Formentlig overgået til Kronen ved reformationen og videre herfra til Basnæs.

Fårdrup kirke.

Holsteinborgs kirker

Efter Grevskabets oprettelse 1708 er yderligere to kirker tilkommet Holsteinborg, den ene stadig hørende dertil.

Holsteinborg kirke

I 1728 udskiltes Holsteinborg sogn af Venslev sogns sydligste del. Samme år indviedes kirken i Holsteinborgs vestfløj. Det tyder på, at slægten Trolle var igang med at indrette et kapel ved ejerslægtsskiftet i 1707.

Tårnborg kirke

I 1823 købte købmand Theill i Korsør og greve Holstein til Holsteinborg Dyrehovedgård gods (nuværende Tårnborg), og herved kom Tårnborg kirke under Holsteinborg. Den vedblev hermed til 1840, hvor den fulgte Dyrehovedgård gods' frasalg; indtil den 1866 erhvervedes til Tårnborg. Kirken overgik til selveje 1. januar 1925.

Hyllested kirke

Selvom Hyllested kirke er nævnt, bør den måske alligevel medtages også her, da den i modsætning til de andre forlod Grevskabet for dog atter senere at blive indlemmet. Kirken tilkøbtes 1707 med Trolholm, det kommende Grevskab, med kirketienende og Jus patronatus. I 1720 mageskiftedes den med

Fuirendal kirke, ca. 1935, med bom, som hestene kunne bindes ved. Bemærk kirkens og herregårdens sammenknyttede bygningskompleks. Kirken er sidste rest af landsbyen Vindinge. Den nærstsidste, præstegården, flyttedes iflg. mageskifte af 8. marts 1648 til Kvislemark.

tiende til Kronen for Flemstofte by, og herfra vandrede ejerskabet til private hænder. 1820 tilhørte den proprietær Giersing til Nørager. Kirken med underliggende bøndergods tilkøbtes atter 1833 Grevskabet Holsteinborg, hvortil den siden hørte.

Kirkegods indlemmet i Grevskabet Holsteinborg

Under Holsteinborg 1707+:

Venslev Kirketiende				
Jus Patronatus	16 td.	4 sk.		
Venslev Kongetiende	16 td.	4 sk.		
Hyllested Sogns Kirketiende				
Jus Patronatus	29 td.	5 sk.		
	<hr/>	<hr/>		
	62 td.	5 sk.		

Under Füreudal 1707+:

Füreudal Kirketiende	21 td.			
Kvislemark Kirketiende	13 td.	1 sk.	1 fdk.	1 alb.
Hårslev Kirketiende	19 td.	6 sk.	3 fdk.	1½ alb.
Marvede Kirketiende	29 td.			
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	83 td.	0 sk.	0 fdk.	2½ alb.

Under Snedinge 1707+:

Ørslev Kirketiende	13 td.			
--------------------------	--------	--	--	--

Køb 18.06.1708+:

Sdr. Bjerge Kirketiende
 Jus Patronatus
 Bøndergods

Mageskifte 1720+:

Hyllested Kirketiende	29 td.	5 sk.	0 fdk.	0 alb.
Tilliggende jorder	7 td.	3 sk.	3 fdk.	0 alb.
To gadehuse				

Køb 1742+:

Høve kirketiende				
Jus Patronatus				
Flakkebjerg Kirketiende				
Jus Patronatus				
Skorpinge Kirketiende				
Jus Patronatus				
Fårdrup Kirketiende				
Jus Patronatus				
Vemmelev Kirketiende				
Jus Patronatus	146 td.	2 sk.	0 fdk.	0 alb.
Kirkegods til ovenformævnte	47 td.	1 sk.	1 fdk.	0 alb.

Overenskomst 1774+:

Bjerge Anneksgård	4 td.	7 sk.	1 fdk.	2 alb.
Høve mensal- og anneksgods (Høve, Flakkebjerg, Haldagerlille).....	38 td.	1 sk.	2 fdk.	0 alb.

Aftale 1782+:

Venslev Anneksgård..... 9 td. 5 sk. 2 fdk. 1 alb.
To huse

Mageskifte 1782+:

Fuirendal: Kvislemark øde anneksjord..... 2 td. 2 sk. 1 fdk. 2 alb.

Køb 1833+:

Hyllested Kirketiende 29 td. 5 sk. 0 fdk. 0 alb.
Underliggende bøndergods 7 td. 3 sk. 2 fdk. 0 alb.

Tilladelse 1805+:

Fårdrup Kirkejord 1 td. 1 sk. 0 fdk. 1 alb.

Oprettelse 1708+:

Holsteinborg Kirketiende
Nydannelse af sogn

Kirkegods i ejerfællesskab med Grevskabet Holsteinborg

Med Basnæs Gods 1736-1751:

Basnæs Kapel
Tjæreby Kirketiende..... 16 td. 55 sk. 0 fdk. 0 alb.

Med Dyrehovedgård Gods 1833-1840:

Tårnborgh Kirketiende

Kirkernes overgang til fri ejendom

Det faste antal kirker under Grevskabet Holsteinborg, der endnu var i behold op til under 1. verdenskrig, overgik til selveje i tre tempi, således at nu kun een kirke i dag stadig er ejet af Holsteinborg Gods. – År 1915 overgik syv kirker til selveje, i årene 1917–19 overgik endnu tre kirker og i årene fra 1940 de sidste tre til selveje.

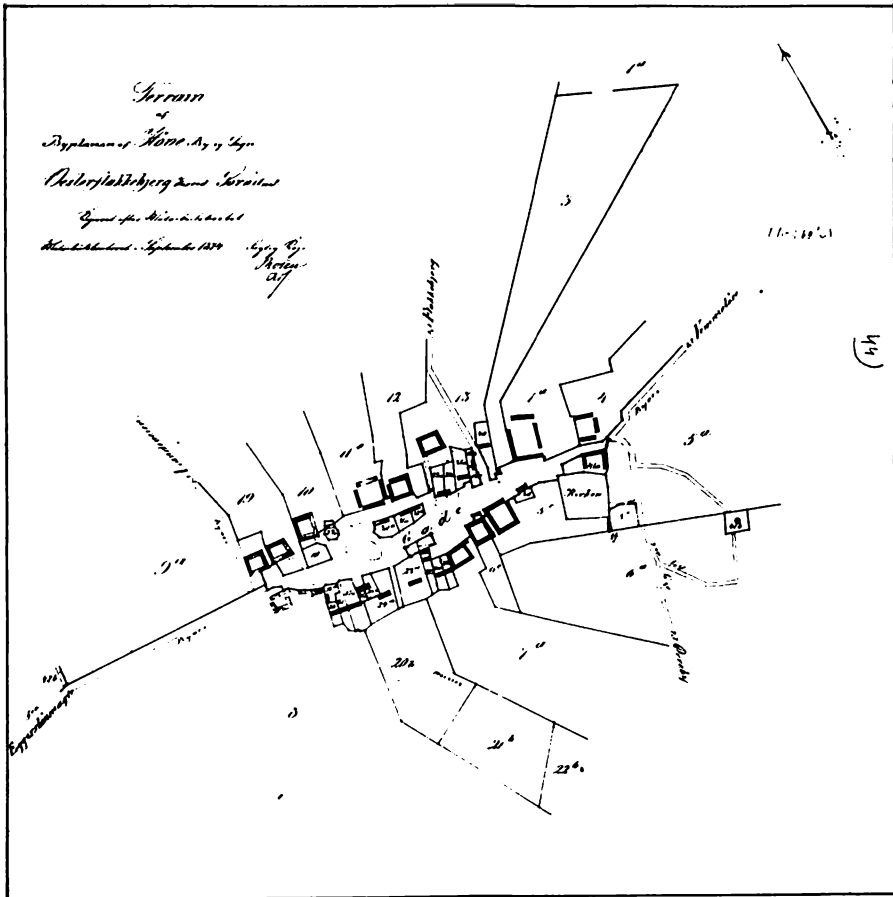
Selveje 1915

I året 1915 overgik alle følgende kirker til selveje den 1. juli, undtagen de to sidstnævnte, der først skiftede henholdsvis 28. og 20. juli:

Høve
Skørpinge
Hårslev
Hyllested
Sdr. Bjerge
Kvislemark
Fuirendal

Selveje 1917-19

I slutningen af årtiet skiftede ydermere nogle kirker ejerstatus med den første som Flakkebjerg kirke, den 1. januar 1917, dernæst Marvede, 1. januar 1918 og sluttelig Fårdrup kirke samme dag i 1919.

MATRIKELKORT 1874 OVER HØVE BY

Endnu på dette tidspunkt ses Høve by sammensat som endog for udskiftningen. Østligst ses kirken, tilstedende mod nord den gamle skole og vindmøllen østligst. to gange i 1700-tallet hjemsøgte byen af storbrande. 1783 brændte bl.a. præstegården, degneboligen samt flere andre huse forsvandt. I 1787 brændte det atter; den nyopførte præstegård og degnehuset for-tæredes helt og alt blev mistet.

Selveje efter 1940

Som de sidste kirker, der endnu skulle overgå til selveje var følgende:

- Vemmelev
- Venslev
- Ørslev

Holsteinborg kirke er stadig ejet af godset.

Afslutning

Fra de ældste kirkebyers grundlæggelse omkring år 800 – hvor religiondyrkelsens opland varigt blev stukket af den lokale bygds naturlige begrænsninger –

til i dag 1100 år efter, har kirkernes øvre tilhørsforhold tit ændret sig, – blot ikke kirkerne selv og deres distrikt.

Efter de nuværende kirkebygningers grundlæggelse i 1100-tallet på ovenfra kommende ordre, men lavede af lokale kræfter, overgik selve ejerforholdet i Stiftet eller Kronen. Endnu et stykke tid kunne man formentlig selv råde over anvendelsen.

Først endeligt efter de nye »Adlens privilegier« fra 1671 åbnedes muligheden for privates overtagelse af ejendomsretten. Ifølge disse havde også adlen lov til at have patronatsretten. – I egne, hvor større gods komplekser dannedes, skabtes herved grundlaget for større enheder af privat ejet kirkegods.

Grevskabet Holsteinborg grundlagdes 1. januar 1708 ved, at der til det i 1700 grundlagte Baroniet Fuirendal tilkøbtes de to hovedgårde, Trolholm og Snedinge i 1707. På dette tidspunkt hørte seks kirker til, to mere kom snart efter til.

I 1736 tilkøbtes Basnæs Gods af Grevskabets ejer personligt, og først i 1742 indlemmedes dele deraf i Grevskabet. Dette drejede sig om kirkerne og -godset samt nogle bøndergods. Denne gruppe ejendomme forblev derfor under Grevskabet, da resten af Basnæs Gods bortsolgtes 1752. Således tilkom yderligere fem kirker varigt.

Her udover tilhørte der Grevskabets ejer, men udenfor Grevskabet, yderligere helt eller delvis fire kirker og et kapel.

Summerende kan siges, at der i alt har tilhørt:

14 kirker til Grevskabet	og 2 samt dele af 2 udenfor Grevskabet
1 kapel	udenfor Grevskabet
2 sognes kongetiende til Grevskabet	og 1 udenfor Grevskabet
14 sognes kirketiende til Grevskabet	og 2 udenfor
14 Jus Patronatus til Grevskabet	og 2 samt 2 halve udenfor
2 anneksgårde i Grevskabet	
8 præstegårde i Grevskabet	og 2 udenfor

samt særdeles meget andet kirkegods, mest som bøndergods:
mindst 414½ tønder hartkorn i Grevskabet
mindst 28 tønder hartkorn udenfor
hvilket andrager i alt mindst 4861 tønder land kirkegods.

Som følge af en række jordpolitiske omstruktureringer ved lovsæt fra 1890'erne til 1919 åbnedes muligheden for private kirkeejere til at få dem afløste. Eksistensgrundlaget for deres drift og vedligeholdelse administreret af en privatperson smuldrede da hurtigt bort.

Ringene er sluttet – 1100 år efter. Lokalbygdens helligdomme administreres og bruges atter af bygdens egne.

Borgbjergs terrasser

Af Henning Nielsen

Guldfundene

Borgbjerg Banke med mindeparken for politikeren F. Borgbjerg ligger i Boeslunde by lige overfor kirken. Kommer man som fremmed til stedet, undgår man let at bemærke den, fordi den ligger skjult bag bebyggelse og høje træer. Kun fra vestsiden ser man den knejse stejlt over landskabet.

I dag kendes Borgbjerg Banke først og fremmest for de to store guldfund fra bronzealderen og for teorien om oldtidshelligdommen. Men allerede før guldfundene blev gjort, havde bakken en plads i den lokale sagnhistorie som stedet, hvor sørøveren Bo, efter hvem Boeslunde skulle være opkaldt, havde sin borg. Sagnet nævnes allerede i Pontoppidans »Danske Atlas bd. VI« fra 1774.

Ifølge et andet sagn lå Boeslundes ældste kirke på bakken, men måtte flyttes til sin nuværende plads, fordi trolden i bakken ødelagde grundvolden 1).

Antageligt er det denne trold, Jeppe Carstensens kone havde i tankerne, da hun midt på bakkens top pløjede en stor guldsål op og udbrød: »Jeg tror, jeg pløjede troldens hat op, Jeppe«.

De nærmere omstændigheder ved dette fund, der blev gjort den 23. juli 1842, ligesom ved det senere fra 1874, er udførligt beskrevet af Hans Kjær i denne årbogs årgang 1928. De skal derfor ikke omtales her.

Forståeligt nok var det selve guldfundene, der vakte interesse blandt samtidens arkæologer, men et nyt aspekt kom til ved det sidste af fundene, nemlig den omstændighed, at Borgbjerg efter lokale folks udsagn syntes at have været kunstigt udformet til et stort, 4-sidet terrasseanlæg med flad top, en oldtidshelligdom.

Bakkens form var allerede blevet bemærket i forbindelse med det første guldfund. Boeslundes degn og skolelærer, Ole Rasmussen, var en oplyst og velorienteret mand, der levende interesserede sig for landets forhistorie. Fra sin bopæl tæt ved bakken kom han til stede straks efter at fundet var gjort, tog vare på det og anmeldte det dagen efter til Oldskriftselskabet i København.

På dette tidlige tidspunkt af oldforskningens historie havde forskerne endnu kun få muligheder for selv at tage ud og bese fundstederne, selskabets sekretær, professor Rafn, udbad sig derfor en fyldig indberetning, som lære-

Fig. 1.

Ole Rasmussen, lærer i Boeslunde 1827-1874. Lærer Rasmussen var virksom ved bjergningen af lærerne fra Langesø mose i 1838 og guldfundet på Borgbjerg i 1842. Det kgl. Biblioteks Billedsamling.

Fig. 2.

Boelsmand Jeppe Karstensen, hvis kone i 1842 gjorde det første guldfund. Bedstefar til F. J. Borgbjerg.

ren indsendte en måneds tid senere. Den gengives som appendiks A til artiklen.

Rapporten rummer foruden en beskrivelse af de eftergravninger, der blev foretaget, også en omhyggelig gennemgang af de topografiske forhold på og omkring bakken. Dertil kommer nogle tolkningsforslag, der i dag mest har kuriositetens interesse, men de viser, at læreren var godt orienteret i den historiske litteratur.

Bakken, der ved foden målte ca. 106×100 meter, blev beskrevet som en regelmæssig firkant, nærmest flad foroven og 16-18 meter høj. Om bakkens oprindelige formål var læreren ikke i tvivl: »At Bakken har været fortificeret, derom kan næppe tvivles, da 3'de Skandser endnu sees paa den nordre, vestre og sydre Side«, skrev han. Et stort stykke af østsiden var gravet bort til vejfyld, men den tilbageblevne del af »skandserne« bestod af sortmuldet jord, som viste, at de var opført af menneskehænder.

Guldskålene blev forevist på det næstfølgende møde i Oldskriftselskabet, men mærkeligt nok synes Ole Rasmussens beretning om bakkens befæstning slet ikke at være blevet nævnt, og det skete heller ikke senere, ikke engang i fundprotokollen på Oldnordisk Museum. Da det næste guldfund kom for dagen, var den øjensynligt glemt.

Den 7. maj 1874 var markens ejer, der nu hed Rasmus Sørensen, i færd

med at pløje på bakken. På vej op ad bakkens nordskråning rev ploven et guldbæger med cylindrisk fod frem, og da finderens skrabadet jorden til side med hænderne, fandt han endnu 3 guldkar stående tæt sammen: et bæger som det første og to skåle med hank, der endte i et hestehoved.

Fundet blev omgående meldt til Oldnordisk Museum, som ikke tøvede med at sende en mand, arkæolog Henry Petersen, til stedet.

Ligesom sidst blev der foretaget en eftergravning. Guldkarrene havde kun været omgivet af det naturlige bakkensand, men fra stedet, hvor de blev fundet, og udad mod nord, bemærkedes et område med blandet jordfyld, knap to meter langt og en meter bredt. Det måtte opfattes som spor efter en indgravning i bakkensiden, og skulle vise sig at få stor betydning for tolkningen af bakken.

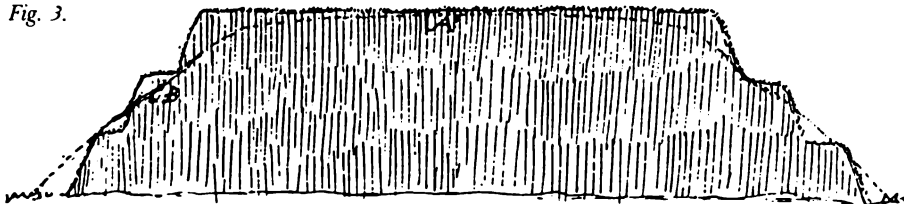
Henry Petersens velskrevne rapport, der her er gengivet som appendiks B, er dog især præget af mødet med bakkens tidligere ejer, Jeppe Carstensen, og af spørgsmålet om bakkens tidligere udformning.

De 32 år, der var gået mellem fundene, havde helt ændret bakkensidernes udseende. De »skanser«, som endnu stod tydeligt på lærer Rasmussens tid, var i de forløbne år fuldstændigt forsvundet ved hårdhændet pløjning og udjævning, så at bakken stod med jævne skråninger, ligesom i dag.

Takket være Jeppe Carstensen blev Henry Petersen opmærksom på de forsvundne skanser. Disse havde bestået af to afsatser under den flade top, der var ca. 53 meter i kvadrat, og de havde haft en bredde på godt 3 meter, mens højden over hver afsats blev angivet til ca. 5 meter.

På grundlag af oplysningerne tegnede Henry Petersen et skitsetværsnit gennem bakken med angivelse af de omtalte afsatser (fig. 3), mens bakkens nuværende form markeredes ved en stiplede linie. Også de to guldfund blev placeret på skitsen. Det første havde ligget midt på bakketoppen, det næste lå mod nord, på et område af skråningen, hvor det efter de foreliggende oplysninger måtte være gravet ind i kanten over en sløjftet afsats. Med andre ord: Den kunstige udformning af bakken måtte være jævngammel med guldsålene fra yngre bronzealder.

Fig. 3.

Henry Petersens rekonstruerede tværsnit gennem Borgbjerg, tænkt nord-syd. Den stiplede linie angiver bakkens form, bogstaverne viser guldfundene. Højen er overdrevet med ca. 50%.

Tolkningerne

Hverken lærer Rasmussen eller de to ejere af bakken havde været i tvivl om, at Borgbjerg var en »skanse« – altså et befæstningsværk. Derimod var Henry Petersen helt fra begyndelsen af en anden opfattelse. Det fremgår bl.a. af, at han konsekvent omtalte afsatserne som »terrasser«. Hans synspunkter fremgår af avismeddelelser, som museet udsendte godt en uge efter undersøgelsen, og af en artikel, som han selv skrev i »Illustreret Tidende« en måneds tid senere.

Ved det nye fund var antallet af guldkar fra bronzealderen bragt op på 28 stk. på dansk område – et overvældende tal, i betragtning af, at der i det øvrige Nordeuropa kun kendtes 4 stykker, og det endda fra de nærmest tilgrænsende områder: Holsten, Halland og Blekinge.

Under alle omstændigheder måtte guldsålene i oldtiden have repræsenteret så stor en værdi, at de vanskeligt kunne være benyttet af en enkelt person til verdslig brug, snarere måtte de være et helt samfunds ejendom, som f.eks. hellige kar fra et hedensk tempel, begravet i ufredstider.

På den flade, firkantede top af den kunstigt udformede bakke havde der da snarest stået et bronzealdertempel, mente Henry Petersen. Den nævnte avismeddelelse henviste til, at man kendte en anden bakke med terrasser (selvom navnet ikke nævnes, hentydes der formentlig til »Borrebjerg« på Sejro) og sluttede med en opfordring til at være opmærksom på tilsvarende anlæg, der skjulte sig under betegnelsen »borgplads« eller »skanser«.

Artiklen i »Illustreret Tidende«²⁾, uddyber Henry Petersens synspunkter: »Til Guldkarfundene fra Boeslunde knytter sig endnu den Interesse, at Borgbjerg Banke baade ifølge Erindringen paa Stedet og ifølge ældre skriftlige Beretninger har været afgravet i tre Terrasser – –« hedder det. »Et saadant Anlæg, som 50 Aars Pløining nu helt har udjævnet, svarer ikke til noget fra den historiske Tid kjendt Borgplads. Den Omstændighed, at de sidstfundne Guldkar efter en nærmere Undersøgelse af Findestedet maae antages at være blevne indgravede i Siden af den midterste Aftrapning mod Nord (de, der fandtes 1842, have været nedgravet under den øverste Platform) synes at berettige til Formodningen om, at Anlægget paa Borgbjerg gaaer tilbage til Bronzealderen. Mulig kan der da her have stået en Høvdingeborg eller snarere et Gudetempel. Vi vide, at f.Ex. Mexicanernes Templer vare byggede paa Terrasseanlæg, og det synes let at forstaae, at Tempelskatten, naar Omstændighederne nødte dertil, skjultes i den Banke, der var hellig som Grundvold for Templet«.

Tolkningen blev hurtigt accepteret. Da J. J. A. Worsaae i 1881 udgav sin bog om Nordens Forhistorie, omtalte han under bronzealderens religion Borgbjerg som en mulig, aftrappet tempelplatform, men henvisning til de nedgravede guldsåle.

Henry Petersens tolkning kom til at stå uantastet i over et halvt århundrede. I 1920'erne fattede museumsinspektør Hans Kjær interesse for spørgsmå-

let, og i 1928 udgav han en artikel herom under overskriften: Var Boeslunde Banke et Oldtids Helligsted? 3).

Ligesom i sin tid Henry Petersen tog også Kjær udgangspunkt i selve guldkarrene, og mente ligesom han, at de to fund, trods forskellige fundsteder, måtte have hørt til én og samme skat, som da omfattede to sæt, der hvert bestod af en skål, et øsekar og et drikkebæger. At bakken skulle være en borgbanke, afviste han ligeså vel som Henry Petersen: »Tydelige tegn til, at Borgbjerg nogensinde skulle have været befæstet, kan ikke erkendes. Men det udelukker selvfølgelig ikke, at det i ufredstider kan have været et tilflugtssted for de omboende. Borgplads har det ganske sikkert ikke været, og af grav eller sådant er der ikke det mindste spor«, siger han i slutningen.

På nogle punkter mente Kjær dog, at der måtte ændres eller sættes spørgsmålstegn ved de tidligere synspunkter. F.eks. hævdede han, at det område med blandet fyld, som Henry Petersen i 1874 havde anset for en skakt ind i siden af terrassen, ligeså godt kunne have naturlige årsager, f.eks. kunne den stamme fra en dyregang. At grundlaget for dateringen af terrasserne herved ville forsvinde, kom han derimod ikke ind på.

At Boeslunde-fundene skulle være en tempelskat, sådan som Henry Petersen havde ment, fandt Kjær usandsynligt, da man i Danmark på et så tidligt tidspunkt næppe havde haft noget, der kunne kaldes et tempel. Han foretrak at formulere problematikken således, om Borgbjerg i stedet havde været en oldtidshelligdom, dvs. om selve bakken havde været hellig?

Bortset fra tilstedeværelsen af guldkarrene kunne flere forhold tyde derpå: Lærer Rasmussens rapport havde nævnt bålrester ganske tæt ved de to første guldskele og flere andre steder på bakketoppen. Netop offerbålet hørte, om noget, med til en religiøs hedensk handling. Ved Langesø mose, SV for bakken, var der tidligere fundet et par bronzelurer fra omtrent samme tid, næppe heller et tilfælde. Det lå lige for at drage paralleller til de svenske helleristninger, hvis billedstof hyppigt gengiver festlige eller religiøse handlinger, såsom processioner med anvendelse af genstande, der netop hyppigt findes nedlagt som skatte- eller offerfund, f.eks. processionsøkser og lurer.

Endelig gjorde Kjær opmærksom på, at egnen øjensynligt har hørt til de mere velstillede i Sjælland, – en iagttagelse, som de seneste års fund i allerhøjeste grad har kunnet bekræfte.

Vigtigst var det dog, at Kjær kunne påvise andre bakker med terrasser som dem, der har været på Borgbjerg.

Mest iøjnefaldende var en bakke af samme navn, Borrebjerg på Sejro, som også, »efter de ideer, som folk har dannet sig, har været befæstet. Det faktiske er, at den er terrasseret...« hedder det i artiklen. Udgravninger, der var foretaget ved foden af Borrebjerg på Sejro i 1897-98 af bl.a. Kjær, havde afsløret kulturlag fra ældre jernalder, bl.a. med et større antal våben. Dette anlæg var således henved 800 år yngre end Borgbjerg banke.

Af arkæologen, købmand Jens Winther i Rudkøbing, var Kjær i 1924 blevet gjort opmærksom på en lignende terrassebakke ved Illebølle på Langeland, også denne medtoges som støtte for helligdomsteorien.

Kjærs nyvurdering af fundet og bakken faldt godt i tråd med samtidens opfattelse af bronzealderens religiøse skikke, og hans hypotese om hellige terrasseformede bakker fik en ligeså lang levetid som Henry Petersens tempel-teori havde haft.

I 1935 – efter Kjærs død – foretog Jens Winther en undersøgelse af bakken ved Illebølle. Denne bakke var 120 meter lang, 70 meter bred og 6,50-7 meter høj. Winther kunne på to sider konstatere en 3-4 meter bred, opstigende terrasse eller rampe, der var nedgravet i bakkenskråningen. På toppen af bakken fandt han en ødelagt stenrøse, formentlig fra bronzealderen, og en lille gravplads fra jernalderen.

Udgravningsresultaterne blev offentliggjort i 1938⁴), og Winther tolkede her bakken som en solhelligdom, et »solbjerg«, idet han forestillede sig afsatsen anvendt som processionsvej op til toppen. Set i sammenhæng med vor nyvundne viden om Borgbjerg er det dog ikke uden betydning, at bakken i den stedlige tradition kaldtes »skansen«, og at de Illebølle bymænd skulle have stået på rampen og skudt på fjenderne, når disse kom sejlene over det nu udtørrede terræn vest for bakken.

Winther kunne henvise til endnu et anlæg i rækken af terrassebakker, i Ny-marksskoven på Midtfn. Denne bakke var aflang og havde to ramper eller terrasser langs østskråningen. På midten af den flade top var der en stenrøse med grave fra yngre bronzealder. Såvel disse som gravene ved Illebølle måtte dog være sekundære i forhold til bakkens terrassering, mente Winther.

Året efter, i 1939, udkom 2. bind af Johannes Brøndsteds store oversigtsværk »Danmarks Oldtid«. I afsnittet under bronzealderens religion⁵) nævntes det, at findestederne for så kostbare genstande som guldkar og lurere måtte angive nærheden af religiøse centre, og Brøndsted fremhævede her Borgbjerg som det første i rækken af religiøse samlingssteder.

I den lange række af arkæologiske oversigter, der har set dagens lys siden »Danmarks Oldtid«, er Hans Kjærs tolkning af Borgbjerg blevet fulgt med kun ubetydelige afvigelser.⁶)

Borgbjergs ødelæggelse

Som tidligere omtalt, ændredes bakkens udseende i tidens løb. Terrasserne var udjævnede allerede ved Henry Petersens besøg. En større fare var grus-tagningen i bakkens østside. Den var i gang allerede i 1830'erne og havde i en årrække kun et beskedent omfang. Men i slutningen af 1800'tallet tog grus-gravningen et vældigt opsving, og i 1928 var den østlige halvdel af bakken borte. Man kunne have håbet, at Kjærs fornyede omtale af Borgbjerg havde resulteret i en prøvegravning, men det skete ikke. Dyrkningen ophørte, og

bakken fungerede som baghave, hønsegårde og affaldsplads for husene nedenfor. Jeppe Carstensen's barnebarn, politikerens F. Borgbjerg, der plejede at holde ferie i Boeslunde, ytrede ved flere lejligheder ønske om, at bakken blev fredet, men det blev aldrig til noget. I 1939, da grusgravningen stoppede, var ca. to trediedele af bakken borte, deriblandt hele den store topflade og bakkens centrale del. I løbet af 1939 blev bakken omdannet til et mindeanlæg for F. Borgbjerg, der var død tre år tidligere. Skråningerne blev tilplantede, og grusgravskrateret blev omdannet til et friluftsteater. Tilbage var en skal, som omfattede hele vestsiden, den halve nordside og to trediedele af sydsiden. Det anlæg, som måske kunne have løst spørgsmålet om terrassehelligdommen, var sløffet til ukendelighed. Hvordan man fra arkæologisk hold så på muligheden for at belyse problemet ved udgravninger, udtrykkes måske bedst af et citat fra 1961:

»Grusgravning, bebyggelse og til slut indretning af et friluftsteater i forbindelse med mindeanlæg for minister Borgbjerg har nok for stedse hindret enhver mulighed for videre oplysninger. Kun oldtidshelligdommens storslåede beliggenhed kan endnu konstateres. Kommer man der med fantasien i behold, har stedet trods alt ikke mistet sit mæle.«⁷⁾

Nye undersøgelser

På trods af den almindelige accept af teorien om terrassehelligdommene, så var det en svaghed, at den ikke var bekræftet ad arkæologisk vej. Ingen sagkyndig havde set Borgbjergs terrasser, ingen udgravninger var foretaget, man var nødt til at støtte sig til andenhånds meddelelser.

Det var ligeledes en ulempe, at der øjensynligt ikke eksisterede opmålinger eller gengivelser af Borgbjerg Banke fra den tid, da terrasserne endnu var synlige. Henry Petersens gennemsnit af bakken var trods alt kun en rekonstruktion.

Den sidstnævnte mangel blev afhjulpet i 1978, da denne artikels forfatter på Geodætisk Instituts arkiv havde held til at finde et kort over Boeslunde fra 1830.⁸⁾

Den kvadratiske bakke var tydeligt markeret, og med de såkaldte Lehmannske bakkestreger⁹⁾ var der angivet en stejl nord- og sydskråning, som på midten blev afbrudt af én terrasse, ikke to (fig. 4). Vestsiden, derimod, skrånede jævnt ned fra den flade top.

Kortet viste, ved sammenligning med senere kort, en stor grad af nøjagtighed, så fremstillingen af bakken måtte formodes at være korrekt. Ved at være udført 12 år tidligere end det første guldfund bekræftede kortet desuden oplysningerne fra de to indberetninger.

Ifølge Henry Petersens beskrivelse og rekonstruktionstegning skulle den yderste del af terrassekanterne være jævnet bort, og fylden være havnet på den indre del af de underliggende terrasser og omkring bakkens fod. Det betød, at

eventuelle kulturlag ved foden og på afsatserne måtte ligge beskyttet mod videre bortpløjning.

Fundet af kortet over bakken blev fulgt op af et besøg på stedet. Øjensynlig var navnlig bakkens sydside intakt, med en stejl nedre skråning og et tydeligt affladet parti over, som kunne være rester af en terrasse. Nogle sondager blev foretaget med et karteringsbør. På et stykke af sydskråningen sporedes et trækulholdigt kulturlag, som blev tykkere op ad skråningen. Det styrkede muligheden for, at der var rester af en terrasse.

Der var nu skabt grundlag for at foretage en prøvegravning. Chancen kom i 1979, da Vestsjællands Amtsmuseumsråd skulle lave forslag til beskæftigelsesprojekter for unge arbejdsløse, og en prøvegravning kunne iværksættes allerede samme efterår.

Undersøgelserne kom til at strække sig over tre udgravningskampagner i 1979, 1981 og 1982, en måned hvert år. Udgifterne blev det første år dækket af Vestsjællands amt, i de følgende af Skælskør kommune.10)

Borgbjergs topografi

Borgbjerg indgår i et langstrakt system af kuplede bakkedrag, som strækker sig fra bunden af Skælskør Nor og 4-5 km mod nordvest. Bakkerne ligger i 3-4 parallelle rækker med vandhuller og små mosedrag imellem. Disse bakke- drag må ses i sammenhæng med tilsvarende bakkesystemer nord for Korsør Nor og systemet af »hatformede« bakker på Langeland. Alle er de dannet i randen af Storebæltsgletcheren som vandaflejrede sand-, grus- og lerlag i fordybninger i gletcherens kant. Det omgivende terræn har undergrund af moræneler.

Bakkerne ved Boeslunde er gennemgående 7-10 meter højere end det omgivende terræn. De højeste, på 12-15 meter, ligger umiddelbart ved Boeslunde by. I forhold til landskabet som helhed udgør Borgbjerg det højeste punkt med oprindelig 54 m over havet.

Blandt de mange vandhuller og kilder omkring Borgbjerg skal fremhæves Helligkors Kilde, som ligger kun 50 meter øst for bakkens oprindelige nordøstre hjørne, få meter nord for kirkegården. Den blev endnu i 1600' tallet regnet for en af Sjællands fire vigtigste sundhedskilder. På et matrikelkort fra 1809 er kilden angivet som et aflangt vandhul med tilløb vestfra, dvs. et sted ved bakkens nordside. Den blev omkring 1890 gravet bredere og dybere, og der blev anlagt en brønd i den. Senere leverede den vand til mejeriet.11)

Geologisk må Borgbjerg snarest opfattes som en fladbakke. Denne formodning støttes af, at bakken består af en kerne af vandaflejrede, lysgrå eller hvidlige lag af fint sand, kalkholdigt ler og fint grus. Disse lag lå ved bakketoppen vandret og nær jordoverfladen, men på bakkens skrånninger viste de tydelige forkastninger langs skråt stillede linier. Bakkens kerne er overlejret af

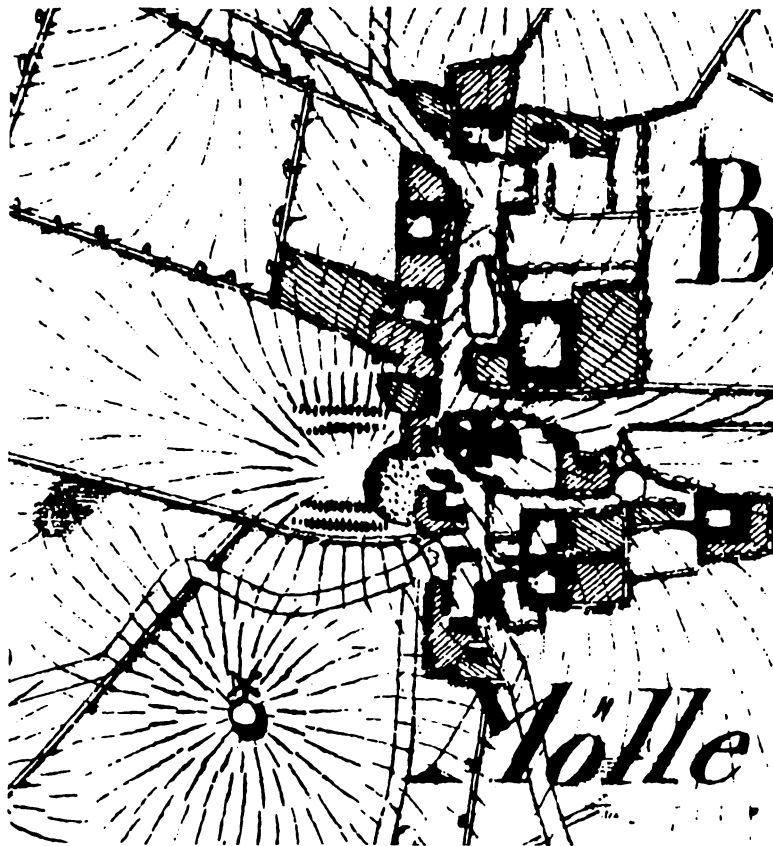

Fig. 4.

Boeslunde 1830. Borgbjerg ses med tydelige afsatser i nord og syd. Ostsiden er fjernet af grusgraven. Ved at være udført 12 år tidligere end det første guldfund er kortet en værdifuld bekræftelse af de to indberetninger. Udsnit af Generalquartiermesterstabens opmåling af Sydvestsjælland 1830. Opmålt i 1:20.000. Reproduceret med tilladelse af Geodætisk Institut, (A.429/84). Copyright. Her gengivet i ca. 1:5000.

lysgullige sandlag, som veksler med lerede striber. Undergrunden er praktisk taget stenfri.¹²⁾

Den sidstnævnte jordbundstype har ved bakketoppen en tykkelse på ca. 20 cm, men vokser til over 1 m i tykkelse ned ad skråningerne. Dette lag er stærkt farvet af rustgule og brunlige mineraludfældninger, som navnlig på vestskråningen kan være så kraftige, at de minder om ål. På grænsen til bakkens kerne findes et lag stift, brunt ler, som i fugtig tilstand er sejt og næsten klæbrigt. Måske er dette lag identisk med den »harpiksagtige jord«, som lærer Rasmusen nævnte i sin rapport. Det brune lerlag har effektivt standset videre udfældninger af mineraler i undergrunden.

Ved toppen af bakken bemærkedes egentlige åldannelser i form af hårde, sprøde, rødbrune partier lige under plojelaget. De gennemtrængte rester af et kulturlag og en gammel muldoverflade, der var bevaret over undergrunden.

Bakkens højde opgives af lærer Rasmussen i 1842 til 16-19 meter, medens terrassernes højde iflg. Henry Petersen i 1874 sammenlagt giver en højde af ca. 15 meter. Bakkens største nuværende højde er 10,5 meter over det omgivende terræn. Man kunne forledes til at tro, at næsten en trediedel af bakkens højde var jævnet bort i tidens løb, men det er ikke tilfældet.

Den første opmåling med højdekurver blev foretaget af Generalstaben i 1862. Bakkens top lå da 11 meter over det omgivende terræn. Den var altså 4 m lavere end opgivet af Henry Petersen og 5-8 m lavere end lærer Rasmussens opgivelser. På de godt 70 år, bakken var under plov efter 1862, er dens højde således reduceret med 0,5-1,0 meter, svarende til, at godt 2000 m³ jord er jævnet bort. Hvis blot den laveste af Ole Rasmussens højdeopgivelser var rigtig, skulle der i løbet af de 20 år mellem 1842 og 1862 være afpløjet 5 meter eller henved 14.000 m³! At der på så kort tid skulle være afpløjet så megen fyld, er en umulighed. Den forholdsvis ringe mængde nedpløjet fyld langs bakkefoden peger i samme retning.

Hverken Ole Rasmussen eller Henry Petersen havde mulighed for at lave egentlige nivellementer, men var henvist til at måle op ad skråningerne, dvs. diagonalt på det lodrette plan. Herved kan bakkens virkelige højde nemt være overdrevet med halvanden gang.

Udgravningerne 1979-82

Den første udgravning måtte ske ud fra Borgbjergs nuværende bevaringstilstand og ud fra guldfundene og beretningen om terrasser. Formålet skulle være en undersøgelse af, om bakken oprindeligt havde været afgravet til et terrasseformet anlæg, og, i bekræftende fald, om der fandtes kulturlag på terrasserne eller ved foden af bakken, som kunne belyse dens funktion i yngre bronzealder. Disse spørgsmål kunne bedst belyses ved at lægge et antal profilgrøfter vinkelret opad skråningerne. At der også kunne forventes fund fra andre perioder af oldtiden, blev klart kort før udgravningens start, da det viste sig, at Boeslundes lokalhistoriker, bagermester P. Kolding, havde en samling yngre stenalders flintøkser, der gennem årene var fundet ved grusgravningen.

Alle gröfterne havde en bredde på 2 meter, men var af vekslende længde. Bakkens vestside var mest udflydende, så gröfterne gjordes her hhv. 37 og 38 meter lange, for at man kunne være sikker på at ramme bakkefoden. Til gengæld blev de ikke ført helt op til bakkens top, hvor karteringsboringer syntes at vise nyere forstyrrelser.

Også på nordsiden blev der anlagt en gröft, 12 meter lang, hen over bakkens fod og den nederste del af skråningen. På sydsiden var bakkens fod ikke tilgængelig, fordi der her var bevoksning og private haver, så gröften dækkede kun skråningens mellemste og øverste del (fig. 5). Til gengæld blev der gravet en 17,50 m lang gröft på langs ad skråningen for at undersøge den svage af-

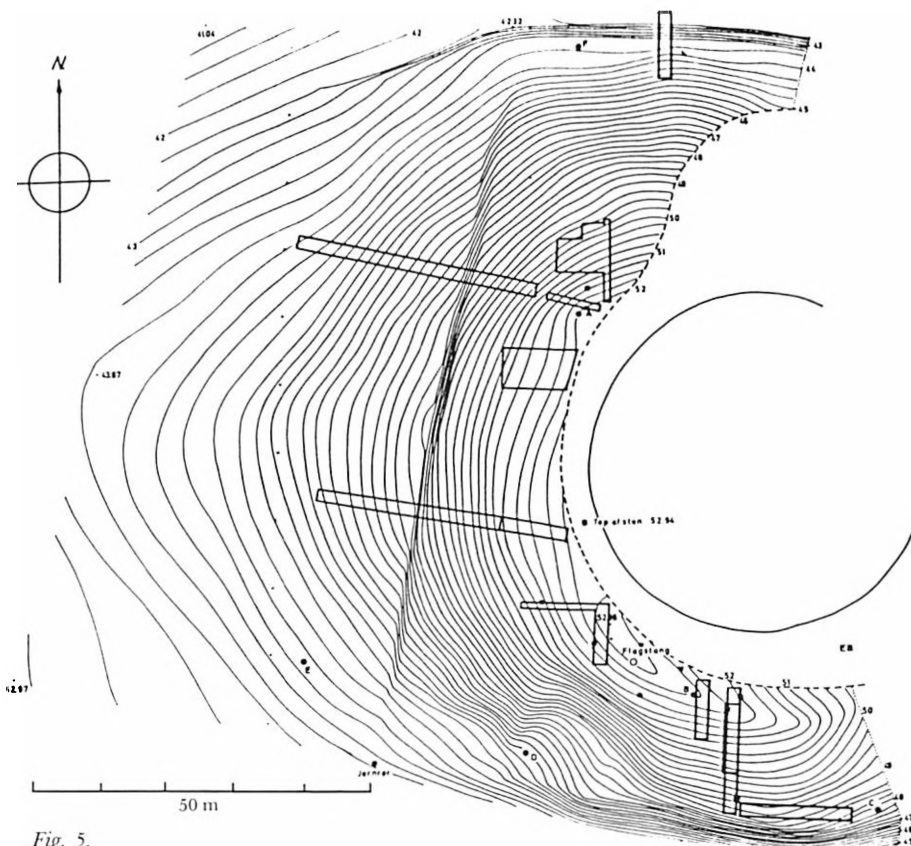

Fig. 5.

Kurveopmåling af Borgbjerg med 25 cm kurver. Planen viser udgravningsfelter 1979-82. Opmålt i oktober 1979 af N.-C. Clemmensen og E. Buhl.

sats, der fandtes her. På grund af en stor mængde trærødder, der hindrede enhver iagttagelse, blev den dog hurtigt tildækket igen.

På grund af bevoksningen og det stejle terræn måtte alt gravearbejdet foregå med håndkraft. Kun de dele af de lange søgegrøfter, der lå på marken mod vest, blev delvist gravet med rendegraver. Efter afrensning blev gruber og fyldskifter tegnet i undergrunds niveau, hvorefter de udgravedes. Som sidste led i undersøgelsen blev der gravet dybere langs en af grøftens lodrette sider, hvorefter profilet blev tegnet.

Samtidigt med at undersøgelsen startede, udførte fortidsmindeforvaltningen en kurveopmåling af bakken (fig. 5).

Hvad terrasseanlægget og fund fra bronzealderen angik, blev udgravningen en skuffelse. Der blev ikke fundet bronzealdergenstande overhovedet, lige så lidt som spor efter terrasser.

Til gengæld blev der gjort andre opdagelser, som i høj grad udvidede den

eksisterende viden om bakken. Først og fremmest kunne det påvises, at den udvendige ødelæggelse af skråningerne var mindre end først antaget. Mod vest var bakkens oprindelige fod dækket af et linseformet, 0,75-1 meter tykt lag nedpløjet muld, der lå i en 3-4 meter bred bræmme. Ved foden af bakkens nordskrånning, der var langt stejlere, var muldlaget henved 5 m i udstrækning og 1,50 m tykt. Bakkens oprindelige fod var herved blevet forskudt 3 meter mod nord og vest.

Dernæst kunne det konstateres, at der på og ved bakken havde været en omfattende bebyggelse i begyndelsen af yngre stenalders mellemneolitiske hovedafsnit, jvf. side 76. Navnlig på sydskrånningen var der helt ved toppen et kraftigt, sort kulturlag, der ganske vist var gennemgravet i nyeste tid. Dateringen passede godt sammen med de flintøkser, der var blevet fundet ved grusgravningen.

Størst interesse vakte dog en stor nedgravning, 6 m bred foroven, 1,80 m dyb, som blev sporet på bakkens sydskrånning, tæt under toppen (fig. 7). Da den blev fundet ved udgravningens slutning, kunne den ikke undersøges nøjere, og der blev ikke fundet daterende materiale i den. Dens placering gav grund til at spørge, om der var tale om en voldgravlignende grøft, som måske strakte sig hele vejen rundt om bakken. Beliggenheden af muldlag, som var blevet sporet ved boringer øverst på vestskrånningen, ville i så fald passe fint ind i billedet.

Efter at resultaterne var bearbejdet, kom en ny undersøgelse i gang i august 1981. Formålet skulle denne gang være en undersøgelse af, om den store ned-

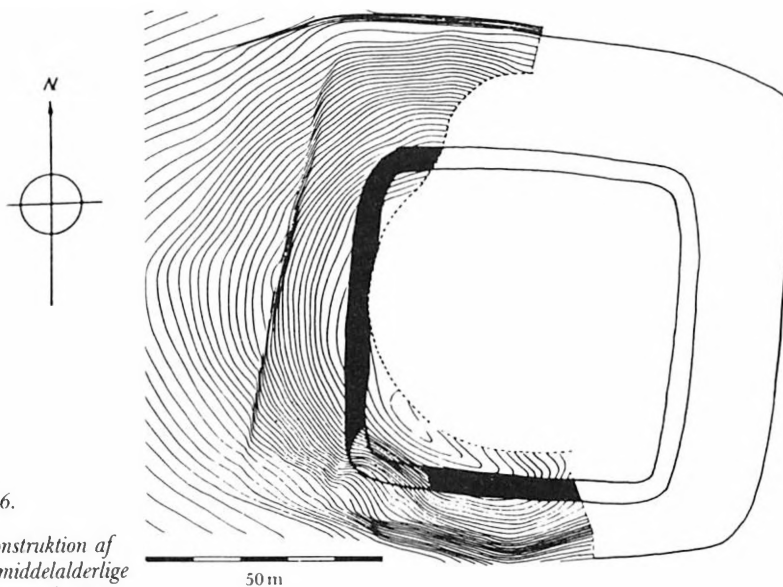
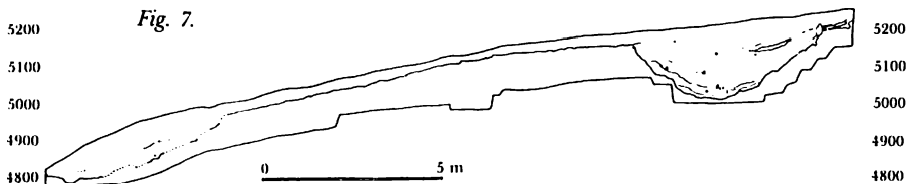

Fig. 6.

Rekonstruktion af den middelalderlige voldgravs forløb.

Profil gennem bakkens vestskråning med voldgraven. Til venstre ses et afgraved parti nederst på skråningen.

Profil gennem øvre del af sydskråningen med voldgraven. Yderst tv. ses en aftrappet indgravning fra stenalderen. – Niveauer i cm over DNN.

gravning havde en sådan udstrækning, at den kunne opfattes som en stor grøft eller voldgrav. Det udgravningsfelt, hvori nedgravningen var fundet, blev genåbnet og færdiggravet, og to steder længere vestpå blev der åbnet felter parallelt med det første. På vestskråningen blev det foregående års lange grøfter ført helt til tops, og yderligere en grøft anlagt længst mod sydvest.

Undersøgelsen efterlod ingen tvivl om, at der virkelig fandtes en stor, om-løbende voldgrav øverst på bakken.

Fylden øverst i voldgraven bestod af et næsten metertykt lag muld med enkelte genstande fra nyere tid. Dette lag måtte stamme fra tiden efter 1820, da bakken toges ind til dyrkning. Voldgravens beliggenhed på den skrå baks- side måtte, i halvt opfyldt tilstand, have fremtrådt, ikke blot som terrasser, men som en svag grøft – de omtalte skanser.

Lagene nederst i voldgraven indeholdt i foroven enkelte jerngenstande og små teglbrokker, men langt de fleste genstande var stenaldersager af samme art som de, der var fundet i de urørte kulturlag. I bunden blev der kun fundet stenalderoldsager. Grænsen mellem jordlagene var for det meste udflydende, så der måtte ofres ekstra omhu på at holde oldsagerne fra de enkelte lag adskilt, hvilket dog ikke altid lykkedes.

I bundlagene af sydskråningens voldgrav blev der fundet knogler af hest og hund. De blev sendt til datering på Nationalmuseets Kulstof 14-laborato- rium. Genstande fra bronzealderen blev ikke fundet.

Den tredje og sidste udgravning skulle skaffe tilstrækkeligt materiale til en sikker datering af voldgraven, enten genstande eller i form af trækul eller knoglemateriale, der kunne C 14-dateres. Desuden skulle voldgravens eneste

bevarede hjørne findes mod nordvest. Til det formål blev der i maj-juni 1982 udgravet to større felter mod vest og nordvest.

Voldgraven blev fundet uden vanskeligheder. Hjørnet havde et jævnt rundet forløb, som forbandt de lige strækninger af voldgraven. Bakketoppen har derved fået en næsten kvadratisk form, sådan som de gamle indberetninger fastslår. Derudover gjordes i gravens nordvesthjørne et fund, som afgjorde dateringsspørgsmålet: Nær bunden lå en middelalderlig dolk. Kort før udgravningens start forelå C 14-dateringen af knoglematerialet, jvf. side 84. Den lød ligeledes på middelalder.

»Skanserne« på Borgbjerg stammede fra et middelalderligt voldsted, ikke fra et bronzealderligt terrasseanlæg! De tre undersøgelser, som tilsammen omfattede 431 m², havde ganske vist kun dokumenteret én aftrapning, ikke to, som beretningerne nævner. Til gengæld stemte dette resultat bedre overens med opmålingen fra 1830.

Borgbjerg har været benyttet gentagne gange og til vidt forskellig tid. I det følgende skal fundene omtales fra de hovedperioder, som bakken påviseligt har været benyttet i: Yngre stenalder, yngre bronzealder og middelalder.

Yngre stenalder

Der blev fundet oldsager fra stenalderen stort set overalt på og ved bakken. Langt den overvejende del fandtes uden tilknytning til nogen oprindelig fundsammenhæng.

Der blev kun undersøgt ganske ubetydelige dele af bakkens top indenfor voldgraven. Her fandtes flere steder bevarede kulturlag og stolpehuller. Mod nordvest var der øverst på toppen 2 stolpehuller, som var dækket af et 5-10 cm tykt kulturlag. Lagets øverste del var uden tvivl bortpløjet, idet den nedre del af pløjelaget indeholdt en del flintsager og lerkarskår. Kulturlaget bestod af fast, sandet muld af klar, brun farve. Det hvilede på et 5 cm tykt lag muldholdigt sand, som lå direkte på undergrunden og ikke indeholdt nogen oldsager. Dette nedre lag må være bakkens oprindelige muldoverflade. Stolpehullerne lå i hinandens forlængelse i retning NV-SØ. De var 35-45 cm lange, 15 cm brede og 32-50 cm dybe. I kulturlaget optoges indenfor 1,3 m² 23 lerkarskår og 8 flintafslag. Blandt skårene var der et randskår fra en skål, to skår fra et tragtbæger med lodrette striber på bugen og et lille skår med en enkelt linie udført i tosnoet snor.

I pløjelaget oven over lå bl.a. et randskår af et tragtbæger med en ornamentzone af lodrette, indridsede linier. Lidt nordligere lå ægden af en smalmejsel.

I den sydligste af de lange søgegrøfter på vestskråningen var forholdene ovenfor voldgraven identiske med de lige omtalte. Også her var bevaret et brunt kulturlag på den oprindelige muldflade, med forholdsvis mange skår og flintgenstande, bl.a. en flækkemejsel.

Det omgravede kulturlag ovenfor voldgraven på sydskråningen er allerede omtalt side 74. Det havde karakter af et brandlag med meget trækul og tildels ildskørnede flintredskaber, desuden fandtes 39 lerkarskår, hvoraf 8 var fra tragtbægre med sribler på bugen. Et stolpehul lige udenfor det gennemgravede parti havde i fylden et lille ornamenteret stenaldereskår.

Nogle meter nedefor voldgraven lå der på samme skråning en mindre, aftrappet indgravning i bakkensiden (fig.7) med stejl bagvæg. Dens sydlige del var afskåret af en moderne nedgravning, så at indtil 2,60 meter stod tilbage i nord-sydlig retning. Længden var mindst 6 meter. Det var denne nedgravning, som ved de første karteringsboringer var blevet opfattet som en mulig terrasse. Fylden bestod af vekslende lag af muld og ler. Ved bunden fandtes 3 umønstrede lerkarskår af yngre stenalder karakter.

Kulturlag fandtes også ved bakkens fod. I udgravningsfeltet ved bakkens nordlige fod bemærkedes et 8-10 cm tykt lag lysbrun muld direkte på undergrunden. Det indeholdt flere sten på 10-20 cm foruden 7 skår af yngre stenalderkar og en tyk flække med enderetouche.

Bakkens nuværende vestfod er »falsk« i den forstand, at den er dannet af afpløjet muld, der har ophobet sig ved et gammelt markskel. Den virkelige fod ligger 10-30 meter vestligere, idet bakkens vestside altid har haft en langt jævner skråning end de tre andre sider.

I den nordlige af de lange profilgrøfter dannedes bakkens virkelige fod af en svag naturlig sænkning 15 meter vest for skellet. Umiddelbart ved bakkens fod fandtes en grube, og vest for gruben et kulturlag, hvis udstrækning indenfor udgravningsfeltet var ca. 9 meter, men det fortsatte længere vestpå. Laget havde stratigrafisk forbindelse med gruben. Kun grubens nordlige del var fremme i udgravningsfeltet, den var 2,40 m i tværmål, ca. 60 cm dyb og havde karakter af en central, trugformet del, der var 1 m bred og mindst 1,20 m lang i nord-sydlig retning, og som var omgivet af brunligt, muldblandet sand. Den centrale del var afgrænset mod den omgivende fyld ved en 20 cm bred bræmme af rødbrunt sand med enkelte små sten og flintafslag. Bræmmen omsluttede et parti af grålig, trækulholdigt sand, i hvilket to runde, mørkegrå pletter, formentlig stolpehuller, der var 35-40 cm i tværmål, kunne ses. I den ene sad en sten på højkant.

Det grålige midterparti løb foroven sammen med kulturlaget, som var 10-30 cm tykt. I fladen fremtrådte laget med spredte marksten, ildskørnede stenfragmenter og flintafslag. Blandt oldsagerne kan nævnes tre skiveskrabere og et fragment af en tyknakket flintøkse, samt et kraftigt kærnebor.

Kulturlaget hvilede på et lag gråbrunt, muldholdigt, gruset sand, 8-15 cm tykt, som var det oprindelige muldlag. Under laget var der en ca. 1,70 m stor, fladbundet grube, med enkelte sten og lidt trækul. Over gruben blev der fundet en stor tværpil og et kraftigt bor i bunden af det gamle muldlag.

Jordfylden i den middelalderlige voldgrav indeholdt som nævnt mange

stenalderoldsager, først og fremmest flintgenstande, men også en del lerkar-skår. Nogle af disse genstande har ligget i området ovenfor voldgraven. De, der fandtes helt i bunden, kan stamme fra kulturlag, der blev gravet igennem, da voldgraven blev anlagt.

Disse oldsager, som kun kan være kommet fra bosættelsen på bakken, kan have en vis dateringsmæssig værdi, selvom de ikke er fundet i tilknytning til noget kulturlag. For eksempel lå der i voldgraven på sydskråningen både en mellemneolitisk tværpil og en senneolitisk fliget pilespids. I de vestlige voldgravsafsnit fandtes enkelte tværpile, skiveskrabere, skiveknive og bor, foruden et stykke af en flintøkse af Bundsøtype (MN III) og et stykke af en senneolitisk flintdolk. Fra overjorden over det sydvestlige område kommer en senneolitisk, hjerteformet pilespids.

Ud fra oldsagsmaterialet kan kulturlagene på bakkens top og ved dens nordlige fod dateres til tragtbægerkulturens første mellemneolitiske fase (MN I), men løsfundene og kulturlagene ved vestfoden viser, at der har været aktiviteter i MN III og senere, ligesom også i den senneolitiske periode.

Yngre bronzealder

Ved udgravningen blev der ikke fundet anlæg eller genstande fra yngre bronzealder. I 1978, altså året før Borgbjerg-undersøgelsen, havde David Liversage foretaget fornyede prøvegravninger i et andet af de foreslåede terrasseanlæg, »Borrebjerg« på Sejro.

I en artikel tog Liverage i 1982 skarpt afstand fra helligdomsteorien, som han kaldte »en af de vildere fodnoter i dansk arkæologi«. (13)

Udgravningerne på Sejro havde vist, at Borrebjerg var et ufuldendt befæstningsanlæg fra ældre jernalder. De omtalte terrasser var imidlertid naturlige, ikke menneskeskabte.

Det har nu vist sig, at også Borgbjerg Banke, den lokalitet, som er selve grundlaget for teorien om terrasseformede naturhelligdomme, skylder sin udformning andre, og langt yngre, begivenheder. Dermed bør teorien om-sider være manet i jorden.

Bakkens udformning var dog kun den ene af de to forudsætninger for helligdomsteorien. Den anden var tilstedeværelsen af guldsålene.

Ved at bakkens form har fået sin forklaring, har tilstedeværelsen af guldsålene på en måde mistet sin.

Henry Petersen gik ud fra eksistensen af et tempel på bakketoppen. Derfor var det naturligt, at han opfattede de to fund som dele af én og samme skat: templets hellige kar, der var nedgravet i ufredstider. Også Kjær og H. C. Broholm (14) opfattede de to fund som ét samlet fund, en antagelse, som ingen senere har taget til overvejelse. Heller ikke Kjærs og senere forfatteres opfattelse af bakken som religiøst samlingssted og offerplads har været diskutert.

De seneste års mange nye resultater indenfor bronzealderforskningen har gjort det muligt at se Borgbjergfundene på en ny baggrund. Samtidigt har et nyt stort guldfund fra Neble ved Boeslunde stillet de ældre fund i et andet lys.

Med udgangspunkt i fundet ved Neble har Jørgen Jensen for nylig fremlagt og behandlet alle yngre bronzealders grav- og votivfund fra Boeslunde-egnen og sat disse ind i en større, sjællandsk sammenhæng.¹⁵⁾

Ved en kortlægning af alle sjællandske guldfund fra periode IV-V i yngre bronzealder – ialt 7,353 kg guld – kunne J. Jensen påvise tre rigdomscentre i Vestsjælland, med klar dominans for området mellem Korsør og Skælskør, som tegner sig for over 4,2 kg af det kostbare metal. Heraf har Boeslunde sogn alene afgivet godt 3 kg. Boeslunde-området har derved fået status som det rigeste område i Østdanmark i yngre bronzealder.

En mindre del af guldet stammer fra gravfund, men også gravenes indhold af udstyr er langt rigere og mere varieret end det er normalt i perioden.

Votivfundene er dog stadig de mest iøjnefaldende. Ved Langesø mose blev der i 1838 fundet et par bronzelurer. Ved Brændte Mose er der fundet importerede våben i form af en spydspids og to sværd. Den samlede mængde informationer, som fundene giver, udpeger Boeslunde-egnen som et tæt bebygget center for rigdom. At området også har haft en central betydning i politisk, social og kulturel henseende, fremgår af fundenes indhold.

Andre, mindre vigtige, bebyggelsescentre har formentlig eksisteret nær Slotsbjergby, Stude, Magleby, Tjæreby og Eggeslevmagle.

De senere års undersøgelser har også forsøgt at kaste lys over bronzealderens samfundsforskel. ¹⁶⁾ Navnlig studier over gravfund har vist, at bronzealderens samfund, som overalt var baseret på landbruget, var hierarkisk opbygget med meget store forskelle i velstand og dermed også i social status. Velstand og statussymboler, f.eks. i form af metalsager, var ulige fordelt, og formentlig forbeholdt en enkelt eller nogle få ledende slægter i hvert bebyggelsesområde. Den rigeste gruppe i samfundet træder tydeligst frem i tæt bebyggede områder.

Det skitserede billede er netop karakteristisk for et høvdingestyret stammesamfund. Høvdingen og hans familie udgør den centrale autoritet, som udøver de politiske, økonomiske og sociale funktioner i et område. Kun han og hans familie har adgang til kostbare statussymboler som eksotiske genstande af bronze eller guld. Han kan mobilisere arbejdskraft, f.eks. til bygning af huse eller gravhøje, og han vil ofte være den, der varetager samfundets religiøse ceremonier.¹⁷⁾ Ud fra denne baggrundsviden skal de nedlagte guldsåle fra Borgbjerg betragtes.

Når Henry Petersen mente, at sådanne kostbarheder var hele samfundets fælleseje, så må vi nu spørge, om de mon ikke snarere, sammen med lurer, processionsøkser og lignende, var ceremonigenstande for den sociale gruppe

pe, der må antages at have stået for deres anskaffelse, nemlig samfundets økonomiske og politiske elite?

Guldkarrenes kostbarhed, i forbindelse med Borgbjergs terrassering, er årsagen til, at stedet er blevet opfattet som en »centralplads«, et helligområde for de omkringliggende landsbyer.18)

For at belyse dette spørgsmål kan det være nyttigt at se på guldkarrenes fundforhold, på de øvrige votivfund i området og på egnens topografi.

Det tidligste fund omfattede to ens, brede guldsåle, der vist var anbragt ovenpå hinanden tæt under pløjebunden omtrent midt på bakketoppen. Det kan ikke afgøres, om et trækullag med små sten, godt en meter fra såle, havde tilknytning til disse, eller om det snarere skal sættes i forbindelse med stenalderbebyggelsen.

Det andet guldfund blev gjort 44 m nord for det første, eller midtvejs nede ad skråningen og ca. 7 m nedenfor middelaldervoldgraven. På vest- og sydskråningen var de tilsvarende områder urørt bakkeside, det samme var formentlig tilfældet dér, hvor guldkarrene blev fundet. Placeringen modsiger således Henry Petersens formodning om, at de var indgravet i en terrassekant. Karrene havde stået tæt sammen i firkant, så at såle, der stod i retning Øst-vest, vendte hankene mod hinanden, mens bægrene med cylindrisk fod stod i nord og syd. På baggrund af karrenes indbyrdes placering er det fristende at tænke sig dem anbragt i en lille firkantet bark- eller spånæske.

Afstanden mellem de to fund gør det uacceptabelt at opfatte dem som én sammenhørende nedlægning, således som Kjær og Broholm gjorde. Selv om der måske kun har været en kort årrække mellem, at de blev nedlagt i bakken, så er der i princippet tale om to uafhængige nedlægninger.

Findested for de to bronzelurer er et lille mosehul 600 m sydvest for Borgbjerg. Brændte mose, hvor våbenfundene gjordes, ligger godt 2 km sydøst for Borgbjerg. Guldfundene på bakken dominerer dog ganske over disse i kostbarhed. Men med fundet af de to kostbare edsringe i en fugtig lavning ved Neble, ca. 500 m nordvest for Borgbjerg melder tvivlen sig, om bakken længere har et særligt krav på betegnelsen kultcentrum eller helligområde. Betegnelsen kunne måske med samme ret knyttes til et af de andre fundsteder.

En stor mængde af de kendte votivfund fra yngre bronzealder stammer fra enge, moser og lignende fugtige områder. Det kunne forlede til den tanke, at tingene var ofret til en bestemt guddom, f.eks. en vandets gud.19) Men praksis er langt fra konsekvent. Eksempelvis er edsringene fra Neble fundet i et mosedrag, mens et tilsvarende fund fra Slotsbjergby gjordes i en grusbakke. Omvendt er guldsåle fra Borgbjerg fundet i en grusbakke, mens det store fund af guldsåle fra Mariesminde på Fyn gjordes i et mosedrag.

J. Jensen anfører 1979 i en skildring af bronzealderen20) (jvf. noten ovenfor) at findestederne for votivsagerne snarest var uopdyrkede, vanskeligt tilgængelige steder i bronzealderen, såsom moser, engdrag eller tæt skov.

Denne forklaring passer godt sammen med fundbilledet i Boeslunde. Men den rejser samtidigt spørgsmålet, om de steder, hvor tingene nedlagdes, overhovedet besad nogen betydning eller hellighed forud for nedlæggelsen? Antageligt ikke!

Ceremonienstandene som drikkekar af guld, lurer, processionsøkser m.m. har ikke nødvendigvis skullet ofres eller vies til en eller anden guddom. Deres væsentligste funktion var snarest, at de var ingredienser i en traditiosbunden ceremoni, der var gået forud, og efter hvis afslutning de ikke måtte profaneres ved anden brug, eller også havde de simpelt hen mistet deres betydning. Derved blev det væsentligt at skjule dem på øde eller utilgængelige steder. For guldkarrene som helhed gælder imidlertid det særlige, at de fleste af dem nok ret nemt kunne hentes frem igen. Der kendes fra Danmark 40 guldkar, fordelt på 9 fund, inclusive de to fra Borgbjerg. Seks af fundene er gjort i bakkedrag, kun tre i fugtig-områder. To af disse sidste fandtes endda ovenfor kanten til det oprindelige vandhul, mens det tredie kun stod en alen dybt. I tre tilfælde lå guldkarrene beskyttet i en større beholder, mens de i yderligere ét tilfælde kan have været opbevaret i en æske af forgængeligt materiale.

I sin fremlæggelse af bronzealderfundene fra Boeslunde-området bringer J. Jensen et kort over den sydvestsjællandske bronzealderbebyggelse²¹), men i modsætning til J. Jensens egen tolkning, iflg. hvilken Borgbjerg var bebyggelsens centrum, støtter kortet snarest den her fremsatte opfattelse, at votivnedlægningen foregik på afsides områder.

På kortet er, foruden grav- og votivfundene fra yngre bronzealder, også afsat alle formodede bronzealderhøje. Desværre mangler bopladsfundene, hvilket skyldes den utroligt dårlige arkæologiske udforskning af området. Da det er almindeligt anerkendt, at gravene har ligget i tilknytning til bebyggelsen, opvejer disse i nogen grad kortets mangel på bopladsler,

Indenfor Boeslunde-området falder det straks i øjnene, at det stærkt kuperede bakkeland mellem Neble og Skælskør Nor²²) kun indeholder de omtalte votivfund, men ingen grave. Først er par km længere mod øst og nord, lidt mindre mod sydvest, finder man de udaterede bronzealderhøje på det jævne terræn, i en bræmme uden om bakkelandet. Kun mod nordvest brydes dette billede: Her ligger på de jævne udløbere af bakkeområdet de spredte grupper af gravhøje, som har ydet rige gaver fra yngre bronzealder. »Rovbjerg«, som ligger 400 m fra Neble-fundet, er den høj, som er nærmest ved votivområdet.

Ved disse gravhøje må den rige bronzealderbygd antages at have ligget.

Det billede, som kortet tegner af bebyggelsen, må fortolkes sådan, at det centrale, kuperede bakkeområde i Boeslunde sogn var uopdyrket i bronzealderen. Antageligt har det været dækket af tæt skov, og hverken de stejle bakkeskråninger eller de mange småøer, mosehuller og vandløb har ansporet til

rydning og opdyrkning. Bebyggelsen har holdt sig i behørig afstand på alle sider af området undtagen den lavere og mere indbydende del mod nord-vest, hvor befolkningen i yngre bronzealder havde fravristet skoven et godt stykke agerland.

For egnen udenfor Boeslunde gælder det, at J. Jensens fundkort antyder tilsvarende forhold mellem bebyggelse og votivfund ved Slotsbjergby og Magleby, hvorimod forholdene omkring Stude er mere uklare.

Tolkningen må indtil videre stå som en arbejdsmodel, der skal forklare den påfaldende fordeling af fundene i området. Imidlertid er der gode muligheder for at kontrollere den ved at gennemføre en arkæologisk rekognocering, som egnen i så høj grad trænger til.²³⁾

Ligeledes rummer de mange småmoser i det påståede skovområde gode muligheder for at udforske vegetationsudviklingen ad naturvidenskabelig vej.

Som afslutning på afsnittet om Borgbjergfundet og helligdomsteorien må de nye synspunkter herom da sammenfattes således, at mens Boeslunde-egnen som sådan var et rigt, centralt bygdeområde af stor politisk og kulturel betydning, så har Borgbjerg banke og bakkelandet mellem Boeslunde og Skælskør Nor snarest været et utilgængeligt område med tæt skovbevoksning og med talrige småsøer og sumpede mosedrag – et område, som ikke indbød til opdyrkning, og hvor medlemmer af de ledende slægter kun færdedes, når de med års mellemrum i al gedulghed skulle skaffe de kostbarheder af vejen, som havde udgjort deres formål i stammens vitale rituelle ceremonier, men ikke måtte profaneres ved almindelig brug eller omsmelting.

Middelalder

Kun lidt er bevaret af det befæstede anlæg fra middelalderen, men dog nok til at det ved hjælp af de gamle indberetninger er muligt at danne sig et groft indtryk af det, jvf. fig. 6.

Voldgraven er bevaret mod syd, vest og på et ubetydeligt stykke mod nord. Det er en 4-6 meter bred og 1,60-2,50 meter dyb tørgrav med lige langsider og jævnt rundede hjørner. Gravens beliggenhed øverst på bakken har givet toppen et kvadratisk omrids på 65×65 meter eller ca. 4225 m² i areal.

Bakkens top er fuldstændigt bortgravet, derfor er det idag umuligt at sige, hvilke bygninger, der kan have stået på den, men grundmurede bygninger har der næppe været tale om, for så ville fundamentene være blevet bemærket ved grusgravningen. De teglbrokker, der, som nævnt nedenfor, blev fundet spredt i voldgraven, optræder i så ubetydelig mængde, at man ikke ud fra dem kan antage, at der har været murede bygninger på bakken.

H. Kjærs oplysninger om, at der i ældre tid skal være fundet bygningsrester på bakken²⁴⁾, er i direkte modstrid med Ole Rasmussens rapport, som fast-

slår, at der ikke nogensinde er fundet »rudera« af nogen betydning, som kunne tyde på en bebyggelse i »oldtiden«.

Det ville være naturligt at forvente, at der bag voldgraven havde været bygget en jordvold, men spor efter en vold fandtes ikke. Der er dog indirekte antydninger af, at en vold har eksisteret.

Alle ujævnheder på bakken var pløjet bort. Derfor er det bemærkelsesværdigt, at der indenfor voldgravens overkant, som har stået tydeligt, og som derfor har været særlig udsat for udjævning, var bevaret uforstyrrede kulturlag fra stenalderen. Det kunne tyde på, at netop området ovenfor voldgraven har været dækket af et særligt tykt jordlag, som måske kunne være rester af en jordvold.

Voldgraven er, med sin ubetydelige mængde fund, det eneste sikre vidnesbyrd om stedets befæstning og kilden til dets datering.

Som det fremgår af kurvekortene, fig. 5-6, har Borgbjerg Banke nærmest et jævnt rundet omrids. Dette forhold har forårsaget visse praktiske vanskeligheder, når der skulle lægges en voldgrav af kvadratisk grundplan så nær toppen, og det forklarer nogle uregelmæssigheder i voldgravens udformning, som f.eks., at den øvre bredde varierer mellem 4 og 6 meter, og at niveauforskellen mellem gravens indre og ydre kant svinger fra 40-60 cm på vestskråningen, der har en jævn skråning, til 1,60-1,80 m på nord- og sydskråningerne, der er stejle. Disse terrænforhold er sikkert også årsag til, at niveauet for voldgravens bund er godt en halv meter højere mod vest end mod syd og 1,45-1,80 m højere end mod nordvest og nord.

Voldgravens dybde, regnet som niveauforskellen mellem bunden og den indre overkant, varierer mellem 2,50 og 2 m mod syd og vest til kun ca. 1,60 m mod nordvest. Det sidstnævnte sted kan der imidlertid påvises en kraftig bortpløjning af området lige bag voldgraven, så det er sandsynligt, at dybden også her har været ca. 2 meter.

Ved bunden var voldgraven 1,50-1,80 m bred. Bundens udformning var temmelig uensartet: mod syd flad, sydligt på vestsiden fladt rundet, nordligere kraftigt rundet, næsten spids, og længst mod nordvest og nord igen fladt rundet. En forklaring på denne uensartethed kan ikke gives.

Gravens sider viste i tværsnit et jævnt fald foroven, men dannede ca. en halv meter over bunden en afsats for derefter at skråne stejlt det sidste stykke. Dette forhold iagttoges i de fleste udgravningsfelter. Det nederste parti må betegne sidernes oprindelige hældning, den langt jævner skråning højere oppe må skyldes sammenskridninger. Oprindeligt må voldgraven derfor have været noget smallere foroven end nu, og have stået med stejle sider. Bredden foroven må skønmæssigt have været 3-4 meter. Efter alt at dømme har den sandede undergrund ikke været velegnet til så stejle skråninger, men er begyndt at skride efter forholdsvis kort tid.

Opfyldningen af voldgraven er foregået forbavsende ensartet i de forskel-

lige afsnit, der er undersøgt. Lagdelingen så typisk ud, som det skal gengives i det følgende, begyndende i den rigtige rækkefølge, nedefra:

I bunden lå et brunt muldlag eller et humusholdigt sandlag, gerne 5-7 cm tykt, der må tolkes som et gammelt mulddække i voldgraven.

Det dækkedes af et 20-30 cm tykt lag brun, gruset muld, som foruden indblandede stenalderoldsager også kunne indeholde genstande fra middelalderen i form af jernsøm, små teglbrokker, enkelte dyreknogler og ganske få egentlige redskaber. Laget dannede en tydelig overflade med mange småsten. Især i den sydlige voldgrav kunne overfladen have karakter af en humusholdig muldstribe, et gammelt vegetationslag. Lagets overflade betegner afslutningen af voldanlæggets anvendelsestid og står antagelig i forbindelse med en oprydning på bakketoppen.

Over dette kulturlag fulgte et 25-60 cm tykt lag mørk, brun muld, som kunne indeholde nedskredet materiale fra voldgravens sider og dermed en del flintsager, men ellers var forbavsende fundfattigt. Laget må repræsentere en periode, hvor bakken formodentlig lå udyrket hen, fra middelalderen til efter år 1800. Grænsen til det følgende lag kunne sine steder være utydelig.

Den sidste aflejring, der ofte var over 1 m tyk, kunne være delt i to, næsten ens lag. De bestod begge af løs, brun muld, der som regel indeholdt mange flintsager, men også en del genstande fra dette og forrige århundrede. Laget må stamme fra udjævningen og pløjningen efter 1820.

Endelig dækkedes hele bakken af et kraftigt lag pløjjord, der var indtil 30-40 cm tykt.

Variationerne i denne lagdeling bestod i, at lagene somme steder kunne underinddeles, hvilket dog ikke betød ændringer i det nævnte skema.

Kun i det middelalderlige lag har fundforholdene nogen interesse, i de øvrige lag lå genstandene tilfældigt indblandet.

Antallet af genstande, som kan tilskrives aktiviteter på bakken, er særdeles sparsomt. Navnlig er det påfaldende, at middelalderlige lerkarskår mangler fuldstændigt.

I voldgravens sydlige afsnit var en del husdyrknogler bevareret i det middelalderlige kulturlag. Materialet indeholdt bl.a. lemmeknogler af hest og kæbedele af hund. Også okse og svin er repræsenteret. I den vestlige og nordlige del af voldgraven blev der ligeledes fundet dyreknogler, men her var de dårligere bevaret.

En hesteknogle fra overkanten af laget blev fundet egnet til Kulstof 14-datering. Dateringen viste ca. 1335 e.Kr. +- 65 år. 25)

Teglbrokker lå sporadisk i kulturlagets overflade overalt i voldgraven, men fandtes især i vestsidens nordlige del. De må, sammen med marksten på 10-15 cm's størrelse, være kommet ned i laget ved oprydning på bakketoppen, formodentlig ved nedbrydning af de bygninger, der har stået på stedet. Teglstumperne var gennemgående få cm store, af dårligt brændt materiale. I et

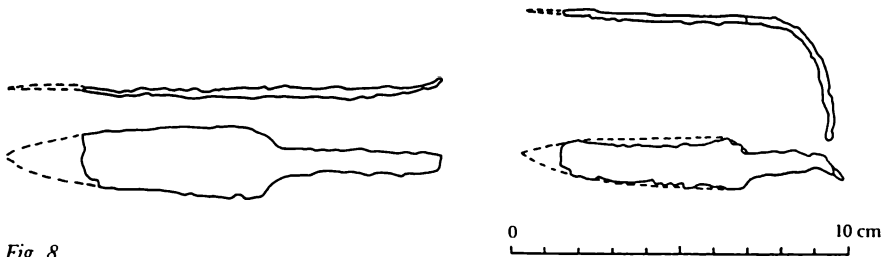

Fig. 8.

To små énæggede jernknive fra den sydlige voldgrav. På den højre var anglen kraftigt bøjet.

enkelt tilfælde, hvor der lå mange stumper sammen, kunne det ses, at de stammede fra en enkelt ituslået teglsten. I et par tilfælde lå der stumper af tagtegl.

Den mængde tegl, der blev fundet, var så ringe, at der snarest er tale om genbrugt materiale, der kan have været anvendt til fundamenter i bindingsværksbygninger sammen med sten.

Enkelte steder lå der håndmedede jernsøm, bl.a. fandtes ét helt i bunden af laget.

Af egentlige redskaber kan kun nævnes tre jernknive og en dolk.

To jernknive blev fundet med en meters mellemrum i voldgraven mod syd, men de lå i laget over det middelalderlige lag og kan derfor stamme fra en senere tid, selvom de ligeså vel kan være skredet ned i voldgraven fra middelalderlige aflejringer ovenfor.

Der er tale om små, korte, énæggede knive, 26) ca. 12 cm lange, hvoraf bladet udgør 6-7 cm. Spidsen er afbrækket. Ryggen er lige og løber via en konveks skulder jævnt over i grebanglen. Æggen er nærmest lige, og er ved et knæk markeret i forhold til en konkav skulder. Odden er anbragt symmetrisk i forhold til anglen. En lignende udformning af skulderen findes på dolken, der skal omtales nedenfor. Tilsvarende knive er fundet ved udgravninger i Stakhaven ved Dragør, hvor de falder indenfor perioden 1360-1425. 27)

I den nordvestlige del af voldgraven blev der fundet en lignende kniv 28), men denne lå i det øverste fyldlag og har derfor med sikkerhed ligget ovenfor voldgraven.

Ellers var den eneste datérbare genstand en stor, middelalderlig dolk, der blev fundet i voldgravens nordvesthjørne 29). Skønt fæstet ikke var bevaret, var der efter al sandsynlighed tale om en dolk med nyreformede knopper på fæstet.

I dette område indeholdt laget klynger af mindre sten, enkelte teglstumper og dyreknogler. Efter sin placering må dolken ses i sammenhæng med disse genstande og må ligesom disse være aflejret ved én og samme lejlighed. Den fandtes i sin skede med bagsiden opad og fæstet mod vest. Da den var for

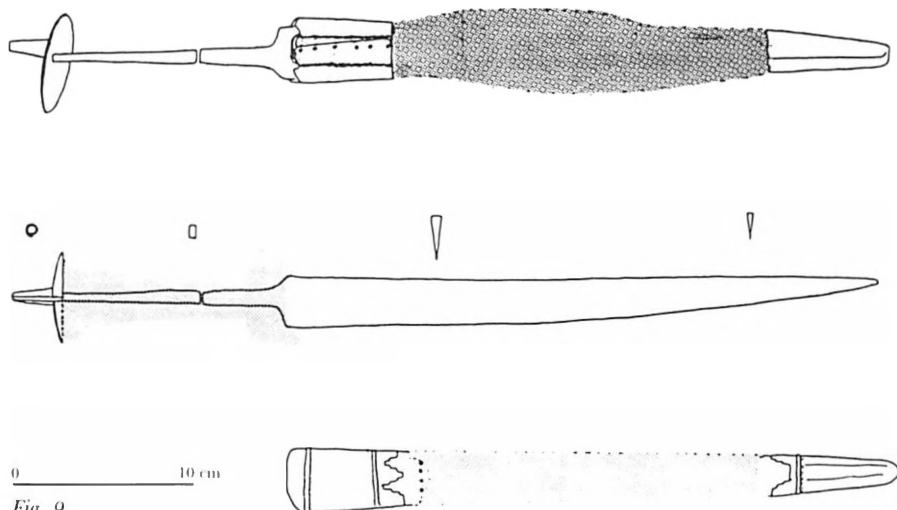

Fig. 9.

Nyredolken med skede. Manglende dele er rekonstrueret med grå tone. Overst ses bagsiden af dolken og skeden for konservering. Det mønstrede parti angiver rust omkring skeden.

skrøbelig til, at den kunne udgraves på stedet, blev den taget op i en jordblok og frempræpareret på Nationalmuseets konserveringsanstalt.

Dolken er 48,5 cm lang, heraf udgør klingens 33 cm. Den er et kraftigt, én-ægget våben (fig. 9). Fæstet er ialt 15,5 cm langt.

Klingen har helt lige ryg og konvex æg. Odden ligger asymmetrisk i forhold til grebanglens og klingens midterakse. Klingens øvre del er 2,5 cm bred og 0,6 cm tyk ved ryggen. Den er ved et par asymmetriske skuldre forbundet med en lang angel, der knækker i forbindelse med dolkens optagelse fra fundstedet. Anglen har forneden rektangulært, men foroven rundt tværsnit. Skulderen mod æggen er konkav, den mod klingeryggen er skrå eller konvex.

Fæstet har været af bøg, men er forsvundet med undtagelse af en lille rest ved fæsteknappen³⁰). Træfæstet har været ca. 13,5 cm langt. Det afsluttes af en hvælvet, ornamenteret bronzeskive, der er 5,3 cm i diameter. Skiven og fæstebeklædningen var fastholdt af et bronzebånd, der var foldet om anglens yderste spids, hvorved der dannedes en 2 cm lang, konisk tap over fæsteknappen.

Fæsteknappen (fig. 10) er udsmykket med et indgraveret, vinget, tobenet dyr med ører, der i heraldisk henseende må betegnes som en lindorm eller drage³¹). Figuren, der er primitivt tegnet, har et skråstribet bånd over brystet, og er fremhævet ved udfyldning af den omgivende flade med zigzag eller tremolérstik. Langs pladens kant, der er let beskadiget, ses rester af et cirkel-slag.

Skeden (fig. 9) var en ornamenteret læderskede, 34 cm lang, med mundblik og dubsko af 0,5 mm tykt, forsølvet bronzeblik. Beslagene og skedebe-

klædningen er samlet på bagsiden. Skeden har været ophængt i en godt 1 cm bred rem eller strop, der er fastgjort sammen med mundblikket med 6 små bronzesøm.

Af læderet er kun bevaret partier nærmest ved metalbeslagene, men her kan det ses, at forsiden har været udsmykket med tværløbende rækker af små, indstemplede cirkelslag.

Mundblikket er 6 cm langt og 3,2-3,6 cm bredt. Det har en asymmetrisk rundet afslutning opefter, nedadtil er det fliget i to trappeformede indsnit. Langs over- og underkanten løber en tværvulst.

Dubskoen er 6,8 cm lang og 1,3-2,3 cm bred. Forsiden danner 3 facetter på langs. Dubskoen afsluttes opefter i et trappeformet indsnit, under hvilket der er en tværvulst.

Skedebeslagene viser udpræget lighed med beslag, der er fundet ved borgen Næsholm i Odsherred³²), blot med den forskel, at Næsholm-beslagene har simpelt tresidet indsnit i kanterne.

Nyredolken er den mest udbredte dolktype i middelalderens Danmark, og typen har en levetid på over 200 år³³). Derfor er det vanskeligt at give en eksakt datering af dolken fra Borgbjerg. Her er ét bestemt træk dog af betydning. På dolke fra 1300-årene er dolkens od placeret symmetrisk i akse gennem anglen og klingens, mens en asymmetrisk placering, som den, der er beskrevet for den nyfundne dolk, først synes at dukke op efter 1400.³⁴)

Fig. 10.

Dolkens fæsteknap med en indgraveret lindorm.

Til datering af Borgbjergs middelalderlige benyttelse tjener således kun knivene fra omkring 1360-1425, dolken, der må være havnet i voldgraven engang efter 1400 og C14-dateringen af dyreknoglerne fra 1335. På så spinkelt et grundlag er det ikke tilrådeligt at datere borganlæggets opførelse og brugstid snævrere end til perioden 1300-1450.

Andre iagttagelser taler dog for, at befæstningens anvendelse har været af langt mere begrænset varighed. Det tyder det forholdsvis tynde muldlag i bunden af voldgraven på, de tidlige sammenskridninger af siderne og først og fremmest den sparsomme fundmængde i voldgraven, hvor keramik fuldstændig mangler.

Der kendes ingen historisk overlevering om anlægget på Borgbjerg, men stedets beliggenhed har været ideel for overvågning af trafikken i Storebælt, hvad der nok kan have været behov for i den urolige tid i 1300-årene.

Desværre har udgravningen ikke ydet noget afgørende til opklaringen af Borgbjergs betydning. Placeringen af den højtliggende borg lige over for kirken – der i sin skikkelse som valfartskirke kun er lidt ældre end borgen – er almindelig for middelalderlige voldsteder, i nogle tilfælde også for hovedgårde³⁵), men som nævnt er der intet, der tyder på, at der her har eksisteret en stormandsbolig af længere varighed. En sådan skal måske snarere søges godt 100 m sydøst for Borgbjerg, hvor der på en forhøjning, omgivet af grave, er fundet bygningsfundamenter af mur- og kampesten.³⁶)

Borgbjergs højtliggende voldgrave er et træk, som der kun antydningvis findes paralleller til blandt de middelalderlige voldsteder. Eksempler kendes i Skåne og ved voldstedet Timmesøbjerg i Magleby sogn på Møn.³⁷) Det falder imidlertid udenfor denne fremstillings rammer at søge voldsteder af denne type indplaceret i en større sammenhæng.

— — —

Udgravningerne på Borgbjerg Banke har efterladt både løse ender og ubesvarede spørgsmål. Trods alt er mere ny viden kommet frem, og flere synspunkter er ændret, end nogen havde turdet håbe, da spaden første gang blev stukket i jorden i 1979.

Indberetning ved skolelærer Rasmussen 1842

Boeslunde Bakke, Borgbjerg, eller af Almuen i Almindelighed blot Bjerget kaldet, ligger nogle faa Alen Vesten for Byen. – Natur og Kunst have forenet dannet denne usædvanlig store og høie Bakke, hvis oprindelige Længde fra Syd til Nord omtrent har udgjort 170 Al og dens Bredde fra Øst til Vest 160 Al. Høiden er fra 25 til 30 Al. At Bakken har været fortificeret, derom kan næppe tvivles, da 3de Skandser endnu sees paa den nordre, vestre og sydre Side. Et stort Stykke af Bakkens østre Side er gået tabt, da her for en Deel Aar tilbage blev anlagt Grusgrav til Veipaafyldning, uagtet Boniteten er mere Sand end Gruus, hvorfor den ogsaa i senere Aar er bleven kasseret.

Bakken er en regelmæssig Fiirkant. flad foroven, og ikkun et Punkt imod Sydvest naar lidet over dens temmelig jævne Flade. – At den nærmest er dannet af Naturen, derfor erholdt jeg forrige Foraar Beviis, da Fæsteren planerede Østsiden, hvor den omtalte Grusgrav var, thi der fandtes Lag af Sand, Kalk og harpixagtig Jord, og Lagene vare saa nøiagtigt beliggende, at man intet Øieblik kunde betvivle, at en Jordomvæltning havde dannet og sammenføiet dem, – i de paa denne Side forskaanede Skandser var Boniteten sortmuldet Jord, og denne Beskaffenhed lod det upaatvivlet, at disse ere opførte ved Menneskehænder.

I det sydøstre Hjørne af Bakken er en liden Indhuling, og derunder en Grube, hvorom Sagnet fortæller, disse Mærker skulde hidrøre fra Qvægsygens Tid, og at de fra hele Sagnet bortdøde Kreaturer her blev nedgravede, dette syntes ikke at være rigtigt, thi nuværende Fæsters Fader undersøgte Stedet i 1820 eller 1821(i Beenhandelens Begyndelse i Danmark) men fandt ingen Been. Derimod tør jeg antage, at er der i Bakken nogen Steen- eller Træsætning (f.ex. lignende den i Jellinge i Dronninghøien opdagede) da maatte herfra vist Røret eller Indgangen føre til denne, uagtet det ikke er den almindelige Himmeleegn, fra hvilken man træffer på disse. Der er forøvrigt ei andet end de fundne Guldurner der skulde kunde lede til denne Hypothese, at der i Bakken findes Gravstuer, da ikke en eneste betydelig Steen findes på eller omkring Bakken. Dens hele Form viser efter min ringe Formening snarere hen til en senere Tidsalder, end til den hvortil Urnerne maae henføres, men da denne Tid dog skulde tilhøre Historien, møder der, da denne nok herom ganske tier, en Modsigelse, der maaske vanskelig lader sig have. At Bakken skulde efter Sagnet have været Stedet, hvor en Søekriger Boe, skulde have havt sin Borg, og efter hvem Byen skulde have erholdt sit Navn, er maaske nærmere et Eventyr, end en Sagnmythe, thi Grave har der ingenlunde været omkring denne formodede Borg, ligesom ogsaa Bakken ligger omtrent 1/3 Miil fra Bæltet, og ikke Rudera paa den, af nogen Bygning, no-

gen Sinde er bleven fundet, som kunde tyde paa at den i Oldtiden har været bebygget. Jeg antager: at Bakken oprindelig har hørt til de større Gravhøie, hvortil dog Naturen meest har dannet den, men at der i Middelalderen har været lagt en Plan, og at noget af denne ogsaa er bleven iværksat til et Slots eller Borgs Anlæggelse, men som ikke er bleven udført.

At Urnerne laae lige i Overfladen paa Bakkens jævne Flade, forekommer mig at hentyde på, at maaskee flere Gravkammere er bleven ødelagte, og disses Jorddække, som beskyttede Urnerne, er bleven anvendt til de stedfindende Forskandsninger. De saare mange Gravhøie her findes i denne Egn, ere ellers alle kegleformige.

Jeg har tænkt: om ikke den foregaaende Fortification af Boeslunde Bakke muelig kunde staae i Forbindelse med hvad Molbech i hans Fortællinger og Skildringer af den danske Historie, 2den Deels 2den Afdeling, Pag. 317, beretter om Vendernes Landgang ved Boeslunde, eller, vel rettere ved Lindeskov? – Mulig har Biskop Absalon været Manden, der har begyndt, men ikke faaet fuldendt et fast Punkt, for at afværge Vendernes videre Indtrængen paa denne Kant af Provindsen, men her syntes dets for lange Afstand fra Bæltet atter at støde an.

Et godt Observationspunkt har Bakken i den Tid været, thi ikke allene kan man med blotte Øine overskue den sydre Deel af Bæltet, og saa over i Fyen, men ogsaa see længere ned i Østersøen til Lolland og Falster.

I sydøstlig Retning fra Borgbjerg findes i en Afstand af 200 Al en Holm af lignende Form som dette, 58 Al i Længde og 54 Al i Bredde, men ikkun 2 Al i Høiden. – Omkring denne Forhøining, sees tydelige Spor til Grave, og Fundamenter til en Bygning ere her til stede, da Kamp- og Muursteen, hvilke have været stærkt forbunden med Kalk ere fundne, og endnu findes.

I min Have, som grændser næsten tæt til Borgebjerget, og ligger norden for dette, stødte jeg i sidste Foraar, ved at planere et nyt indtaget Stykke Havejord paa lignende Fundamenter, og fandt deriblandt Fragment af en Muursteen, forsynet med stærk hvid Glasur.

I sydvestlig Retning fra Bjerget, i en Afstand af omtrent 1000 Al findes en Tørvemose, hvilken benævnes Langesøe, og den har visselig ogsaa forhen været en Søe. Herfra er til en Udflyttergaard indtaget en Vanding, hvori Fragmenter af de for 3 Aar siden til Museet indsendte Lurer fandtes, hvilket ret bekræfter, at et Slag imellem de danske og venderne har været holdt her.

Jeg maae til disse Notitser om Boeslunde Bakke og dens mærkeligste Omgivelser tilføie: at Terrainet har i Egnen er meget bakket, og at her i Sognet alene findes 10 a 12 urørte, smukt formede Gravhøie, især vest og nordvest for Boeslunde, heriblandt en sammenhængende Række af 5 Høie, Femhøi kaldet.

Om Findestedet, hvilket jeg efter Bestemmelse lod nøiere undersøge, idet der blev gravet 3 Al i Bredde, Længde og Dybde, kan jeg ikke berette noget inter-

essant, da Jordsmonnet næsten helt igennem var sandigt, og ikkun et Sted noget harpixagtigt. Omtrent 2 Al fra Urnernes Leie imod sydøst, traf vi strax i Overfladen paa en Mængde sammenblandet Træaske, Trækul og smaa Kampesteen, hvilket alt var beliggende i en Dybde fra 1/3 til 3/4 Al. I en Afstand herfra af 20 Al imod sydvest, og ligeledes 20 Al imod sydøst, findes Spor af samme Slags Aske, og her maa naturligvis undersøges. Det Sted jeg betegnede som det rimeligste, hvorfra Indgangen til et i Bakken mulig værende Gravkammer skulde søges, ønskede jeg ogsaa nu efter Høsten udgravet, og skal, hvad Udfald Foretagenets end faaer, ikke forsømme, derom at underrette det høitagede Selskab.

Boeslunde d. 28de August 1842

Ærbødigst

Rasmussen, Skolelærer.

APPENDIX B

Indberetning

om en paa Bekostning af Museet for de nordiske Oldsager foretagen Rejse til Boeslunde, Slagelse Herred, Sorø Amt i Anledning af Guldkarfundet i Maj 1874.

Ifølge Opfordring af Museets Direktør rejste Undertegnede d. 9. Maj, Dagen efter at Fundet af de 4 Guldkar var anmeldt, ud til Boeslunde for at indhente nærmere Efterretninger om Findestedet.

Fundet var sket i den samme Banke, Borgbjerg kaldet, i hvilken der i 1842 fandtes tvende større Guldkar. Banken er en naturlig sandig Grusbakke, den ligger umiddelbart ved Byen, nogle faa hundrede Alen vest for Kirketaarnet. Da Loddens Ejer, Boelsmand Rasmus Sørensen Torsdag Formiddag d. 7de Maj henad Kl. 11 pløjede paa den nordlige Side af Banken og var i Begreb med at drage en Fure fra Nord til Syd, rev Ploven det ene af Guldkarrene med cylindrisk Fod frem af Jorden. Finderen gav sig da straks til med stor Forsigtighed med Hænderne at bortskrabe Jorden paa det Sted, hvor Guldkarret var revet op og havde saaledes den Overraskelse at blotte de tre andre Guldkar. Karrene havde staaet i Firkant, saaledes at Hankekarrene, der vendte Hankene mod hinanden stod i Retningen Ø-V, og paa hver Side af den henholdsvis mod N og S stod et af Karrene med cylindrisk Fod. Af de sidstnævnte var det, der reves op af Ploven meget sammentrykket, til dels som Følge af tidligere Pløjninger over Stedet, hvorved ogsaa de to andre Kars Hanke var blevne sønderbrudte.

Borgbjergs tidligere Ejer, Jeppe Carstensen, hvis Kone i 1842 fandt de 2 Guldkar, og som endnu var rask og aandsfrisk, fortalte uopfordret om Ban-

ken, at den havde været »en gammel Skandse«. Han havde ikke blot selv for første Gang for over 50 Aar siden taget Banken under Plov, men han var født paa Stedet og havde saaledes i lang Tid kendt Borgbjerg i dets fordums Skikkelse som Skandse. Det fremgik tydeligt af Jeppe Carstensen's nøjere Forklaring, at denne Skandse havde bestaaet i 3 Terrassedannelser med en kvadratisk Platform, hvis Størrelse efter Afmaaling paa Stedet under hans Ledelse har været omtr. 84 Al paa hver Led. Terrasserne angav han at have haft en Højde af omtr. 8-9 Al og en Bredde af 5-6 Al. Bankens Gennemsnit (saavel fra N-S som fra Ø-V) har saaledes som antydet paa følgende Side, hvilken Tegnings Rigtighed Jeppe C. bekræftede (Gennemsnittet er her særlig tænkt fra N-S). Jorden havde intet Steds vist sig at skyldes Opfyldning, Terrasserne vare tydeligt afgravne i den oprindelige naturlige Sandbanke.

Den nuværende Ejer af Borgbjerg, Rasmus Sørensen, erklærede strax ved at høre Jeppe Carstensen's Beskrivelse af dens fordums Udseende – Terrasserne ere nu fuldstændigt nedpløjede – at han derved kunde forstaa Jordbundens særegne Beskaffenhed med enkelte frugtbare Striber ved Siden af temmelig golde Strækninger, idet Græstørvelaget ved Sløjfningen af Terrasserne var blevet ført ned paa de tidligere Flader, imedens Gruset var blottet, hvor det afgravedes eller bortpløjedes. Rasmus S. kunde derefter ved Hjælp af sit Kendskab til Jordsmonnet staa Jeppe C. bi i hans Betegnelser af Terrasserne's Udstrækning og Plads.

Stedet, paa hvilket de 2 Guldkar fandtes i 1842 ved Pløjning var omtr. midt i den firkantede Platform (se Punktet paa Gennemsnitstegningen betegnet med A). Findestedet for de nylig fundne Guldkar, laa i lige nordlig Retning for den nysnævnte, efter Bankens nuværende Krumning ca, 70 Al derfra. Skøndt Guldkarrene nu ikke laa dybere end at de pløjedes op, havde der, som Jeppe C. strax sagde, oprindeligt været megen Jord over dem, og da han havde beskrevet Bankens oprindelige Udseende fremgik det som hans Mening, at Guldkarrene havde været gravet ind i Siden af den midterste Aftrapning mod Nord; ved Sløjfningen af dens Kam og gentagne Pløjninger var Ploven efterhaanden naaet dem nærmere og nærmere. – Denne Forklaring slog mig, da den syntes mig at forklare en særegen Omstændighed, der havde vist sig ved den i Forvejen foretagne Eftergravning paa Findestedet. Nedgravningen af Guldkarrene skulde jo nemlig ventes at have efterladt sig Spor i blandet Jordfyld nærmest omkring Pladsen, hvor de fandtes, men saadant kunde kun spores til den ene Side, nemlig udad mod Nord, hvor den fulgtes i en længere omtr. 3 Al lang og omtr. 1½ Al bred Strækning. Et saadant Spor maatte netop en mineagtig Indgravning fra Nordsiden i Terrassen ventes at have efterladt sig. (Findestedets Plads er efter Skøn betegnet ved B). Efter Rasmus Sørensen's Udsagn havde Guldkarrene ene været omgivne af det naturlige Bakkesand; den senere Eftergravning bekræftede dette.

D. 15. Maj 1874,

Henry Petersen.

NOTER:

1. E. Tang Kristensen: Danske Sagn , III, s. 971 ff.
2. No. 768, 1874.
3. Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1928, s. 5ff.
4. J. Winther: Solbjerget. Troldebjerg tillæg, s. 20 ff. 1938.
5. J. Brøndsted: Danmarks Oldtid II, Bronzealderen. 1939, s. 278.
6. Senest i J. Jensen: Bronzealderen, 2. Sesams Danmarkshistorie. 1979.
7. G. Kunwald: Syd- og Midtsjælland. Med Arkæologen Danmark rundt. 1961.
8. Generalquarttermesterstabens Opmaaling af Sydvestsjælland. C-Section. Boeslunde. Kort nr. 10. Opmaalt i Sommeren 1830 og tegnet af M. Lumholtz, Secondlieutnant i Arilleriet. 1:20.000.
9. Capitain Olsen: Topographisk Terrainfigureering, udgivet af Den Kongelige Danske Generalquarttermester-Stab, 1833.
10. Undersøgelserne har kun kunnet gennemføres ved bistand fra en række institutioner og enkeltpersoner. En særlig tak rettes til Skælskør kommune og Vestsjællands Amts-museumsråd, som skabte det økonomiske grundlag for udgravningerne. J. Lyshjelm og G. Sjørlev, Skælskør kommune, takkes for den velvilje og hjælpsomhed, hvormed de hjalp projektet i gang. Ligeledes takkes kommunens beskæftigelsessekretariat og kulturudvalg.
Værdifuld bistand blev ydet af Sorø Amts Museum, Nationalmuseets 1. og 2. afdeling, Fortidsmindeforvaltningen og Laboratoriet for Fysisk Geografi i Århus, som alle takkes herfor.
I undersøgelsen deltog Stig G. Nielsen, København, arbejdsledere fra Skælskør kommune og et skiftende antal unge på jobtilbud. Alle takkes på det varmeste for deres indsats.
11. G. Knudsen: Hellige Kilder i Sorø Amt. Årbøger for Historisk Samfund for Sorø Amt 1912, s. 31 ff.
12. Når H. Kjær 1928 beretter, at Jeppe Carstensen var i færd med at tage sten op, mens konen pløjede, savner det grundlag både i de samtidige beretninger og i de forhold, der iagttoges under forf.s udgravninger.
13. D. Liversage: An uncompleted fortification on Sejro, Journal of Danish Archaeology I, 1982, s. 87 ff.
14. H. C. Broholm: Danmarks Bronzealder IV, 1949, s. 231 ff.
15. J. Jensen: Et rigdomscenter fra yngre bronzealder på Sjælland. Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1981 (1983), s. 48 ff.
16. J. Jensen: Oldtidens Samfund. Tiden indtil år 800. Dansk Socialhistorie I 1979, s. 157 ff.
17. a.a.O.s. 162 ff.
18. F.eks. J. Brøndsted: Danmarks Oldtid II², Bronzealderen. 1958, s. 278.
19. J. Jensen: Bronzealderen 2, Sesams Danmarkshistorie 1979, s. 63.
20. Jvf. note 19.
21. J. Jensen: Et rigdomscenter . . . , s. 70.
22. Bakkeområdet er ikke markeret på J. Jensens kort.
23. Henning Nielsen: Den arkæologiske registrering i Vestsjælland. Fra Vestsjællands Museer 1979, s. 82.
24. H. Kjær 1928, s. 5.
25. Nationalmuseets Kulstof 14-laboratorium, K 3721. Datering i C 14 år: 1270 e.Kr. Kalibreret datering: 1335 e.Kr. Meddelt i brev s. 5/4 1928 af H. Tauber.
26. Fundnr. 198, 199.
27. N.-K. Liebgott: Stakhaven, 1979, s. 116 ff. a-c. Nationalmuseets Skrifter, ark.-hist. rk. nr. XIX.

28. Fundnr. 313.
29. Fundnr. 440.
30. Prøver af fæstet er af K. Christensen, Nationalmuseets Naturvidenskabelige Afdeling og H. Wielandt, Fyns Stiftsmuseums Konserveringsafdeling, bestemt som bøg. Den sidstnævnte mente at kunne iagttage drejespor på ydersiden.
31. Iflg. venlig meddelelse fra Knud Prange, Lokalhistorisk Institut ved Kbhns. Univ. og Fil. dr. Jan Raneke, Lomma, Sverige.
32. V. la Cour: Næsholm. 1961, s. 237.
33. N.-K. Liebgott: En gruppe nyredolke fra Randers-egnen. Hikuin 3, 1977.
34. Forf. takker N.-K. Liebgott, Nationalmuseet, for såvel denne som andre oplysninger om nyredolke.
35. H. Stiesdal: Gård og kirke. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1980, s. 166.
36. E. Pontoppidan: Danske Atlas bd. VI, 1774, s. 263. Jvf. artiklens appendiks A.
37. Venligst oplyst af H. Stiesdal, Nationalmuseet, som forf. er tak skyldig for råd og oplysninger i forbindelse med Borgbjerg-undersøgelsen.

Litteratur om Sorø amt 1983

Ved A. Strange Nielsen

Amtets historie i almindelighed:

JORDBRUGET I LANDSBYERNE – Før udskiftningen af landsbyens jorder omkring år 1800 havde man en dyrkningsmåde, hvor bymarken var opdelt i vange, som på skift dyrkedes med byg, rug og græs. Hver bonde havde sin jord liggende som mange strimler rundt i hver vang. Der foreligger nu en tilbundsgående undersøgelse af denne dyrkningsmåde. Det er dr. phil. *Karl-Erik Frandsen*, der har forsvaret sin bog »Vang og tægt« (forlaget »Bygd« i Esbjerg) for den filosofiske doktorgrad. Stoffet er samlet gennem studier af landsbyer i mange egne af landet. Fra det gamle Sorø amt bringer bogen et kortfattet stof fra Ringsted, Sorø, Antvorskov amter samt Flakkebjerg herred.

BILLEDER FRA HERLUFSHOLM, KARREBÆKSMINDE OG LILLE NÆSTVED – Dansk Historisk Håndbogsforlag har udsendt bogen »Billeder fra det nu forsvundne Næstved«. De 150 gamle billeder, som alle er hentet frem fra samlingerne i Næstved Museum og Næstved by- og egnshistoriske Arkiv er smukt gengivet. Foruden fra selve Næstved er der også medtaget billeder fra Herlufsholm, Karrebæksminde og Lille Næstved. Alle billeder er ledsaget af en kortfattet tekst, der også placerer og daterer dem. Billedbogen er redigeret og tilrettelagt af lektor *F. Michelsen* og arkivar *A. Strange Nielsen*.

KIRKER I FLAKKEBJERG HERRED – Med støtte af amtsmuseumsområdet i Storstrøms amt har Næstved Museum udgivet undervisningshæftet »Kirken i middelalderen« forfattet af lærer *Svend C. Dahl*. En del af illustrationerne er hentet fra det gamle Flakkebjerg herred.

KIRKERNE I RINGSTED KOMMUNE – I løbet af året 1982 bragte »Dagbladet« en artikelserie om kirkerne i Ringsted kommune. Det var sognepræst *Jorn Jørgensen* i Veterslev, der havde samlet stof om hver eneste kirke og nu offentliggjorde det i artikelform. Materialet blev samlet ind og stykket sammen fra mange forskellige kilder og fra besøg i hver kirke. Alle disse artikler er nu samlet i en bog med titlen »De byggede også –«, og den er forsynet med gode billeder af væsentlige detaljer fra de enkelte kirker. Forfatteren har haft øje for det, der giver hver enkelt kirke sit særpræg. Derfor er bogen en interessant kirkevandring kommunen rundt, hvor man med bogen i hånden kan få den rette forklaring. Bogen slutter med en omtale af de forsvundne kirker.

STEDNAVNE PÅ -INGE – Institut for Navneforskning har på Akademisk Forlag udsendt bogen »Danske indbyggernavne på -inge«, forfattet af magister *Lis Weise*.

En del af stednavne på -ing(e) er opstået som en indbyggerbetegnelse. Det kan være betegnelser, som er en del af et stednavn. Derudover behandles også de indbyggernavne, som ikke er egentlige stednavne. Indledningsvis giver det en oversigt over de kilder, hvor-

fra navnestoffet er hentet. Gennemgangen af navnene fortæller os om f.eks. det naturlige, som -ing(e)-betegnelsen knytter sig til, og afstanden mellem indbygger-stednavnet og naturnavnet er angivet i km.

Det angives altid, hvor og hvornår man har den ældst kendte form for navnet. Bogen er en fin vejledning til forståelse af vore indbyggernavne. I Sorø amt nævnes bl.a. navne som Benløse, Bjerne, Flakkebjerg, Jystrup, Klaringen, Haraldsted sø og Ringsted.

SUSÅEN – Gennem mange år har amtsskolekonsulent *J. Ingemann Pedersen*, Glumsø, interesseret sig for Susåens historie. Af det store stof, han har samlet, har han udarbejdet en farve-dias-serie på 48 udvalgte billeder. De følger åen fra udspring til udløb. Til billederne er knyttet et lydbånd (25 min.), som fortæller os om de steder, åløbet passerer undervejs. Et teksthæfte med gengivelse af samtlige billeder med tilhørende tekst (ordlyd) hører også med. Susåløbet historie er udgivet af Amtscentralen for Undervisningsmidler i Næstved og er beregnet til undervisningsbrug, men det har lige så stor interesse for alle andre, der holder af egnhistorie.

VESTSJÆLLANDS AMT – Museumsrådet i Vestsjællands amt har i et samarbejde med amtskommunens fredningsafdeling, Statens Museumsnævn, Fredningsstyrelsen og de enkelte museer i amtet foretaget en kordlægning af hver eneste kommunes kulturhistoriske kvaliteter for at kunne stille et gennemarbejdet materiale til rådighed for den fredningsplanlægning, der skal finde sted, og hvor kulturhistorien er et af de vigtigste elementer. Resultatet af undersøgelserne præsenteres i bogform og indledes med en sammenfattende beskrivelse af amtets kulturhistorie, idet også 4 hovedområder med fælles karaktertræk markeres særskilt. I hver kommune beskrives f.eks. landskab, bebyggelser, møller, kulturinstitutioner, herregårde, kilder og oldtidsminder. For hver kommune bringes et oversigtskort med signaturer for de derværende kvaliteter – endvidere ledsaget af billeder fra kommunen. På denne måde får hver af de 7 primærkommuner i det tidligere Sorø amt sin egen beskrivelse. Bogen er redigeret af *Henning Fischer* og *Kirsten Strandgaard*. En rapport om dette arbejde bringes desuden i Fredningsstyrelsens årbog »Antikvariske Studier« bd. 6, 1983, forfattet af *Gunnar Solvang*.

Enkelte lokaliteter:

BISSERUP – LÆRER JENS DANIELSENS ERINDRINGER – Jens Danielsen fødtes i »Gl. Skovridergård« ved Vemmetofte strand i 1868. Efter at han i 1934 havde taget sin afsked som lærer ved Bisserup skole gennem 40 år, nedskrev han sine erindringer i 1941. Den største part af erindringerne omhandler barndoms- og ungdomstiden ved Vemmetofte og giver en levende skildring af tilværelsen i de små huse ved stranden, hvor det ikke altid var glade og lyse dage. Efter læreruddannelsen på Jonstrup seminarium følger vi den unge lærer, til han får sit blivende embede i Bisserup. Desværre lykkedes det ikke for ham at få kræfter til at fortælle så meget om skolegerningen i Bisserup, men vi får dog at vide, hvordan det var at blive ansat som lærer her, og hvordan de første år gik. Bogen »Erindringer om Barndom og Ungdom« er udgivet af Fakse herreds lokalhistoriske Arkiv.

BOESLUNDE – I en stor artikel »Et rigdomscenter fra yngre bronzealder på Sjælland« i »Årbog for nordisk oldkyndighed« 1981 har arkæologen *Jørgen Jensen* især taget de store guldfund i Slotsbjergby og Boeslunde sogne samt egnen deromkring op til ny vurdering, bl.a. på grund af de guldringe, som i 1981 blev fundet ved Neble. I artiklen bringes en oversigt over guldfund i Sorø amt i yngre bronzealder – registreret sognevis og efter vægt i gram.

Sammen med guldfundene tages også fundet af lurerne i 1838 op til ny beskrivelse. Sammenfattende giver artiklen en skildring af bronzealder-bygden i området mellem Slagelse, Korsør og Skælskør.

BORUP RIS – Siden udgivelsen af det videnskabelige værk om denne landsby i Gunderslev sogn i 1968 har professor *Axel Steensberg* arbejdet videre med undersøgelser i området og vurderinger af det kortlagte materiale. Dette er nu udmøntet i en mere folkelig bog »Borups Bønder« udgivet af forlaget »Wormianum«. Heri yder Steensberg sin store anerkendelse til amatørarkæologen *Sv. Dyhre Rasmussen*, der først af alle tog fat på undersøgelserne af Borup Ris. Det centrale i den nye bog er selve anlæggelsen af Borup i vikingetiden og dens tilværelse indtil nedlæggelsen i middelalderen. Undersøgelserne har bragt så megen viden frem, at det har været muligt for Steensberg at tegne et billede af landsbyen, dens agre, dens møller og det liv, der rørte sig der. Det er spændende læsning og næsten utroligt, at der kan gives så levende en fortælling om tilværelsen i den forlængst forladte landsby.

HAGBARDS HØJ OG SIGNES HØJ I SIGERSTED – Oldtidshøje kan være andet end oldsager og skeletter. De kan også være hjemsted for en flora, som kun har haft disse udrykkede steder at overleve på. I Fredningsstyrelsens årbog »Antikvariske Studier«, bd. 6, bringes en artikel af *Lis Ravnsted-Larsen* om undersøgelserne af plantevæksten på de to høje, dens arrighed, jordbundsforholdene og beliggenheden. Artiklen er ledsaget af en serie fine tegninger af *J. Chr. Schou* forsynet med udførlig beskrivelse af den pågældende plante. I forlængelse af denne artikel fremhæver *Lars Bang* nødvendigheden af at iværksætte en egentlig pleje af oldtidshøje, og med disse to høje som eksempel har han opstillet plejeplan for hver af højene.

HJORTHOLM KOSTSKOLE – Den 4. maj 1833 åbnede den skole, der i dag bærer navnet »Hjortholm«, men som i mange år hed »Holsteinsminde«, opkaldt efter den ene af stifterne, lensgreve *Fr. Adolf Holstein* til Holsteinborg. Den anden stifter var filantropen *Anders Stephansen*. Festligholdelsen af 150-året var en passende lejlighed til udgivelse af et skrift om skolen. En nydelig og velillustreret bog, skrevet af museumsdirektør *Helge Torm*, Sorø, der fortæller om de 150 år. Ikke alene selve skolens historie gennem dette tidsrum drages frem, men også fortællingen om den opdragende gerning er med, det daglige liv på skolen og principperne for det pædagogiske virke.

KARREBÆK SOGN – I samarbejde med Næstved kommunes skoleforvaltning har lærer *Else Poulsen*, Karrebæksminde, forfattet en herlig bog »Før og nu – på billedvandring gennem Karrebæk sogn«, udgivet hos Georg Christensens boghandel i Næstved. Bogen fører os rundt i alle dele af sognet og fortæller historien om skoler, gårde, huse, virksomheder og »Saltø gods« – netop ud fra de billeder, der bringes. Størst interesse samler sig om Karrebæksminde, Næstveds udhavn med kanalen, bro til Longshave (Enø), pramfarten, fiskeriet, badelivet, sommerhuse og meget mere. Altsammen forsynet med faktiske oplysninger om tid og personer. På denne baggrund er bogen ikke alene velegnet til undervisningsformål, men måske nok så meget for alle, der interesserer sig for Karrebæk sogn.

KORSØR – BYSKOLEN – 1883 er et mærkeår i Korsør skolevæsens historie. Et stort og fint byggeri blev afsluttet dette år, og det bragte byens skolevæsen frem blandt de bedste i landet. I anledning af de 100 år har skolen udsendt et lille jubilæumsskrift, som i høj grad beskæftiger sig med en nyere tid. Det er redigeret af skolebibliotekskonsulent *Fr. Jacobsen* og fremtræder i smukt tryk. I dette utraditionelle skrift bemærker man især fortællingen om, hvordan den besatte skole klarede sig gennem besættelsestiden.

LYSHOLM SKOLE – Den første skole i Lysholm byggedes 1804, men den brændte 1845 og afløstes af en ny bygning. I 1908 byggede man en statelig og helt tidssvarende skole. Den fungerer endnu – dog stærkt udvidet i 1958, 1972 og 1978-80. Det er denne skoles 75 års jubilæum, der har givet anledning til udsendelse af et skrift om skolen gennem de 75 år. Fra hele perioden fortælles om stort og småt, meget om dagliglivet i skolen såvel som fester og arrangementer, bl.a. fortalt af gamle elever fra skolen. Det er en gruppe lærere, der har redigeret det vel illustrerede skrift.

NY HOLSTED SKOLE – *Claus Petersen-Schmidt* var førstelærer ved Ny Holsted skole 1897-1913. Før den tid havde han været lærer ved Hindholm folkehøjskole i en årtække, indtil han i 1884 blev opfordret til at gå i spidsen for oprettelsen af Morsø Landboskole, hvis forstander han blev, indtil han flyttede til Ny Holsted. »Jul på Morsø« 1983 bringer en udførlig omtale af hans virke som forstander.

SKELSKØR KØBSTAD – *Peter Friis Ewaldsen*, der var provst og sognepræst i Skelskør i årene 1720-65, erhvervede sig gennem de mange år et særdeles grundigt kendskab til sin by. Det var baggrunden for, at han i 1759 kunne udsende en af landets ældste købstadsbeskrivelser, nemlig »En ringe Underretning om Schielschiør Kiøbsteds gamle og nuværende Tilstand«. Denne bog (632 sider) er nu genudsendt i fotografisk optryk på »Rosenkilde og Baggers Forlag«.

SKOLEHJEMMET «SKOVGÅRDEN» – I årene 1961-79 var *Jens Ernst Jensen* forstander på »Skovgården«. Efter sin afgang derfra har han skrevet en bog om sin gerning som forstander. Den er udgivet på forlaget »Tommeliden«. Bogen giver et overvældende indtryk af den pædagogiske kunst, det har været at arbejde med dette specielle elevklientel og på én gang fuldføre elevernes personlige genopretning og samtidig bibringe dem skolekunderskaber på linie med normalskolen. Der må stå stor respekt om dette arbejde, som vi følger i det daglige i de 18 år.

SLAGELSE – BYHISTORIE – I begyndelsen af dette århundrede udsendtes en serie bøger »Danske byer og deres mænd«. Bogen om Slagelse udkom i 1917 og blev redigeret af den kendte Slagelse-historiker *P. Arnskov*. Bogen er nu genudsendt i fotografisk optryk af forlaget »Thorsgaard« i Frederikssund. Set med vor tids øjne er der tale om et meget interessant tidsbillede af byen i første verdenskrigs tid, indledt med en fyldig gennemgang af købstadens historie. Et væld af billeder af den tids kendte og virksomme borgere og deres forretninger ville næppe være til at fremskaffe i dag.

SORØ – Årets »Jul i Sorø« er som sædvanligt et gedigent hæfte, der også bringer et rigt lokalhistorisk stof fra by og egn med gode billeder og tegninger. Det er kærkomment at se en præsentation af »Kongskilde Friluftsgård«, dens tilblivelse og formål. Forstfuldmægtig *J. C. Briand Petersen* i Skovstyrelsen opridses endvidere de forventninger, man stiller til dette nye fotooplysende center i den midtsjællandske natur.

Peter Larsen fortæller om Sorø bys biografteater-historie lige frem til genåbningen af »Viktoria« i 1983.

Derefter følger *Paul Honoré's* fortællinger om Grundtvigs lille bog »Skolen for Livet og Akademiet i Soer« – det er jo et Grundtvig-år.

Efter et lille causeri af *Hubert Malling* om det at fiske i Sorøerne følger en spændende artikel af museumsinspektør *Helge Torm* om Sorø-historie skildret på gamle kort. Sorø har tre offentlige haver: Akademihaven, Rådhushaven og Amtsgårdshaven – forskellige af alder –

men alle med særlige kvaliteter og med hver sin historie og funktion. Herom fortæller landskabsarkitekt *Torben Michelsen*.

Endvidere skriver *Erik Hammersgaard* om bybevaring i Sorø, og skovrider *J. Bruun* har en prægtig artikel om Akademiets skovdistrikt. Efter *Marianne Saabyes* indlæg om tegneren *Lorentz Frølich's* illustrationer til »De tvende Kirketaarne«, slutter det lokalhistoriske stof med *Peter Larsens* omtale af »St. Ladegaard« fra lokalhistoriker *Oluf P. Olsens* samlinger.

TYSTRUP SØ - I forbindelse med udsendelsen af det årlige og særlige Fuglebjerg-julemærke, som byens »Lions Club« forestår, udsendes også en beskrivelse af årets emne. I 1983 er emnet for julemærkemotiverne: Pilblad, Brudelys, Damflagermus, Troldand og Flodkrebs - alle fra Tystrup sø. Beskrivelsen af søen og dens nære omgivelser former sig som en tur søen rundt med oplysninger om geologi, oldtidsminder, landsbyer, veje, kilder, sagn samt flora og fauna.

Præsten N. M. Harboes breve

I 1982 udgav Niels Harboe og Else Marie Wandal, f. Harboe, en samling breve, som præsten Niels Madsen Harboe i Magleby ved Skælskør skrev i årene fra 1825 til 1861, dels til sin kone, når han for en kort bemærkning opholdt sig borte fra hjemmet, og dels til sine børn, når de for deres studiers skyld havde slået sig ned i andre omgivelser end de hjemlige. Desuden indeholder samlingen også nogle breve fra præstens søn Poul, skrevet under første slesvigske krig, samt et enkelt brev til broderen Jørgen, skrevet i Slesvig den 31. januar 1864, dagen for den anden slesvigske krig brød ud.

Brevsamlingen indledes med en meget indgående redegørelse for, hvordan det gik til, at den første Harboe slog sig ned i Skælskør, og for Niels Madsen Harboes liv, indtil han 1818 blev sognepræst i Magleby, og den afsluttes med et par gode oversigter over såvel Niels Madsen Harboes slægt som hans hustru Anna Truchs' slægt. Den pedantiske læser vil vel nok hæfte sig lidt ved indledningens oplysning om, at »Magleby var et lille fattigt sogn med to store godser, Basnæs og Borreby«, for så vidt som Basnæs vitterligt ligger i Tjæreby sogn, men de fleste vil vel nok først og fremmest lade sig fængsle af brevenes indhold, der giver gode oplysninger om børnene og deres udvikling, men som først og sidst tegner et smukt portræt af brevskriveren selv og skildrer hans omhu for børnenes ve og vel, hans kærlige vejledning i så vel store som små ting og hans stadige omsorg for de børn, som vel nu var ham ude af øje, men ikke derfor ude af sind.

Det er indlysende, at brevene hovedsagelig har interesse for N. M. Harboes efterkommere, men også udenforstående vil kunne have glæde af at læse dem i henseende til de mange oplysninger, de giver om dagligdagen i Magleby og Skælskør på den tid. For den lokalhistorisk interesserede er de særdeles læseværdige. De fyldige kommentarer til brevene og det grundige navnerregister, der er meget nyttigt, afrunder på bedste vis denne brevsamling.

E. P.

Eders kjerlige Fader N. M. Harboe. Breve 1825-1861. Bd. I-II (244+320 s.) 1982.

Historisk Samfund 1983

Forårsmødet med generalforsamling blev afholdt den 27. april 1983 på »Amtsgården« i Ringsted, Viceinspektør E. Nielsen fortalte og viste billeder fra sin rejse til De Vestindiske Øer. Man fik et levende indtryk af, hvor mange minder, der endnu findes fra den danske tid. De godt 50 deltagere i mødet fik gennem det levende foredrag en særdeles kyndig indføring i emnet, der også bragte oplysninger om de personer og slægter, der havde sat deres virke både på øerne og i Danmark.

Ved den efterfølgende generalforsamling, der havde landsretssagfører C. Jonsén som dirigent, blev såvel formandens beretning som det fremlagte regnskab godkendt. Foreningens medlemmer havde alle modtaget en gavebog fra J. Heltoft, tidligere Haslev, og der blev udtrykt stor tak for denne. Der blev enstemmigt givet tilslutning til en kontingentforhøjelse på 10 kr., så det årlige medlemsbidrag nu er 60 kr. Lektor L. Balslev, der en meget lang årrække har været medlem af bestyrelsen, og en årrække formand for foreningen, ønskede ikke genvalg. Der blev fra alle sider udtrykt tak for den store indsats, lektor L. Balslev havde ydet.

Nyvalgt blev overbibliotekar E. M. Lebahn, Sorø – øvrige valg var genvalg.

Forårsturen fandt sted den 4. juni og gik til Samsø. Det er en ret lang rejse både frem og tilbage, men selv om vi kun havde ca. 5 timer på øen, lykkedes det at få en virkelig god tur, hvor vi så en mængde, uden at turen virkede forjaget. Dette kunne kun lade sig gøre, fordi M. Haar, der havde tilrettelagt turen, og E. Nielsen, var så dygtige rejseførere. Der var 95 deltagere fordelt i 2 busser.

Efterårsturen foregik i det dejligste efterårsvejr den 11. september og startede med besøg på godset Gjorslev. 150 af foreningens medlemmer var mødt og fik efter en rundgang i parken – i en af slottets sale en meget interessant gennemgang af slottets historie. Godsejer E. Tesdorph omtalte slottets ældste dele, forskellige ejere gennem det lange åremål og det smukke indbo.

Turen fortsatte til Herfølge, hvor der var lejlighed til at nyde den medbragte kaffe i den hyggelige menighedssal, inden man samledes i kirken. Her fortalte sognepræst Villy Nielsen om kirken – en god og instruktiv gennemgang af bygningen og dens historie fortalt på en måde så det blev levende og nærværende.

Redaktionsudvalget har igen haft et stort arbejde med at redigere årbogen, og jeg bringer en tak for endnu en god bog.

Sluttelig skal jeg på bestyrelsens vegne takke for den interesse, medlemmerne viser foreningens arrangementer.

Johs. Lyshjelm.

Driftsregnskab fra 1/10 1982 til 30/9 1983

	<i>Indtægt</i>	<i>Udgift</i>
Kassebeholdning 1/10 1982	395,66	
Kontingent for 757 medlemmer (à 50 kr.)	37.850,00	
Salg af ældre årbøger	1.490,30	
Tilskud (stat og kommune)	7.100,00	
Tilskud (pengeinstitutter)	3.400,00	
Hævet på kassekredit	19.377,24	
Diverse indtægter	731,96	
Årbogen 1982		32.995,28
Porto		9.546,00
Administration		4.383,58
Møder og udflugter		1.853,46
Indsat på kassekredit		17.472,00
Diverse udgifter		4.071,89
	<hr/>	<hr/>
	70.345,16	70.322,21
Kassebeholdning 30/9 1983		22,95
Balance 30/9 1983	<hr/>	<hr/>
	70.345,16	70.345,16

Kassebeholdning:

Girokonto	2,25
Kontant beholdning	20,70
	<hr/>
	22,95

STATUS PR. 30/9 1983:

Aktiver:

Beholdning af ældre årbøger	kr. 13.000,00
Indestående på girokonto	Kr. 2,25
Kontant beholdning	Kr. 20,70
	<hr/>
Ialt	Kr. 13.022,95

Passiver:

Skyld på kassekredit	Kr. 6.739,53
Formue	Kr. 6.283,42
	<hr/>
Ialt	Kr. 13.022,95

Slagelse, den 4/2 1984

R. Henneke.

Regnskabet er revideret og fundet i overensstemmelse med forelagte bilag.

Ligeledes er den kontante kassebeholdning til stede.

Den 20. marts 1984.

sign. C. Ph. Carstensen.

FØLGENDE HAR GIVET TILSKUD:

Kulturministeriet	Bikuben, Korsør
Vestsjællands amt	Bikuben, Sorø (Sorø Spare- og Lånekasses Fond)
Haslev kommune	Handelsbanken, Slagelse
Korsør kommune	Holsteinborg Sparekasse
Ringsted kommune	Ringsted Sparekasse
Skælskør kommune	Privatbanken, Sorø
Slagelse kommune	Skælskør Bank
	S.D.S., Skælskør
	Slagelse Sparekasse

Vi takker alle, der har støttet vort arbejde!

Nye medlemmer pr. 1/4 1984:

1. Andersen, Jørgen From, Suserupvej 55, 4180 Sorø.
2. Berg, Lisbet og Ole, Vestergade 13, 4230 Skælskør.
3. Bjørnlund, Viggo, Herrestræde 16, 4200 Slagelse.
4. Bundgaard Knudsen, Villy, bibliotekar, Poppelvej 6a, 4690 Haslev.
5. Christiansen, Ruth, Høm Møllevej 30, Skellerød, 4100 Ringsted.
6. Dahl, Svend, lærer, Langetoftevej 5, Agerup, 4700 Næstved.
7. Eriksen, Ib Aagaard, sognepræst, Bygade 14, 4174 Jystrup.
8. Foreningen til gamle Skibes Bevaring, Højlundshusene 11, 3500 Værløse.
9. Gunnarsen, Evald, højskolelærer, Rødkælkevej 4, 4230 Skælskør.
10. Henriksen, Frede, faglærer, Rosenkildevej 10, 4200 Slagelse.
11. Herkild, Ellen, lærer, Vedelsgade 20, 4180 Sorø.
12. Houkjær, Inger, overlærer, Tjørnevej 5, 4230 Skælskør.
13. Jensen, Arne Damgård, civilingeniør, Klarupvej 34, Skee, 4370 St. Merløse.
14. Jørgensen, Holger, overlærer, Rønnevej 4, Stenmagle, 4295 Stenlille.
15. Kungl. Biblioteket, Stockholm, Sverige.
16. Larsen, Johannes, fhv. gårdejer, Strædet 1, Bisserup, 4243 Rude.
17. Lunds Universitetsbibliotek, Box 1010, Lund, Sverige.
18. Madsen, Emmy, overlærer, Maglebyvej 39, 4230 Skælskør.
19. Nielsen, Knud, Rødkullevej 57, Lundby, 4230 Skælskør.
20. Olesen, Knud, Solgården, Halseby, 4220 Korsør.
21. Olsen, Steen, souschef, Hønagervej 2, Eggeslevmagle, 4230 Skælskør.
22. Ravn, N. F., overlæge, Karensvej 41, 5500 Middelfart.
23. Rønne, Henning, overlærer, Nordmarksvej 7, 4180 Sorø.
24. Schous Boghandel, Sct. Mathiasgade 50, 8800 Viborg.
25. Tomlinson, Alan, Døjringevej 2, 4190 Munkebjergby.
26. Wahl, Peter, cand. phil., Sigerstedvej 82, 4100 Ringsted.

Sognerepræsentanter, der modtager indmeldelse:

<i>Bromme</i>	Skovfoged P. Hoch, Bromme Skov, tlf. 607026.
<i>Eggeslevmagle</i>	Sognepræst Jens Hansen, Eggeslevmagle, tlf. 541184.
<i>Fuglebjerg</i>	Erling Petersen, Fredensvej 8, Fuglebjerg, tlf. 753492.
<i>Gudum</i>	Gdr. Sigfred Frandsen, Gudum, tlf. 586331.
<i>Haraldsted</i>	Gdr. A. Knudsen, Allindelille, tlf. 600011.
<i>Haslev-Freerslev</i>	Bibliotekar Jens A. Nielsen, Haslev, tlf. 692250.
<i>Holsteinborg</i>	Redaktør Chr. Pedersen, Rude, tlf. 759096.
<i>Hyllested</i>	Amtskontorchef Bendt Jensen, Brobjerg, tlf. 759040.
<i>Hyllinge</i>	Gdr. Poul Stensgård Hansen, Hyllinge, tlf. 744152.
<i>Hove-Flakkebjerg</i>	Gdr. Jens Buchwald, Flakkebjerg, tlf. 585148.
<i>Hårslev-Ting Jellinge</i>	Overlærer Holger Johansen, Sandved, tlf. 756028.
<i>Kirke Stillinge</i>	Gdr. Helge Christiansen, Bildsø, tlf. 547511.
<i>Korsør</i>	Skolebestyrer Mogens Haar, Korsør, tlf. 572420.
<i>Lundforlund-Gerlev</i>	Lærer Ole G. Nielsen, Lundforlund, tlf. 584106.
<i>Magleby</i>	Borgmester Johs. Lyshjelm, Stignæs, tlf. 594987.
<i>Ringsted</i>	Badeassistent Harry Pedersen, Ringsted, tlf. 615768.
<i>Skælskør</i>	Overlærer Ingeborg Christiansen, Skælskør, tlf. 594735.
<i>Slagelse</i>	Viceinspektør R. Henneke, Slagelse, tlf. 522738.
<i>Sneslev</i>	Gdr. Carl Jensen, Hanehøjgård, Sneslev, tlf. 641041.
<i>Sorø</i>	Museumsinspektør Helge Torm, Sorø, tlf. 634587.
<i>Teestrup</i>	Propr. P. Klestrup-Hansen, Henriettelund, tlf. 680202.
<i>Tystrup-Haldagerlille</i>	Overlærer Svend Poulsen, Tystrup, tlf. 649053.
<i>Tårnborg</i>	Kontorass. C. Støvring Jensen, Svenstrup, tlf. 580220.
<i>Valsøllille-Jystrup-Vigersted</i>	Fru Gerda Ahrenkiel Pedersen, Ortved, tlf. 628460.
<i>Vemmelev</i>	Gdr. Peter N. Kristensen, Forlev, tlf. 582162.
<i>Vetterslev-Hom</i>	Mekaniker Berg Jacobsen, Vetterslev, tlf. 643115.
<i>Ørslev-Sdr. Bjerge</i>	Gdr. Gunner Jensen, Ørslev, tlf. 543011.

Ældre årbøger

I nedenstående oversigt er opført de udkomne årbøger, der kan købes ved henvendelse til kassereren, R. Henneke, Kristinelundsvej 39, 4200 Slagelse, tlf.(03)52 27 38.

Pris: Bd. 2 (1913) til og med bd. 49 (1962) 10 kr. for medl. (20 kr. for ikke-medl.)
Bd. 50 (1963) til og med bd. 65 (1978) 15 kr. for medl. (25 kr. for ikke-medl.)
Bd. 66 (1979) til og med bd. 70 (1983) 35 kr. for medl. (50 kr. for ikke-medl.)

Bind	Årg.		Bind	Årg.		Bind	Årg.
1	1912	udsolgt	23	1935		49	1962
2	1913		24	1936	udsolgt	50	1963
3	1914		25	1937	udsolgt	51	1964
4	1915	udsolgt	26	1938	udsolgt	52	1965
5	1916	udsolgt	27	1939	udsolgt	53	1966
6 ¹	1917	udsolgt	28	1940	udsolgt	54	1967
6 ²	1917	udsolgt	29	1941	udsolgt	55	1968
7 ¹	1918	udsolgt	30	1942	udsolgt	56	1969
7 ²	1919	udsolgt	31	1943	udsolgt	57	1970
8 ¹	1920	udsolgt	32	1944	udsolgt	58	1971
8 ²	1920	udsolgt	33/34	1947	dobb.bind	59	1972
9	1921	udsolgt	35	1947		60	1973
10	1922		36	1948	udsolgt	61	1974
11	1923		37	1950	udsolgt	62	1975
12	1924	udsolgt	38	1951		63	1976
13	1925		39	1952		64	1977
14	1926		40	1953		65	1978
15	1927	udsolgt	41	1954		66	1979
16	1928		42	1955		67	1980
17	1929		43	1956		68	1981
18	1930		44	1957	udsolgt	69	1982
19	1931		45	1958	udsolgt	70	1983
20	1932		46	1959			
21	1933		47	1960			
22	1934		48	1961			

Desuden følgende bøger: Johs. C. Jessen: Alsted og Ringsted herreders skolehistorie, Niels Fr. Rasmussen: Søren Hyldegårds erindringer. Prisen for disse bøger er 15 kr.

I 1979 udkom Indholdsfortegnelse for Historisk Samfund for Sorø Amts årbøger 1912-1978. Fortegnelsen er udarbejdet af overlærer Erling Petersen og koster 15 kr. for medlemmer og 25 kr. for ikke-medlemmer.

Endvidere ligger vi inde med følgende hefter af »Amtsudgaven af Danmarks Riges Breve: Præstø og Sorø Amter«:

2¹, omfatter årene 1250-1265

2², omfatter årene 1266-1290

2³, omfatter årene 1291-1305

2⁴, omfatter årene 1306-1316

2⁵, omfatter årene 1316-1322

3¹, omfatter årene 1323-1332.

Hefterne koster 15 kr.

Hvis nogen medlemmer ligger inde med ældre årgange af årbogen af dem, der er udsolgt, vil foreningen gerne formidle videresalg til andre medlemmer, der mangler disse bind.

Love for Historisk Samfund for Sorø Amt

- § 1. Samfundets formål er at vække og styrke den historiske sans og uddybe forståelsen af fortidens minder i den store befolkning inden for amtets grænser.
- § 2. Formålet søges nået ved at afholde offentlige møder med historiske foredrag rundt om i amtet og ved at udgive en årbog – og om muligt mindre skrifter –, der indeholder skildringer vedrørende amtet og dets historie i jævn og ledæselig form. Årbogen tilsendes medlemmerne.
- § 3. Medlem af samfundet kan enhver blive ved at indmelde sig hos et af bestyrelsens medlemmer. Medlemsbidraget fastsættes af generalforsamlingen.
- § 4. Samfundet ledes af en bestyrelse på mindst 7 og højst 11 medlemmer. De vælges på generalforsamlingen ved almindelig stemmeflerhed for 2 år ad gangen, således at der årlig afgår skiftevis mindst 3 og 4 og højst 5 og 6. Bestyrelsen vælger af sin midte formand, næstformand, sekretær og kasserer.
- § 5. Årbogen udsendes samtidig med opkrævningen af medlemsbidraget. Dens udgivelse varetages af et redaktionsudvalg bestående af en redaktør og 2 medlemmer, alle valgt af bestyrelsen.
- § 6. Regnskabsåret går fra 1/10–30/9. Regnskabet revideres af 2 revisorer, der vælges samtidig med bestyrelsen.
- § 7. Generalforsamlingen holdes om muligt i forbindelse med et foredragsmøde. Den sammenkaldes med mindst 8 dages varsel. Afgørelser på generalforsamlingen træffes ved almindelig stemmeflerhed. Ændringer i lovene skal dog for at være gyldige vedtages med mindst 2/3 af de afgivne stemmer. Den ordinære generalforsamling må ikke holdes 2 år i træk på samme sted.
- § 8. Ekstraordinære generalforsamlinger kan afholdes, når bestyrelsen eller mindst 15 medlemmer ønsker det. I sidste tilfælde skal bestyrelsen indkalde den forlangte generalforsamling senest 3 uger efter begæringens modtagelse.
- § 9. Forslag til behandling på generalforsamlingen må i skriftlig form forelægges for bestyrelsen senest 3 dage før generalforsamlingens afholdelse.
- § 10. Hvis samfundet skulle opløses, skal dets ejendele overgå til offentligt arkiv eller samling, så vidt muligt inden for amtets grænser. Denne bestemmelse kan ikke senere forandres.

Sorø Amts Museum. Årsberetning for 1983

Selvom 1983 blev et år med særlig mange særarrangementer på amtsmuseet, måtte det notere en beskedent tilbagegang i besøgstallet fra ca. 4.000 året før til ca. 3.800. Det er ikke nemt altid at ramme det, der interesserer folk, men på den anden side: Skal et museum kun lave det, folk gerne vil have?

Særudstillingerne på museet omfatter 1) konfirmationshilsener og påskekort, 2) gamle apotekering (i samarbejde med Sorø Apotek og Medicinsk-Historisk Museum), 3) ny-erhvervelser fra 1982-83 og 4) Luther (i anledning af 500-års jubilæet).

I montrene ude i virkeområdet er der vist snapseglasser, engelske fajancer, emaljeret køkkentøj, dukkelegetøj og ting fra et husmandshjem. Deruden var vor sølvtojssamling udlånt til Handelsbanken i Slagelse i november, og Korsør Museumsforening drog nytte af tekstilsamlingen på efterårsudstillingen.

Til opbygning af særudstillingen i Skælskør i anledning af byens 500-års jubilæum udlånte museet tekniker Svend Hansen.

Også i 1983 havde vi demonstrationer på museet til levendegørelse af gamle teknikker. Ruth Sørensen, Slagelse, viste spinding af hør; Ester Jegind Winkel, Sorø, demonstrerede knipling, kombineret med en udstilling af egne, moderne arbejder, og Grethe Kaufmann, Sorø, fulgte dette op med hensyn til orchis-arbejder.

Inspektøren har været brugt flittigt til foredrag og byvandring, også uden for det gamle Sorø amt.

Den arkæologiske indsats, som museet fik indledt for alvor i 1982, hørte op i begyndelsen af 1983, da man ikke længere havde rådighed over en fagarkæolog. Situationen er beklagelig, da der vitterligt er opgaver nok, og disse bør løses af det lokale statsanerkendte museum.

Erhvervelser i form af gaver var så talrige og varierede som tidligere. Alle givere takkes mange gange. Men pladsproblemerne vokser i takt med tilvæksten, så derfor var det rart at se planerne om nyt magasin på Katrinelyst ved Pedersborg tage form i årets løb. Amtet bevilgede et ekstraordinært tilskud for 1984 til indkøb af en maskine, der kan holde fugtigheden nede på et forsvarligt niveau.

Økonomisk set var den bedste nyhed, at basisåret for statens tilskudsberegning blev flyttet fra 1976 til 1983, hvad der for amtsmuseet betød ca. 80.000 kr. ekstra til driften.

Personalet blev fornyet ret så meget. Svend Hansen blev afløst af Keld Johansen, Sorø, og som ny 1. kustode antoges Ida Christensen, Sorø, og som 2. kustode Inger Springer, Karrebæksminde.

Helge Torn.

Lokalhistoriske arkiver i det gamle Sorø amt:

FUGLEBJERG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Sandvedvej 22, 4250 Fuglebjerg.
Telefon: 03-75 60 28.
Åbent: Fredage 15-19 og efter aftale.
Leder: Holger Johansen, Langgade 22, Sandved, 4700 Næstved.
Område: Fuglebjerg kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HASHØJ KOMMUNE:

Beliggenhed: Flakkebjerg skole, Hovedgaden 34, Flakkebjerg, 4200 Slagelse.
Telefon: 03-58 60 77.
Åbent: Mandage 18-19,30 og efter aftale.
Leder: Christen Nicolaisen, Hovedgaden 40, Flakkebjerg, 4200 Slagelse.
Område: Hashøj kommune.

HASLEV LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Borgerskolens vestfløj, st., Themstrupvej 13, 4690 Haslev.
Telefon: 03-69 24 44.
Åbent: Torsdag 16-18.
Leder: Lillian Hovman, Gl. Næstvedvej 40, 4683 Rønnede.
Område: Haslev kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KORSØR OG OMEGN:

Beliggenhed: Søbatteriet 11, 4220 Korsør.
Telefon: 03-57 36 72.
Åbent: Mandag, tirsdag, onsdag 10-12, tirsdag, torsdag 14-18.
Leder: Chr. Borgstrup, Omøvej 6, 4220 Korsør.
Område: Korsør kommune.

MIDTSJÆLLANDS LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Skolegade 9, 4100 Ringsted.
Telefon: 03-61 68 59.
Åbent: Mandag-torsdag 9-11,30, torsdag 16-18 og efter aftale.
Leder: Niels Jørgen Hansen, Dronning Margrethesvej 33, 4100 Ringsted.
Område: Ringsted kommune.

NÆSTVED BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Amtsgården, Teatergade 16, 4700 Næstved.
Telefon: 03-73 65 07.
Åbent: Mandag-fredag 13-15.
Leder: A. Strange Nielsen, Sct. Jørgens Park 95, 4700 Næstved.
Område: 1 gl. Sorø amt: Herlufsholm, Fodby, Karrebæk, Vallensved, Hyllinge og Marvede sogne.

SKÆLSKØR EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Maglebyvej 13, 4230 Skælskør.
Telefon: 03-59 43 73.
Åbent: Skælskør biblioteks åbningstid.
Leder: Søren Clausen, Gammelgade 9-11, 4230 Skælskør.
Område: Skælskør kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR SLAGELSE OG OMEGN:

Beliggenhed: Centralbiblioteket, Stenstuegade 3, 4200 Slagelse.

Telefon: 03-52 12 45.

Åbent: Tirsdag 16-19, onsdag 10-15.

Leder: Gitte Strange Jørgensen, biblioteket.

Område: Slagelse kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR SORØ OG OMEGN:

Beliggenhed: Biblioteket, Storegade 7, 4180 Sorø.

Telefon: 03-63 14 11.

Åbent: Efter aftale.

Leder: Overbibliotekar Ellen Marie Lebahn, Klostervænget 8, 4100 Ringsted.

Område: Sorø Kommune.

